

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

**SALNAMELERE GÖRE KOSOVA VİLAYETİNDE
EĞİTİM-ÖĞRETİM**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Nefize GÜLER

BURSA -2019

T. C.

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI**

**SALNAMELERE GÖRE KOSOVA VİLAYETİNDE
EĞİTİM-ÖĞRETİM**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Nefize GÜLER

Danışman

Prof. Dr. Mefail HIZLI

BURSA -2019

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslâm Tarihi Bilim Dalı'nda 701622030 numaralı Nefize GÜLER'in hazırladığı "Salnamelere Göre Kosova Vilayetinde Eğitim-Öğretim" çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, 25/09/2019 günü 11:30...-11:30..... saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin BAŞARILI.. (başarılı/başarısız) olduğuna ...07BİR LİĞİ.. (oybirliği/oyçokluğu) ile karar verilmiştir.

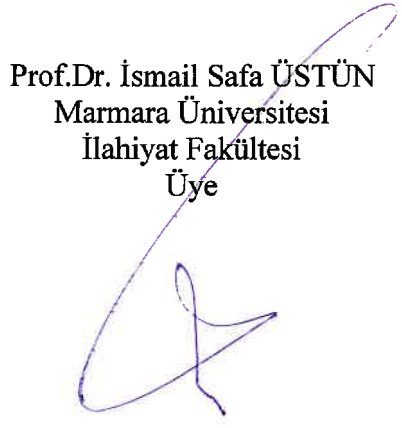
Prof. Dr. Mefail HIZLI
Bursa Uludağ Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)

Prof. Dr. Mehmet Emin AY
Bursa Uludağ Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

Üye

Prof. Dr. İsmail Safa ÜSTÜN
Marmara Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
Üye

...../09/ 2019

YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 31/08/2019

Salnamelere Göre Kosova Vilayetinde Eğitim-Öğretim

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 174 sayfalık kısmına ilişkin, 31/08/2019 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin) aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 10'dur.

Uygulanan filtrelemeler:

1-Kaynakça hariç

2-Alıntılar hariç/dahil

3-5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

31/08/2019

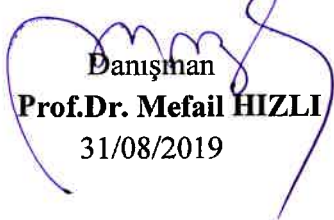
Adı Soyadı : Nefize GÜLER

Öğrenci No : 701622030

Anabilim Dalı : İslâm Tarihi ve Sanatları

Programı : Y.Lisans

Statüsü : Y.Lisans

Danışman
Prof.Dr. Mefail HIZLI
31/08/2019

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Salnamelere Göre Kosova Vilayetinde Eğitim-Öğretim**” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

02/09/2019

Adı Soyadı : Nefize GÜLER
Öğrenci No : 701622030
Anabilim Dalı : İslâm Tarihi ve Sanatları
Programı : Yüksek Lisans
Statüsü : Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Nefize GÜLER
Üniversite : Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı
Bilim Dalı : İslâm Tarihi Bilim Dalı
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : XVI+186
Mezuniyet Tarihi : .../10/2019
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Mefail HIZLI

SALNAMELERE GÖRE KOSOVA VİLAYETİNDE EĞİTİM-ÖĞRETİM

Osmanlı Devleti'nde eğitim kurumları sıbyan mektepleri ve medreselerle başlamış, devletin imkânları arttıkça eğitim de parlamış, ne var ki devletin içine düştüğü olumsuzluklardan da nasibini almıştır. Birçok alanda meydana gelen bozulmalar ulemayı da etkilemiş ve maalesef o parlak dönem sona ermiştir. Bu durumdan kurtulmak için önlemler alınıp modern usullerle eğitime geçilmişse de ekonomik imkânsızlıklar ve içine düşülen savaş hali bu yenilikleri sonuçsuz bırakmıştır.

Kosova vilâyeti devletin merkezinden bir hayli uzak olmasına rağmen birçok eğitim kurumu Kosova'da İstanbul'dan hemen sonra açılmıştır. II. Abdülhamid döneminde yeni usul eğitime geçilip modern eğitim veren birçok mektep açılmış, ayrıca birden fazla milletin birlikte yaşadığı bu topraklarda devlet her kesimin eğitimini önemsemiştir. Bu mektepler 1912 yılında Balkanlar'ın elden çıkmasında kadar eğitim-öğretime devam etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Kosova Vilâyeti, Salnâme, Eğitim-Öğretim

ABSTRACT

Name and Surname : Nefize GÜLER
University : Uludağ University
Institution : Social Science Institution
Field : Islamic History and Art
Branch : Islamic History
Degree Awarded : Master
Page Number : XVI+186
Degree Date : .../10/2019
Supervisor : Prof. Dr. Mefail HIZLI

EDUCATION IN KOSOVA PROVINCE ACCORDING TO THE YEARBOOKS

In the Ottoman Empire, educational institutions started with primary schools and madrasahs, and education increased as the state's possibilities increased. Ulema also participated in the deterioration that occurred in many areas and unfortunately that bright period is over. Although measures have been taken to overcome this situation and education has been started with modern methods, economic impossibilities and the state of war have left these innovations fruitless.

Although the province of Kosovo is far from the center of the state, many educational institutions were opened in Kosovo immediately after Istanbul. II. During the reign of Abdulhamid, many new schools were opened and new schools were opened, and more than one nation lived together, the state cared about the education of all sectors. These schools continued education until the disposal of the Balkans in 1912.

Keywords: Province of Kosovo, salnâme, Education

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti, uç beyliği döneminde olduğu gibi imparatorluk süresince de *i'lâ-yı kelimetullah* üzere çıktıkları fetihleri muzafferiyetle tamamlayınca hakim oldukları topraklarda adaleti, bilgiyi, toplumsal barışı ve hoşgörüyü yaymaya çalışmışlardır. Sahip olduğu geniş coğrafyada, “*sadaka-i câriye*” kapsamında değerlendirdikleri için her yere maârif adına büyük bir miras bırakmıştır. Araştırmamıza konu olan Kosova da, bu geniş coğrafyanın Balkanlar’daki önemli duraklarından biri olup Anadolu şehirlerine benzerliğiyle günümüzde bile Osmanlı ruhunu derinden hissettirmektedir. Adalet, merhamet ve vicdan üzere inşa edilen Müslüman kimliğiyle Osmanlılar bu topraklarda özellikle mektep ve medreselerde insan yetiştirme çabasıyla geleceğe büyük yatırımı yapmışlardır.

Temel kaynağını Kosova Vilâyeti Salnâmeleri’nin oluşturduğu araştırmamızda 21 yıl boyunca bu vilâyetteki eğitim-öğretim süreci ele alınmıştır. Aynı zamanda resmî belge niteliği taşıyan ve güvenilir kabul edilen bu kaynaklar dışında diğer salnâmeler ve farklı kaynaklarla bu coğrafyadaki eğitim-öğretimin bir fotoğrafını çekmeye çalıştık. Yaklaşık 110-130 yıl öncesinde Kosova, eğitim-öğretim bakımından bir dönüşüm içerisindeydi. Eski usul eğitimden yeni usule geçiş çalışmaları sürerken yayımlanan salnâmelerde bazen bir sıbyan mektebine ait bilgilerin birkaç sayfa sonra ibtidâiye olarak da karşımıza çıktığı olmuştur. Bu durumlarda metnin orijinaline müdahale etmeksizin dipnotlarla açıklamaya çalıştık.

Bütününe baktığımızda Kosova Vilâyeti Salnâmeleri temel kaynak olarak büyük değere sahiptir. Bu salnâmeler, sadece araştırmamız açısından değil, sosyal, idarî, askerî ve birçok konuda XIX. yüzyıl Kosova’sını yansıtmaktadır. Tezimizde aynı yüzyılda son 21 yılın eğitim-öğretim süreci aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bu süreçte içinden çıkamadığım sorularına her zaman vakit ayırıp ilgilenen, cesaretlendiren, yol gösteren danışman hocam Prof. Dr. Mefail HIZLI’ya, ayrıca çalışmam boyunca ve her zaman dua ve desteklerini esirgemeyen varlık sebebim ve varlıklarına şükrettiğim aileme teşekkür ediyorum.

Bursa, 2019

Nefize GÜLER

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	II
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU.....	III
YEMİN METNİ.....	IV
ÖZET	III
ABSTRACT	VI
ÖNSÖZ	VII
İÇİNDEKİLER	IX
TABLolar	XIV
KISALTMALAR	XVI
GİRİŞ.....	1
A. ARAŞTIRMA PROBLEMİ	1
B. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	1
C. ARAŞTIRMA METODU	2
D. KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	2
E. ARAŞTIRMANIN MUHTEVASI.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM

SALNÂMELER, KOSOVA VİLÂYETİ SALNÂMELERİ VE KOSOVA

I. SALNÂME KAVRAMI	5
II. OSMANLI DEVLETİ'NDE SALNÂMELER	6
A. DEVLET SALNÂMELERİ	6
B. ASKERÎ SALNÂMELER.....	7
C. BAHİRİYE SALNÂMELERİ	7
D. HÂRİCİYE SALNÂMESİ.....	8
E. İLMİYE SALNÂMESİ.....	8
F. MAÂRİF SALNÂMESİ.....	8
G. RASATHÂNE-İ ÂMİRE'NİN SALNÂMESİ	9
H. RUSÛMÂT SALNÂMESİ	9
İ. ÖZEL KİŞİ VE KURULUŞLARA AİT SALNÂMELER.....	9
J. VİLÂYET SALNÂMELERİ.....	10
III. KOSOVA VİLÂYETİ SALNÂMELERİ	10
IV. OSMANLI DEVLETİ'NDE VİLÂYET KAVRAMI.....	12

V. KOSOVA VİLÂYETİ.....	16
VI. KOSOVA.....	18

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLILAR'DA VE KOSOVA'DA EĞİTİM-ÖĞRETİM

I. OSMANLI DEVLETİ'NDE EĞİTİM-ÖĞRETİM.....	25
A. MAARİF MECLİSİ	25
B. İLK SEVİYEDEKİ EĞİTİM VE ÖĞRETİM KURUMLARI	26
1. Sıbyan Mektepleri	26
2. İbtidâiye Mektepleri	28
B. ORTA VE YÜKSEK SEVİYEDEKİ EĞİTİM KURUMLARI	29
1. Medreseler	29
2. Rüşdiyeler.....	32
3. İdâdiler.....	33
4. Sultânîler.....	34
5. Dâru'l-Fünun	35
II. OSMANLI DÖNEMİNDE KOSOVA'DAKİ EĞİTİME KISA BİR BAKIŞ	36

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KOSOVA MERKEZİNDE EĞİTİM-ÖĞRETİM

I. PRİŞTİNE SANCAĞI	40
A. PRİŞTİNE MERKEZİNDE EĞİTİM-ÖĞRETİM.....	40
1. Maârif Meclisi	40
2. Rüşdiye Mektepleri	41
3. İbtidâiye Mektepleri	43
4. Sıbyan Mektepleri	44
5. Gayrimüslim Mektepleri.....	46
6. Medreseler	47
B. PRİŞTİNE KAZALARINDA EĞİTİM-ÖĞRETİM	47
1. Vulçitrın Kazası.....	47
2. Mitroviçe Kazası	50
3. Gilan Kazası	52
4. Preşova Kazası.....	58

II. ÜSKÜP SANCAĞI	60
A. ÜSKÜP MERKEZİNDE EĞİTİM-ÖĞRETİM.....	61
1. Maârif Meclisi	61
2. Genel Mektepler	62
2. Askerî Mektepler	85
3. Meslekî Mektepler	87
4. Gayrimüslim Mektepler.....	94
5. Medreseler	97
B. ÜSKÜP SANCAĞI KAZALARINDA EĞİTİM-ÖĞRETİM.....	98
1. Kumanova Kazası.....	98
2. İştîp Kazası	102
3. Bereketli Nahiyesi	106
4. Radovişte Kazası	106
5. Palanka Kazası.....	109
6. Koçana Kazası	111
7. Kıratova Kazası	113
8. Köprülü Kazası.....	117
9. Osmaniye Kazası	120
10. Orhaniye Kazası	122

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KOSOVA SANCAKLARINDA EĞİTİM-ÖĞRETİM

I. PRİZREN SANCAĞI	124
A. PRİZREN SANCAĞI MERKEZİNDE EĞİTİM ÖĞRETİM.....	125
1. Maârif Komisyonu.....	125
2. Rüşdiye Mektepleri	125
3. İbtidâiye Mektepleri	126
4. Sıbyan Mektepleri	127
5. Gayrimüslim Mektepler.....	127
6. Medreseler	127
B. PRİZREN SANCAĞI KAZA VE NAHİYELERİNDE EĞİTİM-ÖĞRETİM....	128
1. Kalkandelen Kazası	128
2. Luma Kazası	131

3. Rahofça Nahiyesi.....	131
4. Gostivar Nahiyesi	132
5. Kalis Nahiyesi	133
II. YENİPAZAR SANCAĞI	133
A. YENİPAZAR SANCAĞI MERKEZİ SENİÇE'DE EĞİTİM-ÖĞRETİM	134
1. Maârif Komisyonu.....	135
2. Rüşdiye Mektepleri	135
3. İbtidâiye Mektepleri	136
4. Sıbyan Mektepleri	136
5. Gayrimüslim Mektepler.....	137
6. Medreseler	138
B. YENİPAZAR SANCAĞI KAZALARINDA EĞİTİM ÖĞRETİM	138
1. Yenipazar Kazası.....	138
2. Akova Kazası.....	142
3. Yenivaroş Kazası	144
4. Kolaşin-i Zir Kazası	146
III. TAŞLICA SANCAĞI	147
A. TAŞLICA SANCAĞI MERKEZİNDE EĞİTİM VE ÖĞRETİM.....	148
1. Maârif Komisyonu.....	148
2. Rüşdiye Mektepleri	148
3. İbtidâiye Mektepleri	149
4. Sıbyan Mektepleri	149
5. Gayrimüslim ve Yabancı Okullar	150
6. Medreseler	150
B. TAŞLICA SANCAĞI KAZA VE NAHİYLERİNDE EĞİTİM-ÖĞRETİM.....	150
1. Prepol Kazası.....	150
2. Periboy Nahiyesi	152
IV. İPEK SANCAĞI	153
A. İPEK SANCAĞI MERKEZİNDE EĞİTİM-ÖĞRETİM	154
1. Maârif Komisyonu.....	154
2. Rüşdiye Mektepleri	155
3. İbtidâiye Mektepleri	155
4. Sıbyan Mektepleri	155

5. Medreseler	156
B. İPEK SANCAĞI KAZALARINDA EĞİTİM-ÖĞRETİM.....	156
1. Yakova Kazası.....	156
2. Berane Kazası.....	158
3. Gosine Kazası.....	160
4. Tirgovişte Kazası.....	161
V. DEBRE SANCAĞI.....	162
A. DEBRE-İ ZÎR.....	162
B. ELBASAN	163
C. MAT	163
D. DEBRE MERKEZİ VE KAZALARINDA EĞİTİM-ÖĞRETİM.....	163
1. Rüşdiye Mektepleri	163
2. Sıbyan Mektepleri	164
3. Gayrimüslim Mektepler.....	164
4. Medreseler	164

BEŞİNCİ BÖLÜM

MATBAA GAZETE VE KÜTÜPHANELER

I. MATBAALAR	166
II. GAZETELER	169
III. KÜTÜPHANELER.....	169
A. ÜSKÜP SANCAĞI KÜTÜPHANELERİ	170
B. PRİZREN SANCAĞI KÜTÜPHANELERİ	171
C. TAŞLICA SANCAĞI KÜTÜPHANELERİ	171
D. İPEK SANCAĞI KÜTÜPHANELERİ	171
SONUÇ	172
KAYNAKLAR	174
EKLER.....	172

TABLÖLAR

Tablo 1: H.1296-1318 seneleri arasındaki Kosova Vilâyeti Salnâmeleri	12
Tablo 2: 1871 Tarihli Vilâyet, Liva, Kaza, Nahiye ve Köy Teşkilatları	15
Tablo 3: Salnâmelerde Kosova Vilâyeti Sancakları.....	17
Tablo 4: 1879-1900 Yılları Arası Priştine'deki Rüşdiyenin Kadrosu ve Talebe Mevcudu	42
Tablo 5: Priştine İbtidâyesinin Kadrosu ve Talebe Mevcudu.....	43
Tablo 6: 1900 Yılında Priştine'deki Sıbyan Mekteplerinin Muallimleri ve Talebe Mevcudu.....	45
Tablo 7: Priştine Köylerinin 1885-1888 Yılları Arasındaki Talebe Mevcudu.....	46
Tablo 8: 1883-1900 Yılları Arası Vulçitrın Kazası Maârif Komisyonu Reisleri ve Azaları	48
Tablo 9: Mitroviçe'deki Rüşdiyenin 1887-1900 Yılları Arasındaki Kadrosu ve Talebe Mevcudu ...	51
Tablo 10: 1885-1900 Yılları Arasında Gilan Maârif Komisyonu Üyeleri.....	53
Tablo 11: Gilan Rüşdiye Mektebi'nin 1883-1900 Yılları Arasındaki Kadrosu ve Talebe Mevcudu	53
Tablo 12: 1900 Yılında Gilan'a Bağlı Köylerdeki İbtidâiyeler, Muallimleri ve Talebe Mevcudu....	55
Tablo 13: Üsküp'teki Rüşdiye Mektebi'nin 1879-1888 Yılları Arasındaki Muallimleri ve Talebe Mevcudu	63
Tablo 14: Üsküp'teki Mekteb-i Edeb'in 1893-1896 Yılları Arasındaki Muallim Kadrosu	65
Tablo 15: Üsküp İdâdî-i Mülki Mektebi'nde 1893-1900 Yılları Arasında Okutulan Dersler ve Mektebin Kadrosu	67
Tablo 16: Maârif Salnâmelerine göre Üsküp İdâdî-i Mülkî Mektebi'nin kadrosu	69
Tablo 17: Kosova'daki İdâdîye ve Rüşdiyelerin 1900 Yılı İtibariyle Haftalık Ders Programı....	70
Tablo 18: Birinci Sene Rüşdiye Sınıfına Ait Kitaplar Satış Yerleri ve Fiyatları	71
Tablo 19: İkinci Sene Sınıf-ı Rüşdiyeye Ait Kitaplar Satış Yerleri ve Fiyatları.....	72
Tablo 20: Üçüncü Sene Rüşdiye Sınıfına Ait Kitaplar Satış Yerleri ve Fiyatları	72
Tablo 21: Dördüncü Sene İdâdî Sınıfına Ait Kitaplar Satış Yerleri ve Fiyatları	73
Tablo 22: Beşinci Sene İdâdî Sınıfına Ait Kitaplar Satış Yerleri ve Fiyatları	74
Tablo 23: Altıncı Sene İdâdî Sınıfına Ait Kitaplar Satış Yerleri ve Fiyatları	75
Tablo 24: Yedinci Sene İdâdî Sınıfına Ait Kitaplar Satış Yerleri ve Fiyatları.....	76
Tablo 25: Üsküp'teki Sıbyan Mekteplerinin 1885-1888 Yılları Arasındaki Mevcudu.....	82
Tablo 26: Kosova Salnâmeleri'ne Göre 1893-1900 yılları Arasında Üsküp Rüşdiye-i Askeriyesi Kadrosu.....	85
Tablo 27: Maârif Salnâmeleri'ne Göre 1898-1900 Yılları Arasında Üsküp Askerî Rüşdiyesi Kadrosu.....	86
Tablo 28: Hamidiye Sanâyi Mektebi 1900 Yılı Dersleri Muallimleri ve Talebeleri	89

Tablo 29: Hamidiye Sanâyi Mektebi'nde Bir Talebenin Günlük Beslenme Ödeneği	91
Tablo 30: 1893-1896 Yılları Arasında Üsküp'te Yabancı ve Gayrimüslim Okullarının Durumu	94
Tablo 31: 1879-1900 Yılları Arasında İştîp Rüşdiye Mektebi'nin Kadrosu ve Talebe Mevcudu	103
Tablo 32: 1879-1900 Yılları Arasında Radovişte'deki Rüşdiye Mektebinin Kadrosu ve Talebe Mevcudu	107
Tablo 33: 1883-1900 Yılları Arasında Palanka'daki Rüşdiyenin Kadrosu ve Talebe Mevcudu	110
Tablo 34: 1883-1900 Yılları Arasında Kıratova Maârif Komisyonu Başkan ve Üyeleri	114
Tablo 35: 1883-1900 Yılları Arasında Kıratova Rüşdiye Mektebi'nin Kadrosu ve Talebe Mevcudu	114
Tablo 36: 1900 yılı Köprülü Kazası Köylerindeki Sırp İbtidâiyeleri, Muallimleri ve Talebe Mevcutları.....	120
Tablo 37: 1893-1900 Yılları Arasında Yenipazar Kazası Müslüman Sıbyan Mektepleri ve Mevcutları.....	141
Tablo 38: 1879-1888 Yılları Arasında Kosova Vilâyeti Matbaası Kadrosu	166

KISALTMALAR

age	: Adı geçen eser
agm	: Adı geçen makale / madde
agt	: Adı geçen tez
as	: Aleyhisselam
bs.	: Baskı / basım
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
ev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
ed.	: Editör
haz.	: Yayına hazırlayan
karş.	: Karşılaştırmız
km.	: kilometre
m.	: metre
Nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
ty.	: Basım tarihi yok
vd.	: ve diğeri
vs.	: vesair/e
y.y.	: Basım / yayın yeri yok
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMA PROBLEMİ

Salnâmeler, kayda geçirildikleri dönemi objektif aktarmaları sebebiyle Osmanlı tarihi incelemeleri için güvenilir ve resmî birer kaynak olarak büyük değere sahiptirler. Tarih boyunca birçok milletin gözbebeği olmuş Osmanlı Devleti'ne fetret dönemi gibi çok sıkıntılı bir süreçte dahi sadık kalmış Balkanlar'da "vilâyet-i selâse"den biri olan Kosova vilâyetindeki eğitim-öğretim faaliyetleri günümüze kadar akademik bir çalışmanın konusu olmamıştır. Gerek klasik eğitim modelindeki medreseler ve gerek modern eğitimdeki mekteplerle ilgili ayrıntıları Kosova Salnâmeleri ışığında ele alan bir araştırmanın bulunmaması bu konuyu seçmemizin sebeplerinden birini oluşturmaktadır.

XIX. yüzyılın dünya üzerindeki çalkantıları, tabii olarak birçok din ve ırkın mensuplarının bir arada yaşadığı Balkan topraklarında da karşılığını bulmuştur. Bu süreçte Osmanlılar, sadece topraklarını koruyabilmiş, bu topraklarda ortaya çıkan müşkilâtı gidermekte geride kaldığından XX. yüzyılda Balkan toprakları da elden çıkmıştır. Araştırmamızda bu çalkantılı dönemin, salnâmelerde bulunan 21 yıllık sürecindeki eğitim-öğretim çalışmalarını yıldan yıla karşılaştırma yapılabilecek tablolar eşliğinde yansıtmaya çalıştık. Elbette bu dönemle ilgili salnâmeler dışında birçok arşiv belgesi mevcuttur. Bu belgelerin tümünün incelenmesiyle ortaya çıkacak bir çalışma dönemi tam anlamıyla aktarmış olacaktır.

B. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

XX. yüzyılın ikinci yarısından sonra araştırmacıların tarih yazımı anlayışı genelden yerele kaymış ve şehir tarihçiliği giderek revaç bulmuştur. Bu bağlamda biz de tez konusu olarak günümüze kadar bağlarımızın kopmadığı Kosova bölgesini seçtik. Osmanlı'nın 500 yıl hüküm sürdüğü bu topraklarla ilgili birçok araştırma bulunmakla birlikte eğitim-öğretim tarihiyle ilgili eksiklikler giderilmeyi beklemektedir. II. Abdülhamid döneminde eğitim alanındaki yeniliklerin bölgeye yansımaları kayda değer bulmaktayız. Araştırmamızın temel kaynağının devletin resmî yayını olan Kosova Vilâyeti Salnâmeleri olması da mühimdir. Zira bilindiği gibi salnâmeler, resmî,

yorumsuz ve devletin onayladığı yayınlardır. Bu tez çalışma mızdan önce her ne kadar Kosova Vilâyeti Salnâmeleri'nden faydalanılarak bazı araştırmalar yapılmışsa da Osmanlılar'ın son dönemlerini ilgilendiren Kosova'daki eğitimin durumunun salnâmeler merkezinde incelenmesi ilk defa bu çalışmada gerçekleşmiştir.

C. ARAŞTIRMA METODU

Araştırmaya ilk olarak Kosova Vilâyeti Salnâmeleri'nin dijital bir kopyasını İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Beyazıt Devlet Kütüphanesi ve Millet Kütüphanesi'nden edinerek başladık. Salnâmelerde Kosova'daki eğitim süreciyle ilgili bilgileri kronolojik olarak sıraladıktan sonra karşımıza çıkan tablodaki değişikliklerin değerlendirmesini yapmaya çalıştık.

Kosova Vilâyeti Salnâmeleri'nin kapsadığı 21 yıllık süreç vilâyete merkez olmuş iki sancaktan başlamak suretiyle diğer sancakları da kapsayacak şekilde bölümlerle ayırarak eğitim öğretim faaliyetlerini inceledik. Değişiklikleri daha gözle görülür kılmak için tablolardan faydalandık. Ayrıca bu bilgileri desteklemek ya da farklılıkları görebilmek için değişik kaynaklara da başvurarak geniş bir yelpazede Kosova'nın eğitim-öğretiminin 21 yıllık sürecini izah etmeye gayret ettik.

D. KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Osmanlı Devleti'nin eğitim-öğretim faaliyetlerini konu alan bazı çalışmalar varsa da Osmanlı Kosova'sındaki eğitimi ele alan bir kitaba rastlanmamıştır. Yine önemli bir kaynak olan "*Maârif Salnâmleri*"nin Kosova vilâyeti bölümündeki veriler ve Ekrem Hakkı Ayverdi'nin "*Osmanlı Mi'mârisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*" ile "*Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri: Yugoslavya*" eserlerindeki bilgileri Kosova salnâmelerindeki malumatla karşılaştırma imkânı vermesi bakımından oldukça değerlidir. Araştırmamızla aynı dönemi daha genel anlamda inceleyen Bayram Kodaman'ın "*Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*" isimli kitabı, eğitimde ortaya konan yenilikleri siyasî ve ekonomik arka planını da gözden kaçırmadan aktarması yönüyle bize ışık tutmuştur. Kosova vilâyetini birçok yönden ele alan Mucize Ünlü'nün doktora çalışması olan "*Kosova Vilâyeti*" isimli kitabın bir bölümünde Kosova'nın eğitimini de ele almış olması çalışmamız için mühimdir. Mücahit Asımov'un "*Kosova Salnâmelerinde Yazıldığına Göre Kosova Vilâyetindeki Mektepler*", "*Kosova*

Vilâyetinde İptidaiyeler” ve “Kosova Vilâyetinde Rüştiyeler” başlıklı makalelerinden kısmen faydalanılmıştır. Necati Demir’in kaleme aldığı *“Başbakanlık Osmanlı Arşivleri’ne Göre 1877-1912 yıllarında Kosova’da Eğitim ve Öğretim”* isimli makale Başbakanlık Osmanlı Arşivleri’nde Kosova’daki eğitimi yansıtmaları bakımından yararlandığımız bir çalışmadır. Kazaları daha iyi tanıyabilmek için Şemseddin Sami’nin tarih, biyografi ve coğrafya ansiklopedisi *“Kâmûsu’l-A’lâm”*’ı bize yardımcı olmuştur.

Bunlardan başka Kosova’ya komşu vilâyetlerin salnâmeleri ve gerek konuyla ilgili kütüphane ve PDF dosyalarındaki kitap, dergi ve makaleler de incelenmiştir.

E. ARAŞTIRMANIN MUHTEVASI

Çalışmamız beş ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde salnâme kavramı, Osmanlı Devleti’nde yayımlanan salnâme türleri ve özelde Kosova Vilâyeti Salnâmeleri tanıtılmıştır. Bölümde ayrıca Osmanlı Devleti’nde vilâyet kavramı ve Kosova vilâyetinin kuruluşu merkez sancakları, diğer sancaklardaki idarî değişiklikler ile Kosova sahrasının tarihi kısaca özetlendi. İkinci bölümde Osmanlı Devleti’ndeki eğitim kurumları ve Kosova’daki eğitim-öğretimden kısaca bahsedildi. Üçüncü bölümde ilk vilâyet merkezi Priştine ile son vilâyet merkezi Üsküp ve kazalarındaki eğitim-öğretim faaliyetleri değerlendirildi. Burada Hamidiye Sanayi Mektebi, Üsküp İdâdiyesi, Üsküp Askerî Rüşdiyesi, Dâru’l-muallimîn mektebi gibi önde gelen kurumlar, gayrimüslim mektepleri, rüşdiyeler, ibtidâiyeler sıbyan mektepleri ve medreselerdeki faaliyetler hakkında bilgi verildi. Dördüncü bölümde de Priştine ve Üsküp dışında kalan diğer sancaklardaki eğitim-öğretim faaliyetleri nakledildi. Beşinci ve son bölümde ise Kosova’daki eğitimi dolaylı olarak yansıtan matbaa, gazete ve kütüphaneler anlatıldı.

Araştırmamızın kaynağının hicri takvime göre düzenlenmiş olması ve bugün kullandığımız miladi takvimle bir karışıklığa sebep olmaması için salnâmelerin miladi karşılıklarını Tablo:1’de aktardık. Bu tablodan sonra araştırmamızda salnâmelerin miladî karşılıklarını kullandık.

Tezimizin omurgası salnâmelerin Arap alfabesiyle Osmanlı Türkçesi dilinde yazılmış olması bazı kelimelerde günümüzde kullanılmayan işaretleri vermemizi gerektirdi. Özel isimlerde, aynen alıntılarda ve günümüzde kullanılmayan Arapça veya Farsça kelimelerde bu duruma hassasiyet göstererek bunları günümüz Türkçesiyle değil, okunduğu haliyle yazmaya gayret ettik.

BİRİNCİ BÖLÜM

SALNÂMELER, KOSOVA VİLÂYETİ SALNÂMELERİ VE KOSOVA

I. SALNÂME KAVRAMI

Salnâme; kelime olarak Farsça yıl, sene demek olan sâl¹ ile mektup, kitap anlamına gelen nâme² sözcüklerinden meydana gelmiş Farsça bir bileşik isimdir³. Latince Annuş, Fransızca Annale, bilhassa Annuaire ve son olarak Almanach⁴, İngilizce Year Book terimleriyle karşılanan, Türkçeye Tanzimat'tan sonra girmiş “yıllık” manasına gelen bir kavramdır⁵. Yıldan yıla sayfa sayısı artan salnâmeler yayımlandıkları dönemde vilayette bulunan doğal kaynaklar, ziraat, hayvancılık, üretim, nüfus, hizmet birimlerinin durumu, hastaneler, yollar, ormanlar, eğitim kurumlarının yanı sıra, mahallî tarih, coğrafya, idarî yapı, kurumları önemli kişilerin biyografileri, ekonomi, ordu, donanma, eğitim, kültür, sanat eserleri ve abideler, üretim maddeleri ve başka birçok alanda önemli bilgiler içerir⁶. Salnâmeler yayımlandıkları yıl içerisindeki çalışmaları ve olayları anlatırken aynı zamanda yazıldıkları dönemin öncesi hakkında da bilgi verirler⁷.

Salnâmelerin ilkleri 15. yüzyılın ikinci yarısının başlarında Viyana'da sonra Macaristan'da yayınlanmıştır. Periyodik olarak ise “almanak” ismiyle 17. yüzyıldan itibaren neşrine başlanılan bu eserlerin en mühimi Fransa'nın Salnâme-i Kralî'si (Almanak Royal) ile 1763 yılında çıkmaya başlayan ve aralıksız her sene neşrolunan Almanak Do Gota'dır⁸.

Osmanlılar'da salnâmelerin en eskisi, düzenlisi, uzun ömürlüsü Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'lerdir. H. 1263 (1847) yılında yayınlanmış bu ilk resmi salnâmeyi düşünen ve uygulamaya geçiren, 1763 yılından itibaren Almanca ve Fransızca olarak diplomatik tablolar ve şahıs adları yıllığı şeklinde neşredilen Almanach de

¹ Ferit Devellioğlu, “Sâl”, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yay., 2017, s.1070.

² Devellioğlu, a.g.e. s.942.

³ Devellioğlu, a.g.e. s.1072.

⁴ Midhat Sertoğlu, “Sâlname”, *Osmanlı Tarih Lugatı*, 2. bs., İstanbul: Enderun Kitabevi, 1986, s.297.

⁵ Hasan Duman, *Osmanlı Sâlnâmeleri ve Nevsâlleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu*, c.I, 2. bs., Ankara: Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı Yay., 2000, s.1.

⁶ Mefail Hızlı, “Osmanlı Eğitim Tarihinin Arşiv ve Yazma Kaynakları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c.VI, sy.12, s.583.

⁷ Çağlar Ekşi, *Hudavendigar Vilayeti Salnamelerine Göre Bursa'da Eğitim-Öğretim*, (Yayılanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, s.6.

⁸ İsmail Erünsal, *Kütüphanecilikle İlgili Osmanlıca Metinler ve Belgeler*, c.I, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Basımevi ve Film Merkezi, 1990, s.194-196.

Gotha'ları görme fırsatı bulan Sadrazam Reşid Paşa'dır⁹. Bu işe Abdülhak Hamit'in babası Hayrullah Efendi memur olmuş ve salnâmeyi 19. yüzyıl ilim ve devlet adamı Ahmed Vefik Paşa yaptırmıştır. Sonraları sırasıyla Cevdet Paşa, Meclis-i Maârif Başkâtibi Behçet Bey, meclis azasından Rüşdî Bey tarafından yapılan salnâmenin tertibi daha sonra padişah emri ile Maârif Nezâreti Mektûbî Kalemî Heyeti'ne ve H. 1306 (1888) yılından itibaren Me'mûrîn-i Mülkiye Komisyonu'na bağlı Sicill-i Ahval İdaresi'ne havale edilmiş, saltanatın sonuna kadar resmî salnâmeler bu idarece tertip edilmiştir¹⁰.

H. 1263-1297 (1847-1880) yıllarına ait devlet salnâmeleri taş baskı, kalanlar matbaa harfleriyle basılmış, Osmanlı Devleti adına H. 1334 (1918) tarihli son salnâmeyle birlikte toplam 68 devlet salnâmesi neşredilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi olarak yayınlanan ilk iki salnâme 1925-1926, 1927-1928 yıllarında Arap harfleriyle, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı ismiyle 1928-1929 yılından 1941'e kadar neşredilen altı salnâme ise Latin harfleriyle basılmış¹¹ ve doksan dört yıl süren birçok konuda istatistikî bilgiler verip tarih sahnesinde mukayeseye fırsat tanıyan salnâme ismi altındaki bu ilmî gelenek sona ermiştir.

Dünyadaki örneklerinde olduğu gibi Osmanlı'da da umumi olanlardan başka yine resmî salnâmeler yazılmakla birlikte bunlar dışında resmî olmayan herhangi bir konu veya kişi üzerine ihtiyaca binaen kaleme alınmış salnâmeler de mevcuttur.

II. OSMANLI DEVLETİ'NDE SALNÂMELER

Osmanlı Devleti'nde salnâme çeşitlerini on başlık altında inceleyebiliriz.

A. DEVLET SALNÂMELERİ

Ahmed Vefik Paşa tarafından ilk basımı yapılan devlet salnâmeleri H.1263-1325 yılları arasında aralıksız basılmış (1-64. numaralarla), H. 1326 yılında ise hicrî yerine malî yıl (1 Mart-28 Şubat arası) resmen kabul edilerek 65. sayı ve daha sonraki 1327-1328 (66 ve 67. sayılar) yılları da bu usule göre basılmıştır. Osmanlı Devleti'nin içinde

⁹ Duman, age, s.3.

¹⁰ M.Zeki Pakalın, "Salnâme", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.III, 3. bs., İstanbul: MEB Yay., 1983, s.106.

¹¹ Bilgin Aydın, "Salnâme", *DİA*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2009, c.36, s.52.

bulunduğu zor durum sebebiyle 1328 den sonra 1332 yılına kadar (1913-1916) salnâme basılmamış, nihayet 1333-1334 malî yıllarını kapsayan Osmanlı Devleti'nin 68. ve son salnâmesi neşredilmiştir. İlk salnâme, döneme göre pahalı sayılabilecek bir fiyatı (6 kuruş) olmasına rağmen hayli rağbet görmüş, H.1266 yılında basılan 3. salnâme ve sonraki salnâmelerde indirim yapıp 5 kuruşa satışı sunulmuştur¹². Bu salnâmelerin en mükemmelleri 1896-1908 yılları arasında Sultan II. Abdülhamid döneminde çıkanlardır. Devletin resmî teşkilatı ve coğrafyasından başka, memurların isimleri, tayin tarihleri, rütbe ve nişanları gösterilen salnâmeler müthiş zenginlikte bilgilerle doludur.¹³

B. ASKERÎ SALNÂMELER

Devletin kuruluşundan yıkılışına kadar en temel kurum olan askeriye ile ilgili malumat veren bu salnâmeler “Salnâme-i Askerî” ismiyle de bilinirler. Harbiye Nezâreti ve Makâm-ı Seraskerî tarafından Keçecizade Fuad Paşa'nın seraskerliği sırasında neşrine başlanılmış, gayesinin, askerlerin kendilerinin ve diğerlerinin rütbelerini bilmesi, her rütbeden silah arkadaşlarını tanıması olduğu belirtilmiştir¹⁴. Askerî salnâmelerde ayrıca Bahriye Salnâmesi basılıncaya kadar deniz ordusuna dair de bilgiler de mevcuttur. İlk H.1282 tarihli olmak üzere H.1286, 1287, 1291, 1293, 1304, 1306, 1307, 1308, 1309, 1310, 1313, 1324 ve 1326 yıllarına ait toplam on dört askerî salnâme yayımlanmıştır¹⁵.

C. BAHRİYE SALNÂMELERİ

Bahriye Nezâreti Fen Heyeti'nin düzenleyip yayınladığı deniz kuvvetleriyle ilgili tarihçe, teşkilat, zabıtlar, donanmadaki gemiler ve vasıfları gibi konulardan bahseden salnâmeler “Salnâme-i Bahrî” olarak isimlendirilmişlerdir. Askerî kurumlardan biri olan denizcilikle ilgili bilgiler içeren bu salnâmeler, önceleri askerî salnâmeler içinde yer alırken sonraları müstakil halini almıştır¹⁶. Ait olduğu nezâretin teşkilatı, kadroları ve kadroları dolduran kişilerin adları, rütbe ve nişanları dışında donanmayı oluşturan gemiler ve bu gemilerin özellikleri konusunda geniş bilgi içerir. İlk H.1307 tarihinde basılan salnâmelerin 1308, 1309, 1310, 1311, 1313, 1314, 1315,

¹² Hasan Refik Ertuğ, “Osmanlı Devrinde Salnâmeler”, *Hayat Tarih Mecmuası*, c.II, sy.7 (1973), s.16-18.

¹³ Duman, age, s.4.

¹⁴ Duman, age, s.7

¹⁵ Sertoğlu, a.g.e. s.298.

¹⁶ Duman, age, s.7.

1317, 1318, 1319, 1320, 1321, 1322, 1323, 1326 ve 1330 yıllarına ait olanlar yayımlanmıştır. Ayrıca Takvim-i Bahrî adıyla yine Bahriye Nezâreti'nce basılan İngiltere rasathanesi tarafından çıkarılan ilmî bir almanak da her yıl tercüme edilerek basılmıştır¹⁷. H.1329 yılında Osmanlı Kapudan ve Makinistler ve Müntesibîn-i Bahriye Cemiyeti Reisi Müttekâidîn-i Bahriye Süleyman Nutku Bey tarafından yazılan Bahriye-i Ticâriye Salnâmesi, deniz ticaretinin önemine işaret eden bilgiler ile kaptan isimlerinden vapur şirketlerine denizcilikle ilgili birçok ayrıntıya da yer vermektedir¹⁸.

D. HÂRİCİYE SALNÂMESİ

Salnâme-i Nezâret-i Umûr-i Hâriciye Sicill-i Ahval Müdürlüğü tarafından hazırlanan devletin dış işlerinden bahseden salnâmelerdir¹⁹. Kanuni Sultan Süleyman döneminden itibaren yabancı ve Türk elçileri, reisü'l-küttablar, ilk hâriciye nâzırları ile Hâriciye Nezâreti'nin iç ve dış teşkilatı, temsilcileri, nişanları, yabancı devletlerin dış işleri bir de bazı anlaşmaları konu alan kısımları mevcuttur. H. 1302, 1306, 1317 ve 1320 yıllarına mahsus olmak üzere 4 defa yayımlanmıştır²⁰.

E. İLMİYE SALNÂMESİ

Meşihat-ı Celîle-i İslâmiyye'nin Cerîde-i Resmîyesi'ne ek olarak Meşihat-ı Ulyâ mektupçuluğu tarafından H. 1334 yılında bir defaya mahsus düzenlenen salnâme birçok şeyhülislamın fetvalarının tıpkıbasımlarını içerir²¹. Salnâmeyi, Ebu'l-Ûlâ Mardin ve Ahmed Refik (Altınay) beylerin de içinde bulunduğu bir heyet yayımlamıştır²².

F. MAÂRİF SALNÂMESİ

Maârif Nezâreti'nin tarihçesi, nâzırları, teşkilatı, kadroları, bu kadrolardaki kişilerle ilgili bilgileri ve maârife ait olsun ya da olmasın devlet dahilindeki tüm mekteplerle eğitimi ilgilendiren birçok konuyu içeren salnâmeleri maârif teşkilatı hazırlar²³. Osmanlı Devleti'nin maârif ve kültür tarihinin hazinesi olan bu salnâmelerin

¹⁷ Sertoğlu, age, s.298.

¹⁸ Duman, age, s.8.

¹⁹ Duman, age, s.8.

²⁰ Sertoğlu, age, s.298.

²¹ Sertoğlu, age, s.298.

²² Duman, age, s.9.

²³ Sertoğlu, age, s.298-299.

H. 1316-1321 yılları arasında 6 defa yayımlandığı kayıtlara geçse de H. 1320 yılına ait 5. defasına henüz rastlanılmamıştır²⁴.

G. RASATHÂNE-İ ÂMİRE'NİN SALNÂMESİ

Ticaret ve Nâfia Nezâreti'ne bağlı Rasathâne İdaresi tarafından sadece H. 1288 yılında yayımlanmıştır²⁵. Rasad cetvelleri gibi denizcilikle ilgili bilgiler ihtiva eden bu salnâmeler Rasathâne-i Âmire müdürü Kombari tarafından Fransızca yazılmış, sonra Fenn-i Hikmet-i Tabîye Muallimi Yüzbaşı Said Efendi Türkçeye tercüme etmiştir²⁶.

H. RUSÛMÂT SALNÂMESİ

Gümrük idâresi salnâmeleri demek olan²⁷ rusûmât salnâmeleri Maliye Nezâreti'ne bağlı Rusûmât Müdüriyet-i Umûmîsi'nin Umûr-i Tâhiriyye Dâiresi tarafından düzenlenmiş resmî bir salnâmedir. Devamlı olarak her yıl çıkarılacağı kaydedilse de yalnız H. 1330 yılına ait olan mevcuttur²⁸. Osmanlı gümrükleri hakkında tarihçe, teşkilat, memurlar, rusûm işleri, gümrükler, gümrük hâsılâtı gibi konularda bilgiler içerir²⁹.

İ. ÖZEL KİŞİ VE KURULUŞLARA AİT SALNÂMELER

İlmî ve takvim mahiyetindekileri olduğu gibi mizah, siyaset ve sanat gibi muhtelif konulardan bahseden bu salnâmelerin geneli resimlidir³⁰. İlki H.1288 yılında "Türkiye fi Sene" ismiyle Ali Suavi tarafından Paris'te yayımlanmıştır³¹. En meşhuru Ebuzziya Tevfik tarafından Salnâme-i Hadîka adıyla bastırılan salnâmelerin bazıları; Salnâme-i Türkî, Salnâme-i Gayret, Salnâme-i Servet-i Fünûn, Zümrüd-i Ankâ Salnâmesi, Diken ve İnci Salnâmesi, Karagöz Salnâmesi, Türkiye Salnâmesi vs.dir³².

²⁴ Duman, age, s.8.

²⁵ Duman, age, s.8.

²⁶ Sertoğlu, age, s.299.

²⁷ Devellioğlu, age, s.1053.

²⁸ Sertoğlu, age, s.299.

²⁹ Duman, age, s.9.

³⁰ Sertoğlu, age, s.300.

³¹ Duman, age, s.9.

³² Duman, age, s.11-12.

J. VİLÂYET SALNÂMELERİ

Devlet salnâmelerinin faydası görüldükten sonra eyaletlere vilâyet, vilâyetlere sancak denildiği dönemde bu salnâmeler çıkarılmaya başlanmıştır. İlk Osmanlı vilâyet salnâmesi H.1283 yılında basılan Bosna, son vilâyet salnâmesi ise H. 1337-1341 yılları arasında yayınlanan Bolu Livası Salnâmesi'dir. Bu salnâmeler ilgili vilâyetin idaresi, tarihi, tarihî eserleri, coğrafyası, ticareti, ekonomisi, demografik yapısı, maâri fi ve daha birçok mevzu hakkında malûmat ihtiva eder. Bunlar arasında Türkçe-Arapça, Türkçe-Rumca, Türkçe-Boşnakça kaleme alınanları olduğu gibi sadece Arapça yazılanları da vardır³³. Salnâmeleri yayımlanan şehirleri şöyle sıralayabiliriz: Adana, Ankara, Aydın, Bağdat, Basra, Beyrut, Bitlis, Bolu, Bosna, Cebel-i Lübnan, Cezair-i Bahr-i Sefid, Diyarbakır, Edirne, Erzurum, Girit, Halep, Hicaz, Hudâvendigâr, İşkodra, Karesi, Kastamonu, Konya, Kosova, Mamuretü'l-aziz, Manastır, Mısır, Musul, Prizren, Selânik, Sisam, Sivas, Suriye, Trablusgarp, Trabzon, Tuna, Van, Yanya ve Yemen vilâyetleridir³⁴.

III. KOSOVA VİLÂYETİ SALNÂMELERİ

Vilâyet salnâmeleri içerisinde Osmanlı Devleti'nin beş yüz yıl hüküm sürdüğü Balkanlar ile ilgili ayrıntılı bilgi vermesi bakımından en önemlilerinden biri Kosova Vilâyeti Salnâmeleri'dir. Bu salnâmelerin 5. defaya kadar olanları o zamana kadar vilâyet merkezi olan Priştine Vilâyet Matbaası'nda, 6.7. ve 8. defalar ise vilâyet merkezinin Üsküp'e taşınmasıyla birlikte Üsküp'e naklolun Vilâyet Matbaası'nda basılmıştır. Kosova Vilâyeti Salnâmeleri H. 1296 yılından itibaren H. 1300, 1302, 1304, 1305, 1311, 1314, 1318 yıllarında yayımlanmıştır.

Kosova Vilâyeti Salnâmeleri'nin İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'ndaki ebatları yaklaşık 27 cm. en ve 19 cm. boy civarındadır. İlk salnâme 154 sayfa olup yıldan yıla artış göstermiştir. Son Kosova Vilâyeti Salnâmesi 936 sayfaya ulaşmıştır. Dönemin padişahının tuğrası ve salnâmenin basıldığı matbaa H.1311 yılında basılan 6. defadan sonra her iç kapakta yer almıştır. Her bir salnâmede o salnâmenin yılı kaçınıcı defa olduğu (hangi sırada yer aldığı) ve bir de mukaddime bulunmaktadır. H. 1300 yılı salnâmesinin fiyatının on kuruş olduğu, H. 1311, 1314, 1318 yılları

³³ Duman, age, s.5.

³⁴ Sertoğlu, age, s.299-300.

salnâmelerinin ise adedinin sim mecidiye olduğunun bilgisi baş veya sondaki kapak kısmında yer almaktadır.

8 defa olarak basılan Kosova Vilâyeti Salnâmeleri'nin İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'ndaki nüshasının H. 1311 (1893) tarihli baskısında 97, 98, 99, 100, 147, 148. sayfaları eksik olup bu sayfalar Beyazıt Kütüphanesi'ndeki nüshadan temin edilmiştir. H. 1318 (1900) tarihli baskıda ise Atatürk Kitaplığı, Beyazıt Kütüphanesi, Millet Kütüphanesi nüshalarının tümünde 561 ve 562. sayfalar eksik olup temin edilememiştir.

Salnâmelerin iç kısmı ilk baskılarda yortu günleri ve takvimlerle başlar. H. 1311 tarihli altıncı defadan itibaren ise ilk önce fihriste yer verilmiştir. Salnâmelerde genel olarak başta takvimler olmakla birlikte Hz. Âdem (as)'in yaratılışından itibaren o güne değin yaşanan önemli olaylar kronolojik olarak verilmiş, daha sonra ise ilk halife Hz. Ebubekir (ra)'den başlanılarak Ümeyyeoğulları'nın son halifesine kadar İslâm halifelerinin, hemen akabinde Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi'den salnâmenin yazıldığı dönemin padişahı II. Abdülhamid'e kadar tüm Osmanlı padişahlarının doğum ve ölüm tarihleri ile yönetimde buldukları yılların bilgisi verilir. Özellikle dönemin padişahı II. Abdülhamid uzun uzun anlatılmıştır:

“Pirâye-bahşâ-yı serîr-i hilâfet-semîr-i cihân-bânî pâdişâh-ı ‘âlî-câh-ı bî-hemtâ ve bî-medânî es-sultân ibnü’s-sultânü’s-sultân (el-Gâzî ‘Abdülhamîd Hân-ı Sâni) ibnü’s-sultân el-Gâzî ‘Abdülmecîd Hân -eyyeda’llâhü hilâfete hü ilâ âhiri’d-devrân ve şeyyeda’llâhü bi’l-avn ve’l-feyz ve’l-ihsân- efendimiz hazretleri bi’l-yümn ve’s-su’d bin iki yüz elli sekiz sene-i müteyeminesi şehr-i Şa‘bân-ı şerîfinin on altıncı çehâr-şenbe günü sâ‘at on birde kehvâre-zîb-i vücûd olarak bin iki yüz doksan üç senesi mâh-ı Şa‘bâni’l-mükerremenin on birinci penç-şenbe günü bi’l-irs ve’l-istihkâk serîr-ârâ-yı hilâfet ü saltanât olmuşlardır. Cenâb-ı mâlikü’l-mülk zât-ı şevket-simât-ı mülûkânelerini kemâl-i muvaffakiyet ve muzafferiyet ve ‘âfiyet ile ilâ nihâyeti’z-zamân taht-ı ‘âlî-i baht-ı hilâfet-i şâhânelerinde ber-devâm buyursun, âmîn, bi-câh-ı hazret-i Seyyidi’l-mürselîn”³⁵.

Bu giriş bilgilerinden sonra vilâyette bulunmuş önemli kişiler, başta vilâyetin valisi olmak üzere unvanlarıyla birlikte vilâyetin memurları ve hizmet ettikleri

³⁵ KVSr, 1314, s.58-59.

kurumlar, polis ve asker idaresi bilgileri, adlî kurumlar, vilâyetin ticaret ve ekonomisi ile ilgili kurumlar, mektepler, konsoloslar, sancaklarla ilgili yine bu minvalde bilgiler ve sancaklara bağlı köyler, genelde salnâmenin sonunda vilâyetin tarihi, coğrafyası ayrıntılı bir şekilde anlatılıp bütçesi ve nüfusu tablolarla gösterilir.

Ana hatlarıyla verdiğimiz bu bilgilerden başka salnâmelerin özelliklerinden biri de hadiseleri yorumsuz aktarması ve istatistikî veriler içermesidir. Örneğin H. 1311 (1893) senesi salnâmesine göre tüm kazalar dahil vilâyetin toplam nüfusu 847.419 olarak belirtilmiş, bu nüfusun 507.080'inin Müslüman kalan 340.339'unun Kıbtî, 103'ünün Protestan, 1.737'sinin Yahudi olduğu her sancak için ayrı ayrı tabloda gösterilmiş, ayrıca dipnot olarak da İpek ve Prizren sancaklarındaki kadın nüfusunun erkek nüfusuna oranla tahminî olduğu belirtilmiştir³⁶.

Aşağıdaki tabloda H.1296-1318 arasındaki salnâmelerin çıkarıldıkları sene defa numaraları ve sayfa sayıları verilmiştir.

Tablo 1: H. 1296-1318 seneleri arasındaki Kosova Vilâyeti Salnâmeleri

Yıllar (Hicri/Miladî)	Kaçıncı Def 'a	Sayfa Sayısı
1296/1879	1	154
1300/1883	2	178
1302/1885	3	176
1304/1887	4	314
1305/1888	5	283
1311/1893	6	239
1314/1896	7	753
1318/1900	8	936

IV. OSMANLI DEVLETİ'NDE VİLÂYET KAVRAMI

Osmanlı Devleti'nde idarî sistem devletin sınırları genişledikçe ve ihtiyaçlar değiştikçe farklılık göstermiştir. Osmanlı'da merkez teşkilatı başta Divân-ı Hümâyûn olmak üzere vezirler kazaskerler gibi çeşitli kalemlerden oluşmaktaydı Taşra teşkilatı ise Anadolu, Rumeli, Arabistan ve Kuzey Afrika coğrafyasını kapsayan beylerbeyinin idaresindeki eyaletleri içine alıyordu. Fatih Sultan Mehmed'in sistemleştirdiği bu ikili

³⁶ KVSİR, 1311, s.222-223.

yönetim anlayışı, devrinin başında beş adet olan vilâyet sayısının ölümüne yakın otuz ikiye yükseldiği görülen Kanunî Sultan Süleyman devrinde (1520-1566) tam anlamıyla yerleşmiştir³⁷.

Vilâyet yönetimi Osmanlı Devleti'nin selefi sayılan Selçuklular'da malî, idarî, kazaî olmak üzere üç ana başlıkta toplanıyordu. Vilâyetlerde şehrin nizam ve asayişini korumakla görevli kişiler subaşı da denilen valilerdi. Valiler başlarında buldukları vilâyetten çıkacak askerî kuvvetlerin serdari olup sefer ilanında divan üyesi olan beylerbeyinin emrine girerlerdi³⁸.

Selçuklu taşra yönetimiyle büyük benzerlikleri olan Osmanlı Devleti taşra teşkilatı en küçük yerleşimden itibaren köy, nahiye, kaza, sancak (liva) ve en büyük yerleşim olan eyalet şeklinde yapılanmıştır. Kendisine bağlı köylerle birlikte nahiyelerin birleşmesiyle kazalar, kazaların birleşmesiyle sancaklar, sancakların birleşmesiyle eyaletler meydana gelmiştir. Kazalar yönetici sınıf olarak kadı, alaybeyi ve subaşılar, sancaklarda sancakbeyi, eyaletlerde ise beylerbeyi veya buna eşit değerde mîr-i miranlar tarafından idare edilmiştir³⁹.

Osmanlı padişahları ilk dönemden itibaren bir bölgeyi yönetmek için her zaman oraya iki kişi görevlendirirdi. Bunlardan biri askerî sınıftan gelip sultanın icra yetkisini temsil eden bey, diğeri ulemâ sınıfından gelip sultanın hukukî yetkisini temsil eden kadıydı. Bey, kadı hüküm vermeden ceza veremez, kadı ise kararlarını kendisi gerçekleştiremezdi. Osmanlı'nın bir uç beyliği olduğu dönemde ülke, hünkâr sancağı ve bey oğullarının yönetimine bıraktığı sancaklardan oluşuyordu. Sancak, hükümdarın simgesi olan sancağı almış askerî bir vali; sancakbeyi tarafından yönetiliyordu. Özellikle I. Murad (Hudavendigâr) devrinde Balkanlar'a olan fetihlerin hızlanmasıyla bu yerlerde hakimiyeti koruyabilmek için sancak sayısı da artış göstermiştir. İlk beylerbeyliği 1362 yılında I. Murad'ın tahta çıkmak üzere Bursa'ya hareket etmesi gerektiğinde lalası Şahin Paşa'yı Rumeli beylerbeyi olarak atamasıyla Rumeli'de kurulmuştur⁴⁰

³⁷ Mehmet İpşirli, "Osmanlılar", *DİA*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2007, c.33, s.503-505.

³⁸ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi*, 4. bs., İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2018, s.50-51.

³⁹ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Ankara: TTK Basımevi, 1991, s.73-75

⁴⁰ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2003, s.108.

Beylerbeyiler sorumlu oldukları eyaletin idarî amiriydiler. Bölgeyi paşa sancağı denilen merkezî sancaktan yönetirlerdi. Eyalete bağlı sancakları merkezce atanan sancakbeyleri yönetirdi. Beylerbeyiler sancakbeylerinin askerî amirleri sayılmaları dışında malî ve mülkî konularda aralarında sıkı bir ast-üst ilişkisi yoktu⁴¹. Kanuni Sultan Süleyman devrinde ilk defa eyaletlerin teşkilatlanması girişiminde bulunulmuş, en büyük taşra teşkilatı olan vilâyetler sancaklara ayrılmış ve her bir birim askerî olarak da teşkilatlandırılmıştır. Zamanla fetihler ve vilâyetlerle ilgili yenilik ihtiyaçları sebebiyle artış gösteren vilâyet sayısı 1846 da yayımlanan Devlet Salnâmesi'ne göre 39'a ulaşmıştır⁴². Şunu belirtmekte fayda vardır ki o dönemdeki bir Osmanlı vilâyetleri bugünkü Türkiye Cumhuriyeti vilâyetlerine oranla çok daha geniştir. Konya ve İstanbul vilâyetleri hariç bugünkü diğer iller Osmanlı dönemi için sancak genişliğindedir. Edirne vilâyeti Edirne, Tekirdağ, Kırklareli ve Tırnova'yı, Kastamonu vilâyeti de Kastamonu, Sinop, Bolu, Çankırı ve Zonguldak illerini içine alırdı⁴³.

Tanzimat Fermanı'nda da belirtildiği gibi idarî, askerî ve birçok konuda devletin tüm düzenlemelerine rağmen köklü bir çözüm bulunamamış sorunlar çığ gibi büyümüş sonucunda bazı olaylar vuku bulmuştur. En önemlilerinden biri ise Osmanlı vilâyet idaresinin tekrar düzenlenmesiyle sonuçlanmış olan Cebel-i Lübnan'ın statüsü olmuştur. 1845'ten beri süren Dürziler ve Marunîler arasındaki çatışmalar uluslararası boyuta ulaşmış İngiltere ve Fransa durumdan pay çıkartıp müdahalede bulununca Osmanlı bölgedeki idaresini koruyabilmek için 1861 yılında Beyrut bölgesini hariç tutarak Cebel-i Lübnan'a özel bir statü vermiştir. Buna göre bölge Hristiyan bir mutasarrıf başkanlığında karma temsil esasına göre yönetilecekti. Avrupalılar bu sistemi Rumeli ve Mezopotamya'ya da teşmil etmek isteyince Osmanlı Devleti Ahmed Cevdet Paşa, Fuad Paşa ve Midhat Paşa'ya yönetimin statüsünü hazırlatıp öncelikle bu idarî yöntemi Tuna Vilâyeti'nde denedi. Halep, Edirne, Trablusgarb ve Bosna'dan alınan sonuçlar üzerine 1864'ten itibaren Osmanlı Avrupa topraklarında 10, Asya topraklarında 16, Afrika topraklarında 1 vilâyette uygulandı. 22 Ocak 1871 yılında yeniden formüle edilip İdare-i Umûmiye Vilâyet Nizamnâmesi adıyla ilan edilmiştir⁴⁴.

⁴¹ Mustafa Gençoğlu, "1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c.II, sy.1, (2011), s.30.

⁴² Abdülhamit Kırmızı, *Abdülhamid'in Valileri*, İstanbul: Klasik Yay., 2007, s.13.

⁴³ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, 2. bs., Ankara: Cedit Neşriyat, 2008, s.253.

⁴⁴ Ortaylı, age, s.429-430.

Ayrıca Osmanlı Devleti'nde Eflak Boğdan, Kırım Hanlığı ve Mekke-i Mükerrerme gibi devletin özel statü verdiği ayrıcalıklı başka hükümetler de mevcuttur⁴⁵.

Bu yasayla yeni bir dönem başlamış oldu. Önceleri yetkiler merkezî hükümette toplanıyorken yeni yasayla valilerin yetkileri genişletilmiş vilâyetin politik işleri, yasaların yürütülmesinden sorumlu olduğu gibi önceleri sorumluluğu altında olmayan kazaları bu yasayla birlikte denetleyebiliyordu. Ayrıca eğitim ve haberleşmenin başındaydı, yerel meclislerde de bazı görev ve sorumlulukları bulunmakla birlikte vergi toplanmasıyla ilgili tahsildarların denetimi de valiye aitti ve vali merkezden onay almak kaydıyla bu vergileri kullanabiliyordu⁴⁶.

Vilâyet yasası vilâyetlerdeki hiyerarşik yapıyı tanımlayıp belirsiz idarî ilişkileri kaldırma gayesindeydi. Her düzeyde seçmen temsilcisi ilkesi gereğince köylerdeki ihtiyar meclisi korunmuş ve her sancak tarafından seçilen iki Müslüman ve iki gayrimüslimden oluşan Meclis-i Umûmî-i Vilâyet isminde kurulan bu yeni heyetin görevi; yol ve köprülerin inşa ve onarımı, vergi tahsilatı, tarım ve ticaretin geliştirilmesi konularında liva ve kazalardan gelen istekleri görüşmekti⁴⁷. 22 Ocak 1871 tarihli vilâyet, liva, kaza, nahiye, köy teşkilatları aşağıdaki gibidir.

Tablo 2: 1871 Tarihli Vilâyet, Liva, Kaza, Nahiye ve Köy Teşkilatları⁴⁸

Vilâyet	Liva	Kaza	Nahiye	Köy
Vali	Mutasarrıflar	Kaymakam	Nahiye Müdürü	Muhtar
Vali Muavini	Muhasebeci	Mal Müdürü	Nahiye Meclisi	İhtiyar Meclisi
Defterdar	Tahrirat Müdürü	İdare Kâtipleri		
Mektupçu	Defter-i Hakanî Memuru	Emlak ve Nüfus Memurları		
Umur-i Ecnebiye Müdürü	Emlak ve Nüfus Memurları	Zaptiye Zabiti		
Ziraat ve Ticaret Müdürü	Zaptiye Zabiti	Kaza İdare Meclisi		
Maârif Müdürü	Liva İdare Meclisi			

⁴⁵ Halaçoğlu, age, s.77.

⁴⁶ Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, c.II., çev. Mehmet Harmanlı, İstanbul: E Yay., 1983, s.123.

⁴⁷ J. Shaw- K. Shaw, age, s.124.

⁴⁸ Mutullah Sungur, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Taşra İdaresi ve Vilâyet Yönetimi", *Türkler*, c.XIII, ed: Hasan Celal Güzel- Kemal Çiçek- Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002, , s.754-758.

Tarik Eminleri				
Defter-i Hakanî Müdürü				
Emlak ve Nüfus Memurları				
Evkaf Müdürü				
Alaybeyi				
Meclis-i İdare-i Vilâyet				
Meclis-i Umûm-i Vilâyet				

V. KOSOVA VİLÂYETİ

Kosova bölgesi; Osmanlı Devleti'nin üçüncü padişahı I. Murad tarafından 1389 yılında fethedilerek Üsküp Sancağı'na bağlanmış, 1448 II. Kosova ve 1455'te yapılan seferle bölge tamamen Osmanlı hakimiyetine girmiştir⁴⁹.

Kosova vilâyetinin kuruluşuyla ilgili iki farklı görüş vardır: İlki Osmanlı Devleti'nin Ruslarla yaptığı 93 Harbi (1877-1878) öncesi Sofya merkezli kurulduğu⁵⁰, ikincisi 29 Ocak 1877 (14 Muharrem 1294)'de Priştine merkezli kurulduğudur⁵¹. İlk Kosova Vilâyet Salnâmesi 1879'da Priştine merkez olmak üzere Üsküp, Prizren, Yenipazar ve Debre sancaklarından oluşurken daha sonraki yıllarda merkez vilâyette değişikliğe gidildiği, sancakların farklı vilâyetlere geçtiği görülmektedir.

1879 tarihli salnâmeye göre vilâyet merkez Priştine ile birlikte beş sancak, yirmi altı kazadan oluşuyordu⁵². 1888 yılında merkez Üsküp'e nakledilmiştir⁵³.

1879 tarihli salnâmede Kosova vilâyetine bağlı olan Debre, 1891 tarihli Manastır Vilâyet Salnâmesi'nde Manastır'a bağlı bir kaza olarak karşımıza çıkar. Kosova'ya bağlı iken Debre'nin kazası olan Elbasan Manastır vilâyetinde sancak olarak yerini alır. Mat ise yine Debre'ye bağlı bir kazadır⁵⁴.

⁴⁹ Yusuf Sarımay, "Geçmişten Günümüze Kosova", *KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, c.I, sy.1 (Bahar 1999), s.152.

⁵⁰ "Kosova Vilâyeti", *Türk Ansiklopedisi*, Ankara: MEB Yay., 1975, c.XXII, s.245.

⁵¹ Rızaj Skender, "Kosova Vilâyeti Teşkilatı", *VII. Türk Tarih Kongresi*, c.II, Ankara: TTK Basımevi, 1973, s.666.

⁵² Bkz., KVSr, 1296.

⁵³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA): Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT), Dosya No: 1527, Gömlek No: 13.

⁵⁴ MVSr, 1308, s.186-200.

İpek; 1879 yılında merkez Priştine'ye'e bağlı bir kaza iken⁵⁵, 1883 yılında Prizren'in kazası Yakova ve Gosine'yi, ayrıca Yenipazar'ın kazası Berane'yi de sınırlarına dahil etmiş yeni bir sancak olarak görmekteyiz⁵⁶.

Taşlıca ise; 1879 tarihinde Yenipazar sancağına bağlı bir kaza iken⁵⁷ 1883 tarihinde Yenipazar'ın kazası Prepol'ü de içine aldığı yeni bir sancak oluşturmuştur⁵⁸.

Prizren sancağı da Debre sancağıyla birlikte Manastır vilâyetine katılmışsa da kısa bir süre sonra (1888) tekrar Kosova vilâyeti sınırlarına dönmüştür⁵⁹.

Başta beş olan sancak sayısı Debre ve Prizren'in Manastır vilâyetine bağlanması, Taşlıca ve İpek kazalarının sancak olmasıyla birkaç yıl bu sayıyı korumuş Prizren'in tekrar Kosova vilâyetine dönmesiyle altıya yükselmiş vilâyet toprakları kaybedilinceye kadar kazalarda da farklı sancaklara geçişler olmuştur.

Tablo 3: Salnâmelerde Kosova Vilâyeti Sancakları⁶⁰

Sene Hicrî/Miladî	Salnâmelerde Kosova Vilâyeti Sancakları					
1296/1879	(Merkez) Priştine	Üsküp	Prizren	Yenipazar	Debre	-
1300/1883	(Merkez) Priştine	Üsküp	Yenipazar	Taşlıca	İpek	-
1302/1885	(Merkez) Priştine	Üsküp	Yenipazar	Taşlıca	İpek	-
1304/1887	(Merkez) Priştine	Üsküp	Yenipazar	Taşlıca	İpek	-
1305/1888	(Merkez) Priştine	Üsküp	Yenipazar	Taşlıca	İpek	-
1311/1893	(Merkez) Üsküp	Priştine	Prizren	Yenipazar	İpek	Taşlıca
1314/1896	(Merkez) Üsküp	Priştine	Prizren	Yenipazar	İpek	Taşlıca
1318/1900	(Merkez) Üsküp	Priştine	Prizren	Yenipazar	İpek	Taşlıca

⁵⁵ KVSr, 1296, s.74.

⁵⁶ KVSr, 1300, s.108-116.

⁵⁷ KVSr, 1296, s.101.

⁵⁸ KVSr, 1300, s.102-107.

⁵⁹ Skender, agm, s.669

⁶⁰ Bkz. KVSr, 1296; 1300; 1302; 1304; 1305; 1311; 1314; 1318.

VI. KOSOVA

Kosova kelimesinin Slav, Bulgar ve Çek dillerinde karatavuk manasına gelen “kos” kelimesinden türediği nakledilir. Kaynaklarda zaman zaman ك harfiyle كوسوه şeklinde ve ق ile قوصوه şeklinde yazılışı görülür⁶¹. Âşıkpaşazâde de Kosova’ya ilgili bilgi verirken كوسوه = قوصوه şeklinde ifade etmiş her iki kullanımın da aynı yere ait olduğunu göstermiştir⁶². Tâcü’t-Tevârih’te Hoca Sadeddin Efendi ve Kitâb-ı Cihannüma’da Neşri او كوس şeklinde yazarken⁶³, Solakzâde Mehmed Efendi Târîh-i Solakzâde’de ق ile yazmayı tercih etmiştir⁶⁴.

Macar dilinde Rikomazo olarak bilinen Kosova’nın uzunluğu yirmi bin adım olup Şitiniçe adında küçük bir ırmağın kenarında yüksek dağların arasında kurulmuştur⁶⁵. Balkan Yarımadası’nın ortasında kuzeybatıdan güneydoğuya doğru uzanan 502 km²lik bir alanı kapsayan Kosova, orta ve yeni zamanlarda birçok ticaret yolunun kesişme merkezidir. Münbit toprakları ve zengin maden yatakları Tuna’ya ve Adriyatik Denizi’ne karışan akarsularıyla tarih boyunca birçok kavmin merkezi olmuştur⁶⁶.

Antik dönemde MÖ 4. yüzyılda burada Dardania Krallığı’nın hüküm sürdüğü ileri sürülmekle birlikte⁶⁷ Arnavut tarihçileri de kendi ataları olarak bilinen İilirler’in Bronz Çağı’ndan beri Kosova’da yaşadıklarını Kosova’nın bir Arnavut yerleşimi olduğunu iddia ederler. Sırp, Hırvatlar ve Slovenler’in ataları olan Slavların Balkanlar’da ortaya çıkması 4. yüzyılın sonları, Sırp’ın Kosova, Karadağ ve Bosna’ya yerleşmeleri ise 7. yüzyıldadır⁶⁸. Slavlar Balkan topraklarını istila ederlerken Sırp aslında Çek toprakları ve Saksonya’yı üstlenmişlerdi. Buradan da Kosova’nın, Sırp’ın bilinen en eski yurdu olmadığı anlaşılmaktadır⁶⁹.

⁶¹ Münir Aktepe, “Kosova”, *DİA*, Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2002, c.26, s.216.

⁶² Aşıkpaşazade, *Tevarih-i Al-i Osman Aşıkpaşazade Tarihi*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1332, s.134.

⁶³ Hoca Sadeddin, *Tâcü’t-Tevârih*, c.I, İstanbul: Tabhane-i Âmire, 1279, s.112; Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nüma*, c.I, yay. Faik Reşit Unat - Mehmed A. Köymen, 2. bs., Ankara: TTK Basımevi, 1987, s.254.

⁶⁴ Solakzade Mehmed, *Târîh-i Solakzâde*, İstanbul: Mahmudbey Matbaası, 1298, s.43.

⁶⁵ Hammer, *Devlet-i Osmâniye Târîhi*, çev. Mehmed Ata, c.I, İstanbul: Keteon Bedrosyan Matbaası, 1329, s.249.

⁶⁶ Aktepe, agm, s.216.

⁶⁷ Aktepe, agm, s.216.

⁶⁸ Doğan Tılıç, *Milliyetçiliğin Pençesindeki Kartal Kosova*, Ankara: Ümit Yayıncılık, 1999, s.72.

⁶⁹ Noel Malcolm, *Kosova Balkanları Anlamak İçin*, çev: Özden Arıkan, İstanbul: Sabah Kitapçılık, 1999, s.47.

Dardania Krallığı'ndan sonra Roma İmparatorluğu idaresine giren bölge imparatorluğun ikiye bölünmesinden sonra Doğu Roma İmparatorluğu sınırlarında kaldı. Alanlar, Hunlar, Vizigotlar, Bulgarlar ve Slavlar'ın akınına uğrayan Kosova 12. yüzyılın sonlarında Sırp'ın eline geçmiştir⁷⁰.

Anadolu topraklarında kurulan Osmanlı Devleti fetihleri, ikinci padişah Orhan Gazi'den beri Avrupa toprakları üzerinedir. I. Murad'ın da bu yolu izlediği merkezi Edirne'ye taşınmasından anlaşılmaktadır. Trakya ve Rumeli topraklarını Türkleştirerek Balkanlar'ın fethinin önünü açar⁷¹. Bazı tarihçiler her ne kadar I. Kosova Savaşı'nın sebebini Osmanlı Devleti'ne fidye olarak verilen Sırp askerlerinin Karaman Savaşı'nda idam edilmesini gösterse de asıl sebep Osmanlı mülkünün akılları hayret içinde bırakan genişlemesidir. Sırp Kralı Lazar'ın Doğu ve Batı kiliseleri arasındaki husumeti giderip Doğu Kilisesi'ni papaya tabi edeceği vaadiyle Hristiyan âlemini Osmanlı aleyhine kışkırtarak bu muharebede halkı galeyana getirmiş ve bir hayli asker toplamıştır⁷². Savaştan bir gece önce düşmandan yana esen rüzgârın kaldırdığı tozun düşman askerinin 1/5'i kadar olan İslâm askerinin gözünü doldurup meydanı dar etmesinden endişelenen padişah ellerini açıp ve şöyle dua etmiştir;

*“... Etme Yâ Rab kahrınla tebah
Yüzümü halk içinde etme siyah
Râh-ı din içre ben feda olayım
Siper-i asker-i hedâ olayım
Din yolunda beni şehid eyle
Âhiretde beni saîd eyle
Mülk-i İslâm'ı pây-mâl etme
Menzil-i fırka-i dalâl etme
Keremin çoktur ehl-i İslâm'a
Dilerim kim erişe itmâma”⁷³.*

⁷⁰ Aktepe, agm, s.217.

⁷¹ Georges Castellan, *Balkanların Tarihi*, çev: Ayşegül Yaraman- Başbuğu, İstanbul: Milliyet Yay., 1993, s.61-62.

⁷² KVSr, 1314, s.706, 709-710, 743.

⁷³ Hoca Sadeddin, age, s.118-119.

I. Kosova Savaşı'nın tarihi ile ilgili çeşitli rivayetler mevcuttur⁷⁴. Kosova Fetihnâmesi'ne göre savaş Şaban ayının 14. günü H. 791 yılında⁷⁵ İ.H. Uzunçarşılı'ya göre 20 Haziran 1389'da gerçekleşmiştir⁷⁶. Sultan I. Murad ordu komutanı olarak safları düzenlemiş, şehzadeler Yıldırım Han ve Yakub Çelebi'nin de katıldığı muharebe Osmanlı lehine sonuçlanmıştır⁷⁷. Ancak bu esnada savaşanlar ve ölümler arasında kendine yol açan bir Sırp asilzadesi önemli bir haber vereceğini söyleyerek sultanın yanına yaklaşıp ayaklarını öpecek gibi yaparak diz üstü çöker ve hançeri sultanın kalbine saplar. Sırp Kralı Lazar'ın damadı Miloş Kabiloviç olarak bilinen asker bazı tarihçilere göre Türkler lehine savaşa ihanet ettiği ithamından kurtulmak, Lazar'a sadakatini ispatlamak amacıyla sultanı şehit etmiştir⁷⁸. Miloş kaçmayı denediysen de başarılı olamamış hemen orada öldürülmüştür. Lazar'ın akibeti de aynı olmuştur. Sultan Murad ise “gazi-i mutlak” iken 68 yaşında “şehid-i muhakkak” olarak duası kabul edilmiştir⁷⁹.

Bu zaferle birlikte Balkanlar'da 500 yıllık Osmanlı dönemi başlamıştır. Kosova Savaşı'ndan sonra Tuna Nehri'nin güneyinde Macarlardan başka Osmanlı'ya karşı koyabilecek güç kalmamıştır. Her ne kadar Osmanlı, Fetret Devri gibi Sırlar için fırsat olabilecek bir dönemden geçmişse de⁸⁰ Sırlar Lazar'ın oğlu Stefan'ın ölümüne kadar (1427) Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmış, ancak Stefan'ın varisi Djuradj'nin Macarlar ile ilişkilerini güçlendirmesi Osmanlı'yı rahatsız edince bölgeye yeniden asker gönderilmiştir. Macaristan'ın Sırp ve Osmanlı topraklarını ele geçirmeyi hedeflemesiyle 1444 yılında iki ordu arasında gerçekleşen savaşta Macarlar kesin bir yenilgiye uğramış, Macar Kralı Hunyadi ise çareyi kaçmakta bulmuştur⁸¹. Hunyadi bu savaşın rövanşını almak için daha çok Macarlar'dan oluşan Eflak ve Çeklerin de desteklediği ordusuyla Kosova'ya doğru ilerlemiş, bu haberi alan dönemin padişahı II. Murad da yaklaşık 50.000 askeriyle yola çıkmıştır. 18 Şaban (17 Ekim) Perşembe günü başlayan savaş 3

⁷⁴ Ahmet Ağrakça, “Birinci Kosova Savaşı İle İlgili Kaynaklar”, *I. Kosova Zaferi'nin 600. Yıldönümü Sempozyumu Bildirileri 26 Nisan 1989*, Ankara: 1992, s.22-23.

⁷⁵ Feridun Bey, *Münşeatü's-Selâtin*, c.I, İstanbul: Takvimhane-i Âmire, 1274, s.114.

⁷⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.I, Ankara: TTK Basımevi, 1947, s.137.

⁷⁷ Solakzade Mehmed, age, s.47-48.

⁷⁸ Hammer, age, s.251-252.

⁷⁹ Neşri, age, c.I, s.304, 306.

⁸⁰ Feridun Emecen, “I. Kosova Savaşı'nın Balkan Tarihi Bakımından Önemi”, *I. Kosova Zaferi'nin 600. Yıldönümü Sempozyumu Bildirileri 26 Nisan 1989*, Ankara: 1992, s.36.

⁸¹ Malcolm, age, s.112-115.

gün sürmüştü⁸², Osmanlılar yaklaşık 150 şehit vererek zafer kazanmış, savaşın komutanı Yanko (Hunyadi) yine kaçmıştır⁸³. Sırp savaşa tarafsız kaldıklarından dolayı Kosova'nın kuzeyinde kalan Vulçitrin ellerinden alınmamıştır. 1455'te Sultan II. Mehmed (Fatih) Novoberdo, Trepça, Lap ve bazı kasabaları da topraklarına katarak Kosova'yı tamamen Osmanlı idaresi altına almıştır.

II. Mehmed döneminde düzenlenen tahrir defterlerine göre (800/1475) Kosova; Rumeli beylerbeyliğine bağlı Vulçitrin ve Üsküp sancakları sınırlarında kaldığı ve çeşitli nahiyelere ayrıldığı, II. Bayezid dönemine ait H. 892 (1487) tarihli deftere göre Kosova'nın önemli bir bölümünün sancak merkezi olan Vulçitrin dahilinde kaldığı görülmüştür⁸⁴.

XVII. yüzyılda Viyana'da Osmanlı ordusunun on hafta süren kuşatmasından sonra geri dönmesi üzerine Macaristan'daki topraklar -Kosova dahil-Avusturyalılar'ın eline geçmişti. Hatta Kosovalılar'ın büyük bir bölümü Avusturya'ya bağlılığını bildirdi. 1690 yılının ilerleyen aylarında Osmanlı-Tatar kuvveti müdahale ederek Kosova'yı tekrar Osmanlı topraklarına katmıştır⁸⁵.

Sık sık karışıklıklara sahne olan Kosova'da 1828-29 yıllarında Buşatlı ailesinden İşkodra Valisi Mustafa Paşa ile Osmanlı arasında ihtilaf çıkmıştı. Sadrazam Reşid Mehmed Paşa ile toprak bölüşümünden ortaya çıkan ihtilaftan dolayı Mustafa Paşa 15 bin kişilik orduyla Kosova'da sadrazamın askerine galip geldiği halde Kosovalılar'ın söz verip yardımına gelmemesi sebebiyle geri çekilip Arnavutluk'a kaçmıştır⁸⁶.

1878 yılında Ayastefanos Antlaşması gereğince Kosova çoğu yerli halktan oluşan bir komisyonla idare edilecektir. Başta Osmanlı Devleti Rusya ile görüştüğünden sonra komisyonun verdiği kararı uygulayabiliyorken sonraları Doğu Rumeli için kurulan Avrupa komisyonu ile istişare yapması şeklinde şartlar değiştirilmiştir. Avusturya; yeni idare usulünün uygulanıp uygulanmadığını kontrol edebilmek ve güvenliği sağlamak için sancağın her yerinde asker bulundurabilmesi şartıyla Yenipazar'ı Osmanlı Devleti idaresine bırakmış Bosna Hersek'i de sınırlarına alınca

⁸² Feridun Emecen, "Kosova Savaşları", *DİA*, Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2002, c.26, s.223.

⁸³ Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ*, c.II, yay. Faik Reşit Unat- Mehmed A. Köymen, 2. bs., Ankara: TTK Basımevi, 1987, s.668-670.

⁸⁴ Aktepe, agm, s.217.

⁸⁵ Malcom, age, s.177.

⁸⁶ Mucize Ünlü, *Kosova Vilayeti (1877-1912)*, Ankara: Gece Kitaplığı, 2014, s.23.

sadece Taşlıca sancağını işgal edebilmişti. Ayrıca Gusinye ve Plav gibi yerlerin antlaşma gereği Karadağ'a bırakılması halk tarafından yerel direnişlere sebep olmuş⁸⁷, halk memleketlerini vermeme kararı alıp isyan bayrağını açmıştır. Gusinyeli Ali Paşa: “*Şimdiye kadar Osmanlı tebaasından idim, şimdi değilim. Vatanımı koruyacağım. Dağlılar alabilirlerse gelip alsınlar.*” sözleriyle Berlin Kongresi'ni inletmiştir. Osmanlı Devleti'nin isyanı bastırmaya gönderdiği birlikleri pusuya düşürüp silahları halka dağıtan Ali Paşa 10 bine yakın kuvvetle ilerlerken dağlılar karşısına Mark Milan kumandasında bir ordu çıkartmışsa da tüfek ve kasatura ile öldürülmüş ya da Lim Nehri'nde boğulmuştur. Bunun üzerine Berlin Kongresi Osmanlı Devleti'ni kongre kararlarını tatbik davet eder. Bu süreçte Arnavut hukukunu müdafaa için ittihat kongresi adı altında 1878 yılında Prizren Bayraklı Camii'nde 38'i Müslüman 5'i Hristiyan 43 kişi toplanarak tevhid-i vilâyet adı altında Gazi Muhtar Paşa idaresinde Kosova'nın merkezi Manastır olan bir eyalet olmasını talep etmişlerdir. Uzun süren direniş ve kayıplardan sonra Osmanlı hükümeti Derviş Paşa'yı Arnavutluk'un ıslahıyla görevlendirmiştir. Derviş Paşa da itaatin faziletleri ve isyanın vehametinden bahsederek sözlü uyarılar yaptıktan sonra küçük bir çarpışma yaşanmıştır. Kısa sürede bölge huzura kavuşmuş gibi görünse de⁸⁸ birliğin reislerinden Süleyman Vokşi 1881 'de Üsküp, Priştine ve Mitroviçe'yi baştan başa kuşatır. Debre'de düzenlenen gizli toplantıda Ohri'nin müstakbel Arnavutluk'un başkenti olacağı kararlaştırılmıştır. Bu durum Debre Kadısı Yunus Zühdü tarafından Yıldız Sarayı'na haber verildikten sonra Bab-ı Âli Arnavut İttihadi'nin sonlandırmak amacıyla Derviş Paşa'yı yeniden Arnavutluk'a göndermiştir. 20 bin kişilik Osmanlı ordusuyla savaşıyan Arnavut Birliği dağıtılmak suretiyle Kosova yeniden devletin diğer vilâyetlerinden biri şekline girmiştir.

1908 yılında ise Firzovik gezisinin halk arasında dallanıp budaklanmasıyla patlak veren olaylar Avusturya askerinin Kosova'ya gireceği rivayetlerine kadar varmıştır. Karışıklıktan istifade Sultan II. Abdülhamid'e meşrutiyet idaresini tekrar kabul ettirmek isteyenler çalışmalarını hızlandırmış ve 20 Temmuz 1908'de Üsküp Kalkandelen Gostivar, Mitroviçe, Priştine ve Yenipazar'dan gelen 30 bin kişi padişaha telgraf çekerek meşrutiyetin kendilerine tekrar iadesini istemiş, 3-4 gün cevap gelmeyip heyecan artınca Galip Bey Kosova'daki tüm ulema eşraf ve rüesa adına halkın teskin

⁸⁷ Aktepe, agm, s.218.

⁸⁸ Süleyman Külçe, *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk*, İzmir: yy., 1944, s.247-268.

edilemediği silahlı olarak oraya akın ettiği uygun cevap gelmezse vehametın kaçınılmaz olacağını bildiren 21-22 Temmuz tarihli bir telgraf daha göndermiştir. Bu ikinci telgrafın etkisi bütün dünyanın yakınmalarından daha etkili olması muhtemel ki padişah 24 Temmuz 1908’de Kanun-i Esâsî’nin yeniden yürürlüğe konduğunu ilan etmiştir⁸⁹.

İsyanların bir türlü bitmediği Balkanlar’a 1911 yılında dönemin padişahı Sultan V. Mehmed Reşad ziyarette bulunur. Manastır vilâyetine gidip görüşmeler yaptıktan sonra Kosova vilâyeti merkezi Üsküp’ü oradan da Priştine’yi ziyaret edip Yüksek Askerî Okulu binasının temelini de atmıştır⁹⁰. Ertesi gün (16 Haziran Cuma) I. Kosova Savaşı’nın yapıldığı yer ve Sultan I. Murad’ın kabri Meşhed-i Hudavendigâr’ı ziyaret edip ve burada on binlerce kişinin katıldığı büyük bir halk toplantısı gerçekleştirir⁹¹. Kosova’da nizam ve intizamı sağlamak Arnavutlar’ı sakinleştirip Osmanlı idaresine katmak amaçlı konuşması sadrazam tarafından Türkçe yapıp Manastırlı İsmail Hakkı Efendi Arnavutçaya tercüme etmek üzere görevlendirilmişse de İsmail Hakkı Efendi’nin Arnavutça bilmediği anlaşılınca konuşma Türkçe bilmeyen cemaat için anlaşılmaz hale gelmiştir. Ziyaretin fazla etkili olmadığı da sultanın Kosova’dan ayrılışından sonra hemen isyanların başlamasından fark edilmektedir. Ardından patlak veren Balkan Savaşı’yla 1912 yılında Osmanlı Devleti’nin beş yüz yıllık Balkan hakimiyeti sona ermiştir⁹².

⁸⁹ Ünlü, age, s.28-32.

⁹⁰ Emin Plana, “V. Sultan Mehmet Reşad’ın 1911 Yılında Kosova Vilâyeti’ne Yaptığı Ziyaret”, V. *Milletlerarası Türkoloji Kongresi İstanbul, 23-28 Eylül 1985*, c.II, İstanbul: 1989. , s.543-544.

⁹¹ Mevlüt Çelebi, *Sultan Reşad’ın Rumeli Seyahati*, İzmir: Akademi Kitabevi, 1999, s.56-57.

⁹² Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, c.II, İstanbul: Hilmi Kitabevi, 1941, s.199-200.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLILAR'DA VE KOSOVA'DA EĞİTİM-ÖĞRETİM

I. OSMANLI DEVLETİ'NDE EĞİTİM-ÖĞRETİM

A. MAÂRİF MECLİSİ

Osmanlı Devleti'nde bugünkü Talim ve Terbiye Kurulu yetkilerinde faaliyet gösteren kurumlar;

- 1838'de kurulan Meclis-i Umûr-i Nâfia
- 1845'te kurulan Meclis-i Maârif-i Muvakkat
- 1846'da kurulan Meclis-i Maârif-i Umûmiye
- 1851'de kurulan Encümen-i Dâniş
- 1865'te kurulan Tercüme Cemiyeti
- 1869'da kurulan Meclis-i Kebîr-i Maârif'tir⁹³.

1857 yılında Maârif-i Umûmiye Nezareti kurulduktan sonra 1869 yılında Maârif Nizamnamesi ile vilâyetlerde kendi emir ve politikasını uygulatacak icra organı olarak maârif komisyonlarının gerekliliği anlaşılmış, 21 Ocak 1871'de yayınlanan İdare-i Umûmiye-i Vilâyet Nizamnâmesi'nin 25. ve 26. maddeleriyle maârif meclislerinin kurulması kararlaştırılmış ancak 1879 yılında teşkilatlanmaya başlamıştır. Kosova vilâyeti de maârif müdürü bulunan 25 vilâyetten biridir⁹⁴.

İlmî ve idarî daire olmak üzere ikiye ayrılarak teşkilatlanan meclisin vilâyetlere de birer şubesi kurulmuştur. İlmî daire; tüm mekteplere gereken kitapları vaktinde telif ve Türkçeye tercüme ettirme, telif ve tercüme yeterli eleman bulunmadığı durumda işin erbabını bulup tercüme ettirme, telif ve tercümeden sonra bu kitapları onaylama, Avrupa üniversiteleri ile iletişimde olma, Türkçenin ilerlemesine çalışma, eserlerin başarısına göre yazar ve mütercimlere gereken ödülün derecesini belirleme, mezuniyet imtihanlarını geçip mekteplerini başarıyla bitiren talebelere diploma verme, idâdiyelerin ders programlarına bağlı kalınarak staj cetveli oluşturup ilan etme, sıbyan, rüşdiye, idâdiye ve sultânî mekteplerindeki ders isimlerinin değiştirilmesi veya yenilenmesi

⁹³ Uğur Ünal, *Meclis-i Kebîr-i Maârif 1869-1922*, Ankara: TTK Yay., 2008, s.5.

⁹⁴ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara: TTK Basımevi, 1988, s.38-40.

konusunda fikir bildirme ve her sene sonunda ilmî çalışmalarını ortaya koymakla mükelleftir.

İdârî daire ise Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki tüm mektepleri, maârif meclislerini, kütüphane müze ve matbaaları denetleme, öğretmenlerin tayinlerine ve özel davalarına yönelik işlere bakma, Maârif Nizamnâmesi'nde Maârif İdaresi'yle ilgili özel ceza ve hükümlerin gerçekleştirilmesi için gerekli sorgu ve yargılamalarda bulunma, İstanbul ve ona bağlı yerlerin eğitim bütçesi ve eğitim düzenlemesi tasarılarını düzenleyerek genel heyete sunma, ilmî kurum ve kuruluşları düzenleyip bunların sayılarını arttırmak için değerlendirme yapmakla sorumludur⁹⁵.

Bu meclis 1869'dan 1922'ye kadar etkin bir şekilde faaliyetlerini sürdürmüş 1926 yılında kurulan Talim ve Terbiye Kurulu'nun da temelini teşkil etmiştir⁹⁶

B. İLK SEVİYEDEKİ EĞİTİM VE ÖĞRETİM KURUMLARI

1. Sıbyan Mektepleri

Sıbyan, Arapça kökenli olup baliğ olmamış erkek çocuk anlamına gelen (صبي) sabî kelimesinin çoğuludur⁹⁷. Sıbyan mektebi, kız erkek fark etmeksizin beş-altı yaşlarındaki çocuklara ilköğrenimi vermek üzere kurulan mekteplerin adıdır⁹⁸. Abbasiler'in küttab adını verdiği bu mekteplere Karahanlılar veya Selçuklular sıbyan mektebi demiş, Osmanlılar da bu ismi kullanmıştır. “Dârü't-talim, dâru'l-ilm, muallimhane, mahalle mektebi, taş mektep, mekteb-i ibtidâiyye” gibi isimlerle de anılan bu mekteplerin hocalarına muallim, yardımcılara kalfa (halife) denilmekteydi. Mektep kelimesi XIX. yüzyıldan itibaren daha şümullü bir mana içermiş fakülteler de dahil tüm eğitim kurumlarını içine almıştır⁹⁹.

Sıbyan mektepleri; çocuklara Kur'ân okutmak, namaz kılma usulleri ve namazda okunması gereken ayetleri ve duaları öğretmek, az da olsa yazı yazdırmak gibi gayelerle kurulmuştur. Hesap, coğrafya, tarih gibi derslere hiç yer verilmediğini aktaran

⁹⁵ Ünal, age, s.7-11, 101-102.

⁹⁶ Ünal, age, s.106.

⁹⁷ Şemseddin Sami, “Sabî”, *Kamus-i Türkî*, İstanbul: Mihran Matbaası, 1317, s.817.

⁹⁸ Pakalın, “Sıbyan Mektebi”, age, s.201.

⁹⁹ Cahit Baltacı, “Mektep”, *DİA*, Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2004, c.29, s.6.

kaynaklar olduğu gibi¹⁰⁰, okuma-yazma ve dinî bilgiler dışında matematik dersi verildiğini aktaran eserler de mevcuttur¹⁰¹.

Vakfiyelerden mekteplerin öncelikle yetim ve fakirler için açıldığı ancak diğer Müslüman çocuklarının da mekteplerden faydalanabileceği anlaşılmaktadır¹⁰². Genellikle 5-6 yaşlarında mektebe verilen çocuklar 13-15 yaş aralığında mektebi tamamlarlardı. Başlarda sadece yazı öğretilen bu okullarda, sonraları Kur'ân'ın okunuşunun öğretilmesi gibi temel İslâmî bilgiler de verilmeye başlandı. 3 yılda Kur'ân'ı hatmeden ya da ezberleyen talebe 10 yaşından sonra kelime bilgisi, hitabet, dilbilgisi, edebiyat tarih gibi konularda üç yıl daha çalışabilirdi¹⁰³. Bu mekteplerin hocaları genellikle medrese mezunudur, cami veya mescitlerde imam-hatiplik veya müezzinlik yapan kimselerdir. Sıbyan mekteplerinin bazılarında karma eğitim verildiği gibi bazıları kız ve erkek olmak üzere ayrı ayrı eğitim alıyorlardı. Kız çocuklarının eğitim aldığı sıbyan mekteplerinin hocaları genellikle “Kur'ân, Subha-i Sıbyan, Tuhfe-i Vehbî” gibi risaleleri okumuş yaşlı kadınlardı¹⁰⁴.

Osmanlı sıbyan mektepleri programlarında kuruluşundan 1924'e kadar birçok değişiklikle birlikte gelişmeler olmuştur. Fatih Sultan Mehmed'in kendi adını taşıyan camiinin civarında kurduğu dâru't-talimin vakfiyesinde Kur'ân okunmasını, oğlu II. Bayezid ise buna ilaveten ilmihal bilgilerinin de öğretilmesini şart koşturmuştu. Daha sonra programa yeni dersler ilave edildiği, I. Mahmud'un 15 Şevval 1152 / 4 Aralık 1739 tarihli vakfiyesinde muallimhaneye bir hat hocası tayin etmesinden anlaşılmaktadır¹⁰⁵. Açık Türkçe yazıp konuşmanın kaba bir hareket sayıldığı dönemde I. Abdülhamid Osmanlıca denilen o zamanki Türkçenin iyi yazılabilmesi için mektep programına Farsça ve Arapçayı ilave etmiştir¹⁰⁶. II. Mahmud'un 1824'de ilan ettiği “Talim-i Sıbyan” fermanında çocuklara İslâm akidelerinin öğretilmesini ve okullarda devamlılığı şart koştuğu görülmektedir¹⁰⁷. Tanzimat'tan sonra 3 yıllık mekteb-i ibtidâî

¹⁰⁰ Osman Ergin, *Türkiye Maârif Tarihi*, c.I-II, İstanbul: Eser Matbaası, 1977, s.86.

¹⁰¹ Cahit Baltacı, *XV. XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, c.I, 2. bs., İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 2005, s.76.

¹⁰² Mefail Hızlı, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Döneminde İlköğretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1999, s.72.

¹⁰³ Zülfü Demirtaş, “Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ, c.XVII, sy.1, 2007, s.181-182.

¹⁰⁴ Baltacı, age, c.I, s.79.

¹⁰⁵ Baltacı, age, s.78.

¹⁰⁶ Ergin, age, s.86-87.

¹⁰⁷ Kodaman, age, s.58.

olarak faaliyet gösteren sıbyan mekteplerinin programlarına mülahhas tarih-i Osmanî, muhtasar coğrafya-yı Osmanî ve hesap dersleri ilave edilmiştir¹⁰⁸. 8 Nisan 1847'de hazırlanan talimatnâmeyle sıbyan mekteplerinde öğretim 4 yıl ile sınırlandırılmış, 1868 de Mekâtib-i Sıbyan-ı Müslime Komisyonunca hazırlanan Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile de erkekler için 6-10 yaş arası kızlar için 7-11 yaş arası devam zorunluğ u getirilmiştir¹⁰⁹. Bu mekteplerin gelişmesi için uzun uğraşlar verilmiş, ilköğretim zorunlu tutulmuş, taşrada ilköğretim teşkilatı kurulmuş, ibtidâiler açılmış, sıbyan okullarına yeni usuller getirilmiş, halka eğitim alanında malî yardım sağlanmış, dâru'l-mualliminler açılmış olsa da¹¹⁰, yeni usul eğitim veren okullar ile aradaki farklılıkları gidermek için 3 Mart 1924'te çıkartılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun sonucu olarak sıbyan mektepleri medreselerle aynı kaderi paylaşmış, kapatılmıştır¹¹¹.

2. İbtidâiye Mektepleri

Osmanlı Devleti ıslahat döneminde klasik dönemin eğitim kurumlarını yeniden düzenlemiş veya yeni kurumlar açmıştır. Tanzimat'ta bir değişikliğ e uğramayan sıbyan mekteplerini, 1862 yılından itibaren ibtidâiyeye dönüştürme çalışmaları başladı. İstanbul'da 360 sıbyan mektebi bulunurken sadece 36 mektebin ibtidâiye olması bu dönüşümün ağır ilerlediğ inin göstergesidir¹¹². 1869 Maârif Nizamnâmesi'nde sıbyan mekteplerinin ıslahı ve nahiye merkezlerine ibtidâilerin açılmasını kararlaştırmış ancak vilâyetlerde pek fazla aşama kaydedilememiştir. Devlet bütçesinde eğitime ayrılan miktarın yetersizliğ i ve yeni usulde yetişmiş öğretmen azlığı ibtidâî mektebi açmak şöyle dursun sıbyan mekteplerinin dahi ıslahına imkân vermemiştir¹¹³.

Bu mekteplerin eğitim süresi bir dönem şehir merkezindeki mekteplerde 3, köylerde faaliyet gösterenlerde 4 yıl olmuştur. 6 Ekim 1913'te Tedrisat-ı İbtidâiye Kanun-i Muvakkat'ın kabulünden sonra bir kısmı rüşdiyelerle birleştirilip 6 yıllık ibtidâî mektepleri haline getirilmiştir. Bundan başka sultânîlere bağlı 5 yıllık bir ilkokul modeli de kabul edilmiş, rüşdiyelerle birleşip 6 yıllık eğitim programı olan sultânîlerin

¹⁰⁸ Baltacı, a.g.e. c.I, s.78.

¹⁰⁹ Kodaman, age, s.62-63.

¹¹⁰ Kodaman, age, s.69-70.

¹¹¹ Demirtaş, agm, s.182.

¹¹² Baltacı, age, s.99.

¹¹³ Kodaman, age, s.77-79.

ilk kısımlarına denk tutulmuştur. Bu ikilik Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na kadar sürmüştür¹¹⁴.

Şehirdeki ibtidâiyelerde; Elifbâ, Kur'ân-ı Kerim, tecvid, ilm-i hal, ahlak, sarf-ı Osmânî, imlâ, kıraat, mulahhas tarih-i Osmânî, muhtasar coğrafya-yı Osmânî, hesap, hüsn-i hat,

Taşra ve köy ibtidâiyelerinde ise; Elifbâ-i Osmânî, eczâ-yı şerife, hesâb-ı zihnî, Kur'ân-ı Kerim, ilm-i hal, kıraat, hat ve imlâ, hesap dersleri verilmektedir¹¹⁵.

B. ORTA VE YÜKSEK SEVİYEDEKİ EĞİTİM KURUMLARI

1. Medreseler

İslam tarihinde eğitim alanında ismi medrese olmasa bile aynı muhteviyata sahip ilk kurum Nesturî ve Zerdüşî okullarından ilhamla Abbasî halifesi Me'mun tarafından Bağdat'ta kurulan Beytü'l-Hikme'dir¹¹⁶.

Medrese İslâmî kimliği sebebiyle sadece Müslümanların devam edebildiği, İslâm eğitim sisteminin temel kurumudur. Osmanlı döneminde sıbyan mekteplerinden sonraki eğitime tekabül eder¹¹⁷. Osmanlı'da ilk medrese 1330 yılında Orhangazi tarafından İznik'te yaptırılmıştır. Müderris olarak da Türk âlim ve mütefekkir Şerefüddin Davud-i Kayserî atanmıştır¹¹⁸. Bu sırada ilim bakımından ileri seviyedeki İslâm ülkelerindeki âlimler Maveraünnehir, İran, Mısır, Suriye ve diğer bölgelerden Anadolu'nun muhtelif yerlerine bilhassa Amasya'ya gelmişler pek çok mahallî ilim adamları yetiştirmişlerdir. Ayrıca ilk Osmanlı âlimleri İslâm âleminin belli başlı ilim merkezlerine giderek orada eğitimlerini tamamladıktan sonra Anadolu'daki medreselere müderris olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin ilk dönem kurduğu medreselerden derece ve sınıf itibarıyla en önemlileri İznik, Bursa ve Edirne'deki medreselerdir¹¹⁹.

Yükselme döneminde II. Mehmed İstanbul'u fethettikten sonra buradaki kiliselerin sekizini medreseye çevirmiş ve bunlara müderrisler tayin etmiştir. Ayrıca

¹¹⁴ Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara: MEB Yay., 1964, s.40.

¹¹⁵ Baltacı, age, s.99.

¹¹⁶ De Lacy O'leary, *İslam Düşüncesi ve Tarihteki Yeri*, çev. Hüseyin Yurdaydın, Yaşar Kutluay, 2. bs., Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 1971, s.76.

¹¹⁷ Mehmet İpşirli, "Medrese", *DİA*, Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2003, c.29, s.327.

¹¹⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı*, Ankara: TTK Basımevi, 1965, s.1.

¹¹⁹ Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1984, s.5-6.

yıkık bir kilisenin olduğu mevkiye Fatih Camii'ni yaptırdıktan sonra çevresine sekiz medrese inşa etmiştir. Medâris-i Semâniye ya da daha meşhur adıyla Sahn-ı Semân denilen bu medreselerin programlarını Mahmud Paşa ile meşhur heyet âlimi Ali Kuşçu hazırlamışlardır¹²⁰. Bundan sonraki en meşhur medreseleri I. Süleyman (Kanuni) Süleymaniye Medreseleri ismiyle kurmuştur.

Medreseler kurulduktan sonra yeni bir teşkilat ve düzenlemeye tabi tutuldular. Medreseleri isim olarak aşağıdan yukarı doğru şöyle sıralanır:

1. Haşîye-i Tecrid
2. Miftah
3. Kırklı
4. Ellili
 - a. Hâric
 - b. Dâhil
5. Sahn-ı Semân
6. Altmışlı

Müdrerin günlük ücreti medresenin derecesini gösterir. Müdrerin yevmiyesi yirmi-yirmi beş akçe olan medreselere haşîye-i tecrid veya yirmili medrese, müdrerin yevmiyesi otuz-otuz beş akçe olanlara miftah veya otuzlu, yevmiyesi kırk akçe olanlara telvih veya kırklı medrese denir¹²¹. Kırklı ve ellili hâric medreseler Osmanlı'dan önce hüküm sürmüş aile üyeleri ve ümeraya ait olup buralarda Miftah, Şerh-i Mevâkîf, ve Hidaye okutturulmaktaydı. Ellili dâhil medreseler ise Osmanlı padişahları, şehzadeleri, valideleri ve kızlarına ait olup burada Hidaye, Telvih, Keşşaf veya Kadı Beyzâvî tefsirlerinden biri okutturulmaktadır. Müdrerlerin terfileri için bu sıralama esas alınır dâhil müdrerliğinden sonra Sahn-ı Semân müdreri olunurdu¹²².

Medreselerde derslerin işleniş metodu müdrerin dersi anlatması yani takrir usulündedir. Telkin ve ezberlettirmek suretiyle yapılan öğretime sonradan not almak, yazmak, müzakere etmek, gibi yöntemler de ilave edilmişti. Soru cevap da önemli

¹²⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı*, s.5-7.

¹²¹ Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 5. b. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 2003, s.373-374.

¹²² Uzunçarşılı, *age*, s.19-20.

öğretim yöntemlerindendi¹²³. Osmanlı medrese teşkilatında hâric ve dâhil derslerini gördükten sonra Sahn-ı Semân veya Süleymaniye seviyelerindeki eğitimi bitirenler müderrislik yapabileceğini gösterir bir icazet (diploma) alabilirdi. Anadolu’da görev alacaksa Anadolu, Rumeli’de görev alacaksa Rumeli kazaskerine başvurup “Matlab” denilen deftere kaydolur, sırası gelinceye kadar nevbet (nöbet) beklerdi. Medreselerde müderrisin derslerini tekrarlayıp izah eden müderris yardımcılara “muid” denilirdi. Bu görev günümüzde asistan kelimesine karşılık gelmektedir. Sadece Mısır medreselerinde bulunan müfid kadrosu da günümüzde doçentin karşılığıdır¹²⁴.

Medreselerde yaygın olarak okutulan dersler: Ulum-i âliyeden kelam, mantık, belagat, lügat, nahiv, hendese, hesap, heyet, felsefe tarih, coğrafya ve ulum-i ‘âliye ismi verilen Kuran, hadis, fıkıh ilimleri olup¹²⁵ bunlardan başka talebelerin dersleri takibini sağlamak için hazırlık sınıfı benzeri bir müfredatla dersler ve kitaplar okutulurdu¹²⁶.

Osmanlı’da medreseler XVI. yüzyıla kadar düzenli bir işleyişe sahipken XVII. yüzyılda devletin zayıflamaya başlaması siyasî, idarî, askerî, sosyal ve ekonomik tüm kurumlarda bozulmaya yol açmış, ilmiye sınıfı da kanun ve gelenekleri çiğneyerek bu ortama ayak uydurmuştur. Bundan başka talebe isyanları, merkezcilik, ulemazadegân sınıfının doğması, bencillik ve saltanat kavgaları medreselerin çöküşünün önemli sebeplerindendir¹²⁷. Ayrıca medrese programında akıl ilmi denilen hikmet veya felsefe derslerinin okutulmasına önem verilmiş dini nasların anlaşılıp yorumlanabilmesi bir ön şart değeri taşımıştır. Ancak felsefenin dine aykırı görüşlerine olan tepki sebebiyle aklî ve felsefî ilimler program dışı kalmış bu da eğitimi bir kısır döngüye düşürmüştür¹²⁸.

Devlet bu duruma karşı bazı düzenlemeler yaparak tedbirler almıştır. 1789, 1893, 1895, 1898 yıllarında yapılan düzenlemeler alınan kararlar yönetsel ve müfredata yönelik olmuştur¹²⁹. Medreselerin ıslahatıyla ilgili Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi’ndeki değişikliklerle müfredata yeniden matematik geometri gibi fen,

¹²³ Recai Doğan, “ Osmanlı Eğitim Kurumları v Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.XXXVII, sy.1, 1997, s.411.

¹²⁴ Kazıcı, age, 393-395.

¹²⁵ Uzunçarşılı, age, s.20.

¹²⁶ Mefail Hızlı, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.XVII, sy.1, (2008), s.41.

¹²⁷ Kazıcı, age, s.376.

¹²⁸ Selahattin Parlador, “Medrese Hakkında Pedagojik Bir Değerlendirme”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy.4, (1987), s.174.

¹²⁹ Hüseyin Atay, “ Medreselerin Islahatı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.XXV, sy.1, (1982), s.1-43.

felsefe coğrafya gibi sosyal bilimlerden dersler ilave edilmiştir¹³⁰. Padişahlar idari kadroyu da konunun takipçisi kılarak her yönden önlemler alıyordu. Bunlardan bazıları III. Murad'ın vezir-i azam ve Bursa kadısını müderrisler hususunda kesin bir dille uyardığı fermanıdır¹³¹.

Fatih ve Kanuni devirlerinde en parlak dönemlerini yaşayan medreseler tüm olumsuzluklara rağmen varlıklarını korumuşlardır. 3 Mart 1924 yılında çıkan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile diğer eğitim kurumlarında olduğu gibi medreseler de Maârif Vekâleti'ne devredilmiştir¹³².

2. Rüşdiyeler

Rüşdiyeler taşradaki ilk devlet eğitim kurumlarıdır. Askerî okulları ve medreseleri ayırırsak 1880'lere kadar vilâyetlerde kurulmuş en yüksek eğitim-öğretim birimidir. İyi eğitilmiş ve birikimli hocaları sayesinde buradan mezun olanlar yörenin entelektüel kesimini oluşturmuşlardır¹³³. 1838 yılında Mekâtib-i Rüşdiye Nezâreti'nin kurulması, rüşdiye mekteplerinin açılması çalışmalarının II. Mahmud döneminde başladığını göstermektedir. 1845 yılında Sultan Abdülmecid'in Tanzimat Fermanı'ndaki düzenlemeleri hayata geçirebilmek için Avrupaî ölçülerde yeni bir eğitim sistemi kurmak istemesiyle 1847 yılında Mekâtib-i Umûmiye Nazırı Kemal Efendi'nin gayretleri sonucu İstanbul'da Davud Paşa Mektebi'nde açılmıştır¹³⁴. Öğretim süreleri ilk açıldığında 4 yıl iken 21 Mart 1850'de Dâru'l-Maârif'in açılmasıyla 6 yıla çıkmış, 1863 yılında 5, 1869'da Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'yle 4 yıla, 13 Haziran 1892 yılında bütün okul programları yeniden düzenlenirken 3 yıla indirildiği görülür. 16 Mart 1848'de açılan rüşdiyelere muallim hazırlamak üzere İstanbul'da Daru'l-Muallimin kurulmuş buradan yetişen talebeler mezun olmaya başlayınca taşrada da rüşdiyeler açmak üzere İmamzade Mustafa Vehbi Efendi vilâyetlere, ¹³⁵ ders kitaplarının Fransız örneğine göre hazırlanabilmesi için bilgi toplamak üzere Maârif Müfetişi Kemal Efendi

¹³⁰ Nesimi Yazıcı, "Osmanlı Son Dönemi Medreselerinde Fen Bilimlerinin Tedrisatı Konusunda Bazı Düşünceler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.XXXVIII, sy.1, 1998, s.115.

¹³¹ Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Bozulma", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.VI, sy.1, (1994), s.80-81.

¹³² Kazıcı, age, s.378.

¹³³ Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, çev. Osman Yener, İstanbul: İletişim Yay., 2010, s.94.

¹³⁴ Cemil Öztürk, "Rüşdiye", *DİA*, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2008, c.35, s.300-301.

¹³⁵ Unat, age, s.43-44.

Avrupa'ya gönderilmiştir¹³⁶. 1875 yılında ordunun asker ihtiyacını karşılamak üzere İstanbul ve birkaç il merkezine askerî rüşdiyeler kurulmuştur¹³⁷. Bunlardan başka 1869'da İstanbul-Sütlüce'de sınıfları tam olmayan Nısıf Rüşdiyesi,¹³⁸ 1859'da kızlar için Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi,¹³⁹ 1870 yılında kadınların eğitim aldıktan sonra çalışma hayatına katılıp sosyal statü elde edebileceği İslâm dünyasında bir dönüm noktası olan Kız Öğretmen Okulu (Dâru'l-Muallimât) açılmıştır¹⁴⁰.

Rüşdiyeler başlarda sadece erkek talebeleri kabul eden klasik eğitim kurumuyken zamanla erkek, kız, karma, askerî ve özel rüşdiyeler olmak üzere Osmanlı topraklarında yayılmıştır. 1867 yılına kadar yalnız Müslüman çocukların eğitim-öğretim gördüğü rüşdiyeler bu tarihten sonra gayrimüslim talebelere de kapılarını açmıştır¹⁴¹. Bu mektepler de diğerleri gibi 3 Mart 1924 tarihinde çıkan Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla tarihe karışmıştır.

1869 yılında yayınlanan Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi'ne göre rüşdiyelerin programı şöyledir:

Erkek rüşdiyeleri: Mebâdi-i ulûm-i diniye, lisân-ı Osmânî kavâidi, imlâ ve inşâ, tertîb-i cedîd üzere kavâid-i Arabiyye ve Fârisiyye, tersîm-i hutût, mebâdî-i hendese, defter tutma usûlü, târîh-i umûmî, târîh-i Osmânî, coğrafya, jimnastik, isteklilere 4. yılda Fransızca.

Kız rüşdiyeleri: Mebâdi-i ulûm-i diniye, lisân-ı Osmânî kavâidi, imlâ ve inşâ, mebâdi-i kavâid-i Arabiyye ve Fârisiyye, defter tutma usûlü, mebâdi-i hendese, tedbîr-i menzil, muhtasar târîh, coğrafya, nakışa yardımcı olacak derecede resim, ameliyat-ı hayâtiye, musîki (zorunlu değil).¹⁴²

3. İdâdîler

Bir şeyi hazırlamaya mahsus yer anlamına gelen idâdî kelimesi Tanzimat'ın ilk yıllarına kadar Batı tarzında açılan okulların hazırlık sınıfları için kullanıldığından

¹³⁶ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, c.V, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005, s.359.

¹³⁷ Ergin, age, c.I-II, s.501-507.

¹³⁸ Unat, age, s.44.

¹³⁹ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 23. bs., Ankara: Pegem Akademi Yay., 2012, s.164.

¹⁴⁰ Öztürk, "Rüşdiye". s.301.

¹⁴¹ Baltacı, age, c.I, s.101.

¹⁴² Akyüz, age, s.165.

rüşdiyelere talebe hazırlayan sıbyan mekteplerine de “idâdî” denmiştir. İdâdîler askerî ve sivil yüksek okullara talebe yetiştiren günümüzde lise dengi olan okullardır¹⁴³. 1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi’nde rüşdiyenin üstünde öğretim süresi 3 yıl olan, sancak merkezlerinde Müslüman ve Hristiyan halkı kaynaştırma ve ortak kültürle yetiştirme amaçlı idâdî adı altında okulların açılması kararı, idâdîlerin bir ortaöğretim kurumu kimliğinin göstergesidir¹⁴⁴. Tanzimat’tan beri var olan ancak faaliyet alanı değiştirilen idâdî mekteplerinin ilki Mekteb-i Harbiye’nin orta dereceli talebelerine eğitim-öğretim veren Nisan 1845’te açılan İstanbul’daki Mekteb-i Fünûn-i İdâdiye’dir¹⁴⁵. Askerî ve meslekî teknik yükseköğrenim kurumlarına talebe hazırlayanlar dışında yükseköğrenime bu tarzda talebe hazırlayan tek kurum 1868 yılında açılan Galatasaray Sultanîsidir¹⁴⁶. Bundan sonra ilk sivil idâdî 1873 yılında Dâru’l-Maârif’in idâdiye dönüştürülmesiyle açılmıştır. Her ne kadar tüm Osmanlı mülkünde idâdî açılması için kararlar alınsa da bu mekteplerin giderlerini karşılayacak bütçe olmaması idâdîlerin yayılmasını yavaşlatıyordu. II. Abdülhamid döneminde Sadrazam Sait Paşa vilâyet gelirlerinin bir kısmının eğitime ayrılmasını sağlayarak idâdîlerin açılmasını hızlandırmıştır¹⁴⁷. Bu dönemde idâdîsi bulunan yerlerdeki rüşdiyeler ve idâdîler birleştirildi, idâdîlerin süresi 5 ve 7 yıl olmak üzere ikiye ayrıldı¹⁴⁸. 1897 yılında Kosova vilâyetinde sadece bir idâdî eğitim-öğretim vermektedir¹⁴⁹. Bu okullar da varlığını Tevhid-i Tedrisat Kanunu’na kadar sürdürmüşlerdir.

İdâdîlerde talebelere verilen derslerden bazıları şunlardır: Ulûm-i diniye, Arapça, Türkçe kıraat, lügat ve imlâ, hesap, coğrafya, hüsn-i hat, resim, Farsça, kavâid-i Osmâniye, târîh-i İslâm, Fransızca, kozmografya, edebiyat ve ahlak.¹⁵⁰

4. Sultânîler

Sultânîler ortaöğretim basamağının bir üst sınıflarını oluşturmak üzere açılan mekteplerdir¹⁵¹. Sultan Abdülaziz, 1867 yılında Fransa’da bir sergiyi ziyaret ettiği

¹⁴³ Öztürk, “İdâdî”, *DİA*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2000, c.21, s.464.

¹⁴⁴ Unat, age, s.45.

¹⁴⁵ Akyüz, age, s.166.

¹⁴⁶ Ahmet Cihan, *Reform Çağında Osmanlı İlmiye Sınıfı*, İstanbul: Birey Yayıncılık, 2004, s.220.

¹⁴⁷ Kodaman, age, s.119.

¹⁴⁸ Öztürk, “İdâdî”, s.465.

¹⁴⁹ Tevfik Güran, *Osmanlı Devleti’nin İlk İstatistik Yıllığı 1897*, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1997, s.108.

¹⁵⁰ Baltacı, age, c.I, s.102-103.

seyahatinde Fransız mekteplerini görüp beğenmiş Eğitim Bakanı Victor Duruy'un Osmanlı için hazırladığı projeyi uygulayarak 1 Eylül 1868'de Galatasaray Sultânîsi'ni açmıştır¹⁵². Öğretim dili Fransızca öğretim süresi 5 yıl olan bu mekteplere, bilgi seviyesi düşük olan ancak mektebe girmek isteyenler için 3 yıllık hazırlık sınıfları ilave edilmiş, daha sonra mektebin öğretim süresi herkes için 8 yıl olmuştur. Okutulan dersler ise şöyledir: Türkçe, Fransızca ve Fransız edebiyatı, Grekçe, ahlak, Latince, umumî tarih ve Osmanlı tarihi, coğrafya, matematik, kozmoğrafya, mekanik, fizik, kimya, ekonomi, tabiat tarihi, hukuk, umumî edebiyat tarihi ve güzel konuşma sanatı, resim¹⁵³.

Galatasaray Sultânîsi'nden yola çıkarak bütçesi padişah tarafından karşılanan sultânîler Rumeli ve Anadolu'da da kurulmaya başlandı. Bilhassa II. Abdülhamid dönemindeki bürokratik büyümenin gerektirdiği kadrolar bu mekteplerin sayısını arttırmıştır¹⁵⁴.

5. Dâru'l-Fünun

Bu müesseseye "fenler evi" anlamına gelen ismin verilmesi medreselerden ayrı bir kurum olduğunu ortaya koyma düşüncesi sebebiyledir¹⁵⁵.

21 Temmuz 1846 yılında geçici Maârif Meclisi, Müslüman veya gayrimüslim bütün Osmanlı tebaasının birlikte yetişeceği Batılılaşma yolunda olan devletin hizmetinde yer almalarını sağlamak ve medreselerin dışında dinî gelenek ve tesirlerden uzak modern bir üniversite tesisi amacıyla Dâru'l-Fünun kurulmasına karar vermiştir. 12 Ocak 1863 Pazartesi günü Derviş Paşa'nın verdiği fizik dersiyle umuma açık olarak eğitime başlansa da zaman içerisinde heveslisi azalmış ve 1865 yılında çıkan yangınla unutulmuştur. İkinci defa 1 Eylül 1869'da Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nde 50 maddelik açıklamayla açılması kararlaştırılmış 20 Şubat 1870'te törenlerle açılmış ancak Afganlı Şeyh Cemaleddin'in verdiği bir konferansta tepki alan sözler sarfetmesinden sonra Dâru'l-Fünun 1871 yılında kapatılmıştır. Bu olaydan 3 yıl sonra Dâru'l-Fünun-i Sultânî adıyla tekrar açılmış ancak isminden de anlaşılacağı üzere bu sefer Mekteb-i Sultânî bünyesinde faaliyet göstermiştir. II. Abdülhamid döneminde

¹⁵¹ Unat, age, s.47.

¹⁵² Baltacı, age, c.I, s.103.

¹⁵³ Kodaman, s.135- 136.

¹⁵⁴ Ortaylı, age, s.411.

¹⁵⁵ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Dârülfünun", *DİA*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1993, c.8, s.521.

dördüncü defa 14 Ağustos 1900 tarihinde yeniden kurulmuş savaşlar sebebiyle çeşitli dönemlerde eğitim sekteye uğrasa da İstanbul Dâru'l-Fünunu olarak 1933 yılında lağvedilmesine kadar faaliyetlerini sürdürmüştür¹⁵⁶.

II. OSMANLI DÖNEMİNDE KOSOVA'DAKİ EĞİTİME KISA BİR BAKIŞ

Kosova'nın Osmanlı tarihine girişi I. Kosova Savaşı ile başlar. Bu tarihte zafer kazanılmış olsa da dönemin padişahı I. Murad'ın muharebe meydanındaki şehadeti ve arkasından gelen Fetret Devri ile birlikte Kosova'da Osmanlı'nın hakimiyeti sağlaması Fatih Sultan Mehmed dönemine tekabül eder. Ancak Osmanlı tarzı eğitim bölgedeki beyler sayesinde daha evvel başlamıştır. Kosova'da klasik dönemdeki Osmanlı eğitim anlayışına uygun bir şekilde genelde cami bitişiğine inşa edilen ve bâninin ismini taşıyan medreseler ile genellikle mualliminin ismini taşıyan mektepler inşa edilmiştir.

Tanzimat ile birlikte eğitim alanında Osmanlı topraklarının hemen hemen her yerinde büyük bir atılım gerçekleşmiş Kosova vilâyeti de baş sıralarda bu durumdan faydalanmıştır. Yeni mekteplerin her biri öncelikli olarak Kosova vilâyetinde de kurulmuştur. Kurulduğu dönemde 25 vilâyette bulunan maârif meclislerinden biri de Kosova'dadır. Bütün bunlara rağmen bölgenin merkeze olan uzaklığı, farklı kimliklerin kışkırtmalarına, karışıklığa açık topraklar olmasının dezavantajları eğitim alanında da fark edilmektedir.

Osmanlı klasik dönem eğitim kurumlarının iki ana unsurundan sıbyan mektepleri genellikle cami ve mescitlerin yanına müstakil olarak zengin kişiler, paşalar, ağalar beyler tarafından yaptırılmıştır. İlk kez 16. yüzyılın başında ortaya çıkan mektepler 1891 yılına kadar İslâm mektebi adı altında toplandığından tam bir sayı verilememektedir.

Bu mekteplerde başlarda belli şartları taşıyan iyi eğitim almış kişilerce eğitim verilse de sonraları imam, müezzin ya da medrese bitirenlerin muallimlik yaptığı kurumlar olmuştur. Talebe miktarının fazla olduğu yerlerde muallimin yanında halife diye adlandırılan yardımcıları da bulunur. Muallimlerin sabit bir geliri olmayıp genelde onlara tahıl, un olarak ödeme yapılırdı. Çocuk anne-babasının uygun gördüğü zamanda

¹⁵⁶ Unat, age, s.49-57.

mektebe başlayıp burada elifbâ, Kur'ân-ı Kerim, ilmihal, dört işlem dersleri alırdı. Dersler sabah başlar, öğleye kadar ara vermeksizin devam eder ancak öğle yemeği ve namaz için ara verilirdi¹⁵⁷.

Klasik dönemde Osmanlı'nın en önemli eğitim kurumu olan medreseler fethin hemen ardından inşa edilmeye başlamıştır. İlk medrese Üsküp fatihi payesi verilen Paşa Yiğit'in oğlu İshak Bey'in yaptırdığı ve kendi adını taşıyan medrese, cami ve imaretle birlikte kurulmuştur¹⁵⁸. Bundan başka yine 15. yüzyılda Üsküp'te inşa edilen İsa Bey Medresesi de İshak Bey Medresesi ve birçok Osmanlı medresesi gibi bânilerinin kurduğu vakıflarca idare olunmaktadır¹⁵⁹.

1879 yılında Kosova'da 32 adet medrese bulunurken¹⁶⁰ bu sayı 1893 yılında 35'e¹⁶¹, 1900 yılında 39'a ulaşmıştır. Kosova'da 1900 yılında kadar faaliyet gösteren medreseler; Cami-i Cedid, Saat Mahallesi, Bolazade, Osman Çavuş, Sinan Bey, Tekke-i Zir, Cami-i Kebir, Cami-i Cedid, Mustafa Bey, Bayram Paşa, Evsat, Debbağ Şahin, Mustafa Paşa, Nabi, İshakiye, İbn Kocacık, Kebir Mehmed Çelebi, Muradiye, İbn Şahin, Mehmed Bey, Sultan Selim, Pir Nazır, Gazi İsa Bey (Mitroviçe), Gazi İsa Bey (Vulçitrın), Çarşı Cami, Cami-i Atik, Dobrican, Cami-i Şerif, Altun İlim, Atik Mahallesi, Celaleddin Paşa, Mehmed Paşa, Sinan Paşa, Saraçhane, Terzi Mahallesi, Saat, Köprü, Büyük Mahalle, Cami-i Cedid (Preşova) medreseleridir¹⁶².

Medreselerin çoğu dini eğitim vermektedir. Örneğin Prizren'deki Mehmed Paşa Medresesi Kosova'nın bilinen ilk ilahiyat fakültesidir. Eğitimi 2-3 yıl süren medreselerde talep edenler 30 yıl aynı yerde eğitime devam edebilmektedir¹⁶³

Ayrıca Kosova'da bir dönem yaşayan İsmail Hakkı Bursevî ve ömrünü burada tamamlayan Âşık Çelebi, Veysî, gibi ulema sayesinde Balkan toprakları ilim merkezi olma şerefini her zaman muhafaza etmiştir.

¹⁵⁷ Mücahit Asımov, "Kosova Salnâmelerinde Yazıldığına Göre Kosova Vilâyetindeki Mektepler", *Çevren Dergisi*, sy.30, Priştine: Rilindya Matbaası, (1981), s.27-30.

¹⁵⁸ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*, c.II, İstanbul: Baha Matbaası, 1972, s.557-559.

¹⁵⁹ Mustafa Özer, *Üsküp'te Türk Mimarisi (XIV.- XIX. Yüzyıl)*, Ankara: TTK Yay., 2006, s.291.

¹⁶⁰ KVSŞ, 1296, s.124-127.

¹⁶¹ KVSŞ, 1311, s.224-227.

¹⁶² SNMU, 1318, s.1510-1513.

¹⁶³ Yaşar Recepağaç, "Bugünkü Yugoslavya Topraklarında 1912 Yılına Değın Türk Okullarının Gelişimi ve Niteliği", *Çevren Dergisi*, sy.62 (1987), s.15-17.

Araştırmamızın konusu dönem içerisinde Osmanlı Devleti birçok bakımdan zor durumdadır. Hem elindeki toprakları korumak hem de buraları mamur bir hale getirmek belli bir bütçeyi gerektirmekte ancak vilâyetlerin bütçeleri daha çok askerî alanlarda harcanmaktadır. Örneğin vilâyetin 1877 yılında 16.065.480 kuruşluk giderlerinin neredeyse yarısı olan 7.029.011 kuruşu zabtiyeye, 306.764 kuruşu eğitime harcanmıştır¹⁶⁴. Yaklaşık 20 yıl sonra 1896 yılında 43.288.464, 20 kuruş olan giderlerden 25.105.089, 20 kuruş nizamiyeye, 4.300.594 kuruş jandarmaya 385.808, 38 kuruş ise eğitime aktarılmıştır¹⁶⁵. Her türlü olumsuzluğa ve Balkan topraklarındaki karışıklıklara rağmen bilhassa Üsküp'te modern eğitim veren mektepler de açılmıştır.

- 1889 Üsküp İdâdîsi¹⁶⁶
- 1893 Üsküp Askerî Rüşdiyesi¹⁶⁷
- 1895 Hamidiye Sanâyi Mektebi
- 1900 Dâru'l-muallimin bunların en önemlileridir.

1879 yılında hukuk fakültesi ve eğitim fakültesi gibi üniversite formunda kurumlar açılması kararı¹⁶⁸ Osmanlı'dan çok sonra bir üniversiteye kavuşan Kosova için kayda değer bir projedir.

¹⁶⁴ KVSİR, 1296, s.117.

¹⁶⁵ KVSİR, 1314, s.748-749.

¹⁶⁶ Mahmud Cevad İbnü's-Şeyh Nâfi, *Maârif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, c.I, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1338, s.265'te 1891 yılında kurulduğunu aktarır.

¹⁶⁷ İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi Yıldız Albümü 779-92-11'de açılışı H. 1316 (1898) olarak verilmiştir.

¹⁶⁸ Ebubekir Sofuoğlu, *Kosova'da Osmanlı Asırları*, İstanbul: Uluslar arası Kalkınma ve İşbirliği Derneği Kültür Yay., t.y., s.16-18.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KOSOVA MERKEZİNDE EĞİTİM-ÖĞRETİM

I. PRİŞTİNE SANCAĞI

Priştine sancağı güneyinde Üsküp sancağıyla, doğusunda ve kuzeydoğusunda Sırbistan, kuzeybatısında Yenipazar sancağı batısında İpek, güneybatısında Prizren sancaklarıyla çevrilidir. Vilâyetin merkez kazası Priştine ise Üsküp'ün 80 km. kuzeybatısında, Selanik demiryolu hattının 10 km. doğusunda güzel bir mevkidedir ¹⁶⁹.

Hunlar, Semadyalılar ve Ostrogonlar'ın istilalarına maruz kalan Priştine, en son Romalılar'ın eline geçmiştir¹⁷⁰. I. Kosova Savaşı'nda Osmanlı Devleti tarafından fethedilmiş ancak yönetimi Osmanlı idaresine geçen Sırp Krallığı'na iyi niyet göstergesi olarak bırakılmıştır¹⁷¹. Bu bölgedeki diğer yerler gibi Priştine'ye Osmanlı'nın tam hakimiyeti II. Mehmed (Fatih) tarafından 1455 yılında gerçekleşmiş, Fatih burada kendi adına bir cami yaptırarak egemenliğini ilan etmiştir¹⁷².

Kosova vilâyetinin kuruluş tarihini 1877 olarak kabul edersek Priştine vilâyetin ilk merkezidir ve 1888'e kadar vilâyet merkezi olarak kalmıştır¹⁷³. Priştine sancağı 1879 yılında merkez Priştine, İpek, Vulçitrın, Gilan ve Preşova kazalarından oluşmaktayken¹⁷⁴, 1883 yılında İpek sancak merkezi olarak Priştine'den ayrılmış¹⁷⁵, 1885'ten sonra önceleri Yenipazar sancağı idaresinde olan Mitroviçe kazası sancak sınırlarına katılmıştır¹⁷⁶.

1879 yılında Priştine'nin nüfusu kazaları dahil 43.055 Müslüman, 28.091 Hristiyan, 50 Yahudi, 3.926 Kıbtî olmak üzere 75.122 iken¹⁷⁷, 1900 yılında toplam nüfus 211.114'e yükselmiştir¹⁷⁸.

A. PRİŞTİNE MERKEZİNDE EĞİTİM-ÖĞRETİM

1. Maârif Meclisi

Priştine; araştırmamızın başlangıcı olan 1879 yılı ile 1888 yılları arasında vilâyet merkezi olduğundan Kosova Vilâyeti Maârif Müdürlüğü de burada idi. Bu yılda Maârif

¹⁶⁹ Şemseddin Sami, "Priştine ", *Kâmûsu'l-A'lâm.*, c.II, s.1498.

¹⁷⁰ KVSR, 1314, s.343; 1318, s.550.

¹⁷¹ Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul: Milliyet Yayınları., 1985, s.383.

¹⁷² Machiel Kiel, "Priştine" *DİA*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2007, c.34, s.346.

¹⁷³ Skender, agm, s.666.

¹⁷⁴ KVSR, 1296, s.64-77.

¹⁷⁵ KVSR, 1300, s.108.

¹⁷⁶ KVSR, 1302, s.67-69; 1304, s.90-95; 1305, s.86-91; 1311, s.143-146; 1314, s.373-361; 1318, s.572-585.

¹⁷⁷ KVSR, 1296, s.121.

¹⁷⁸ KVSR, 1318, s.642.

Nâzırı Münif Efendi olup Kosova Vilâyeti Maârif Meclisi şu isimlerden oluşmaktadır: Reis; Mektubî-i Vilâyet (Mustafa Rükneddin Efendi), ikinci reis; Müftü Zeynelabidin Bey, azaları; Mehmed Vasıf Efendi, Şehameddin Efendi, Sabit Efendi, Ali Rıza Efendi, Taha Bey, Ahmed Fuad Efendi, Mehmed Emin Efendi, Ahmed Efendi¹⁷⁹.

1883 yılında Maârif Müdürü Şerif Efendi ve Maârif Müfettişi Vehbi Efendi, aynı zamanda maârif meclisi reysidirler. Osman Efendi, Ali Bey, İlyas Ağa, Hacı Ömer Efendi, Şeyh Salih Efendi, Vitko Efendi ise meclisin azaları olup kâtibi ise Mehmed Şefik Efendi'dir¹⁸⁰.

1885 yılında maârif müdürü ve müfettişi değişmemiş, Maârif Meclisi Reis-i Evveli Müftü (Mustafa Hamdi) Efendi, Reis-i Sâni Maârif Müdürü Şerif Efendi olup azalar; Cavid Bey, Erkan-ı Harb Kolağası Mennan Bey, Tabib Kolağası Mehmed Efendi, Osman Nureddin Efendi, Raif Ağa, İlyas Ağa, Avram Efendi, kâtip ise Necib Efendi'dir¹⁸¹.

1887 yılında Maârif Meclisi'nin birinci reisi Müftü (Mustafa Hamdi Efendi) ikinci reisi Müdür (Maârif Müdürü Hüsnü Efendi), azaları; Muhasebe Memuru Ahmed Fehmi Efendi, Evkaf Muhasebecisi (Osman Efendi), Raif Ağa, İsmail Efendi, İlyas Ağa, Süleyman Ağa ve Avram Efendi olup komisyon kâtibi yine Necib Efendi'dir¹⁸².

Priştine'nin vilâyet merkezi olduğu son yıl olan 1888'de ise azalardan İsmail Efendi, İlyas Ağa ve Avram Efendi yerine Selim Efendi, Yahya Efendi ve Abdül Efendi'nin getirilmesi dışında bir değişiklik olmamıştır¹⁸³.

1893-1896 yıllarında Maârif Meclisi Maârif Komisyonu'na dönüşmüş reisi Müftü (Mustafa Hami Efendi) ve azaları Selim, Yahya ve Abdül Efendilerden oluşmuştur¹⁸⁴.

1900 yılında ise Reis Müftü Efendi ve Aza Selim Efendi görevlerini sürdürmüş, Yahya ve Abdül Efendiler yerine Abdülgafur ve Hacı Ömer Efendiler aza olarak göreve başlamışlardır¹⁸⁵.

2. Rüşdiye Mektepleri

1869 yılında Abdurrahman Paşa'nın inşasına başladığı rüşdiye; 1871 yılında kurulmuş, kurulduğu günden itibaren birçok ilim adamı yetiştirmiş, 1881 yılında yangın

¹⁷⁹ KVSR, 1296, s.62.

¹⁸⁰ KVSR, 1300, s.41, 45.

¹⁸¹ KVSR, 1302, s.41, 45.

¹⁸² KVSR, 1304, s.62.

¹⁸³ KVSR, 1305, s.60.

¹⁸⁴ KVSR, 1311, s.129; 1314, s.334.

¹⁸⁵ KVSR, 1318, s.540.

felaketine uğramışsa da Ziya, Ali Daniş ve Fuad Beyler tarafından tekrar yaptırılmış, Priştine'nin en önde gelen mektebidir¹⁸⁶.

18 Mayıs 1880 Çarşamba günü vali ve vilâyet erkânının huzurunda yapılan dönem imtihanlarında her talebe sorulara çok güzel cevaplar vermiş, herkesin takdirini kazanmıştır. Bu başarıda en büyük payı olan mektebin muallimi Selim Sabit Efendi'nin gayretleri de önemsenmiş, Kosova Gazetesi aracılığıyla kendisine teşekkür edilmiştir¹⁸⁷.

Priştine'deki tek rüşdiyenin yıllara göre bilgileri aşağıdaki tablodadır:

Tablo 4: 1879-1900 Yılları Arası Priştine'deki Rüşdiyenin Kadrosu ve Talebe Mevcudu

Yıl	Muallim-i Evvel	Muallim-i Sâni	Muallim-i Sâlis	Rik'a Muallimi	Sülüs Hattı Muallimi	Coğrafya ve Hesab Muallimi	Bevvâb	Talebe
1879 ¹⁸⁸	Müderriş Sabit Efendi	Süleyman Efendi	Aguş Efendi	Cenab Efendi	-	-	-	65
1883 ¹⁸⁹	Müderriş Sabit Efendi	Şakir Efendi	-	İlyas Efendi	Aguş Efendi	-	Molla Abdül	105
1885 ¹⁹⁰	Müderriş Sabit Efendi	Şakir Efendi	-	Ahmed Efendi	Aguş Efendi	Ali Efendi	Molla Arif	147
1887 ¹⁹¹	Müderriş Sabit Efendi	Şakir Efendi	Arif Efendi	Abidin Efendi	Aguş Efendi	-	Molla Şakir	127
1888 ¹⁹²	Müderriş Sabit Efendi	Şakir Efendi	Arif Efendi	Vehbi Efendi	Aguş Efendi	-	Molla Şakir	136
1893-1896 ¹⁹³	Müderriş Sabit Efendi	Arif Efendi	Ahmed Efendi	Cemal Efendi	Aguş Efendi	-	-	171
1900 ¹⁹⁴	Müderriş Sabit Efendi	Ahmed Efendi	Ramazan Efendi	Süleyman Efendi	Aguş Efendi	-	Adil Efendi	230

¹⁸⁶ KVSŞ, 1304, s.88; 1305 s.84-85; 1314, s.359; Asımov, "Kosova Vilâyetinde Rüştiyeler" çev. Ali Aksoy, *Çevren Dergisi*, sy. 39, Priştine: Rilindya Basımevi, (1983), s. 42.

¹⁸⁷ Ünlü, age, s.173.

¹⁸⁸ KVSŞ, 1296, s.67, 124-125.

¹⁸⁹ KVSŞ, 1300, s.54.

¹⁹⁰ KVSŞ, 1302, s.57.

¹⁹¹ KVSŞ, 1304, s.74.

¹⁹² KVSŞ, 1305, s.72.

¹⁹³ KVSŞ, 1311, s.132; 1314, s.338

¹⁹⁴ KVSŞ, 1318, s.547.

3. İbtidâiye Mektepleri

Priştine’de 1883 yılından itibaren faaliyet gösteren eski vali Abdi Paşa döneminde inşasına başlanmış fakat ömrü vefa etmemiş, tamamlanması Faik Paşa’ya müyesser olmuş ibtidâiyenin¹⁹⁵ 1883-1900 yılları arasındaki bilgileri aşağıdaki tablodadır:

Tablo 5: Priştine İbtidâiyesinin Kadrosu ve Talebe Mevcudu

Yıl	Muallim-i Evvel	Muallim-i Sâni	Muallim-i Sâlis	Muallim-i Rabi	Sülüs ve Rik’a Muallimi	Bevvâb	Talebe
1883 ¹⁹⁶	Abdürrahim Efendi	Mustafa Efendi	-	-	Hasan Efendi	Molla Süleyman	70
1885 ¹⁹⁷	Abdürrahim Efendi	Mustafa Efendi	-	-	Hasan Efendi	Molla Süleyman	118
1887 ¹⁹⁸	Yusuf Efendi	Mustafa Efendi	Ramazan Efendi	Osman Efendi	Hasan Efendi	Molla Süleyman	207
1888 ¹⁹⁹	Yusuf Efendi	Ramazan Efendi	Hayrullah Efendi	Şakir Efendi	Hasan Efendi	Molla Süleyman	282
1900 ²⁰⁰	Hafız Şemsi Efendi	Bayram Efendi	-	-	-	-	120

1893 yılında Priştine’de Kebir İbtidâî Mektebi ismiyle karşımıza çıkan ibtidâî mektebinde 1893-1896 yılları arasında Muallim-i Evvel Ramazan Efendi, Muallim-i Sâni Ömer Efendi faaliyet gösterirken mektebin 130 talebesi mevcuttur²⁰¹.

1893 yılı verilerine göre Priştine’de toplam 16 erkek ibtidâî mektebinde 17 muallim 834 talebeye, 1 kız ibtidâî mektebinde 2 muallime 180 talebeye eğitim-öğretim vermektedir²⁰².

Dönemin Kosova Valisi Faik Paşa Priştine’de 1885-1886 yıllarında kendi ismini verdiği bir kız ibtidâî mektebi yaptırmıştır²⁰³. Bu mektebin 1887 yılında muallimesi

¹⁹⁵ KVSR, 1304, s.88; 1305, s.85; 1314, s.359.

¹⁹⁶ KVSR, 1300, s.54.

¹⁹⁷ KVSR, 1302, s.57.

¹⁹⁸ KVSR, 1304, s.74.

¹⁹⁹ KVSR, 1305, s.72.

²⁰⁰ KVSR, 1318, s.547.

²⁰¹ KVSR, 1311, s.132; 1314, s.338.

²⁰² KVSR, 1311, s.224-225.

Rukiye Hanım, ikinci muallimesi İbişe Hanım, dikiş ustası İsmet Hanım, kapıcı ise Mahizade Kadın'dır²⁰⁴. 1888 yılında dikiş ustası kadrosu boş kalan ibtidâiyenin 130 talebesi²⁰⁵, 1893-1896 yıllarında Başmuallime Azime Hanım ve İkinci Muallime Tayyibe Hanım'ın eğitim-öğretim verdiği mektebin 60 talebesi mevcuttur²⁰⁶. 1900 yılında ise muallim kadrosunda bir değişiklik olmamış talebe mevcudu 240'a ulaşmıştır²⁰⁷.

4. Sıbyan Mektepleri

Priştine'deki sıbyan mektepleri tam olarak yeni usul sisteme geçemese de yeni usulü taklit etmeye çalışmakta, muallimlerinin maaşlarını ise yeterli olmasa da bazı vakıflar karşılamaktadır²⁰⁸. Vakıflar dışında Beloš Köyü'nde olduğu gibi (Mektebe bağlı değirmen yıllık 20 kile zahire gelire sahipti.) bazı mülkler de edinilip menfaatiyle mekteplerin eksiklikleri giderilmektedir. İştimiye ve Malgora köylerinin mektebe bağlı vakıfları bulunurken diğer köylerde eğitim giderleri halk tarafından ödenmektedir²⁰⁹.

1879 yılında Priştine'de 8 Müslüman mektebi bulunuyorken²¹⁰, 1885 yılında Priştine ve köylerinde toplam 50 Müslüman mektebi mevcuttur²¹¹. Aynı yıl isimleri zikredilen mektepler ve muallimleri;

Cami'-i Kebir Mektebi muallimi Selim Efendi
Cami'-i Sağır Mektebi muallimi Yahya Efendi
Yunus Efendi Mektebi muallimi Molla Abdül
Hasan Bey Mektebi muallimi Hafız Süleyman
Alaaddin Mektebi muallimi Molla İbrahim
Hatuniye Mektebi muallimi Molla Hayrullah
Yusuf Çelebi Mektebi muallimi Molla Osman
Ramazaniye Mektebi muallimi Molla Ramo

²⁰³ KVSR, 1304, s.89; 1305, s.85; 1314, s.359-360.

²⁰⁴ KVSR, 1304, s.75.

²⁰⁵ KVSR, 1305, s.73

²⁰⁶ KVSR, 1311, s.132; 1314, s.338.

²⁰⁷ KVSR, 1318, s.548.

²⁰⁸ KVSR, 1304, s.89; 1305, s.86; 1314, s.360.

²⁰⁹ KVSR, 1302, s.58.

²¹⁰ KVSR, 1296, s.124-125.

²¹¹ KVSR, 1302, s.153-154.

Yararçeribaşı Mektebi muallimi Hafız Mehmed olup 9 mektebin toplam talebesi 773, bu mekteplere karşılık verilen bütçe 9.936 kuruştur²¹².

1887 yılında Yusuf Çelebi ve Ramazaniye mektepleri dışında tüm mektepler ve muallimler faaliyetlerine devam etmiş Yararçeribaşı Mektebi muallimi Hafız Eyyub Efendi olmuş, talebe mevcudu 470'e düşmüştür²¹³. 1888 yılında Hatuniye Mektebi dışında diğer mektepler ve muallimler eğitim öğretimi sürdürmüş, bu 6 mektebin toplam mevcudu ise 485'e yükselmiştir²¹⁴. 1893-1896 yıllarında mekteplerden Yunus Efendi Mektebi yerine Cami'-i Cedid Mektebi açılmış muallimi yine Abdül Efendi olup 140 talebesi mevcuttur. Ayrıca Cami'-i Kebir Mektebi'nin 70, Cami'-i Sağır Mektebi'nin 60, Alaaddin Mahallesi Mektebi'nin 90, Hasan Bey Mahallesi Mektebi'nin 50 Yararçeribaşı Mahallesi Mektebi'nin 40 talebesiyle toplam talebe mevcudu 450'dir²¹⁵. 1900 yılında Priştine merkezindeki sıbyan mekteplerinin talebe mevcudu ve muallimleri aşağıdaki tablodadır;

*Tablo 6: 1900 Yılında Priştine'deki Sıbyan Mekteplerinin Muallimleri ve Talebe Mevcudu*²¹⁶

Mektep	Muallim	Talebe Mevcudu
Cami'-i Kebir	Muharrem Efendi	20
Cami'-i Sağır	Abdurrahim Efendi	50
Cami'i Cedid	Abdül Efendi	150
Alaaddin Mahallesi	İbrahim Efendi	97
Hasan Bey	Hafız Yusuf Efendi	60
Yunus Efendi	Hafız Süleyman Efendi	100
Yararçeribaşı	Hafız Eyyub Efendi	40
Ramazaniye	Reşid Efendi	50
Hatuniye	Şakir Efendi	100
Kaderiye	Muhtar Efendi	70

Priştine'nin köylerindeki mekteplerin 1885-1888 yılları arasındaki talebe mevcudu aşağıdaki tablodadır.

²¹² KVSr, 1302, s.57.

²¹³ KVSr, 1304, s.75.

²¹⁴ KVSr, 1305, s.73.

²¹⁵ KVSr, 1311, s.132; 1314, s.338.

²¹⁶ KVSr, 1318, s.547-548.

Tablo 7: Priştine Köylerinin 1885-1888 Yılları Arasındaki Talebe Mevcudu

Mektep	1885 ²¹⁷		1887 ²¹⁸	1888 ²¹⁹	
	Kız	Erkek	Erkek	Kız	Erkek
Beloş Köyü	12	40	-	-	-
Laskok Köyü	15	38	18	-	-
Libar Köyü	7	30	28	-	-
Koşara Köyü	14	40	20	-	28
İştimiye Köyü	8	25	30	-	34
Aziziye Köyü	18	50	-	-	72
Malgora Köyü	10	27	25	10	15
Ayvalı Köyü	5	20	46	-	40
Bambos Köyü	-	-	47	-	-
Pleşina Köyü	-	-	15	-	20
İzlatina (Hayriye) Köyü	-	-	47	-	46
Yanova Köyü	-	-	56	-	60
Talnofça Köyü	-	-	-	-	33
Medhiye Köyü	-	-	-	-	41
Şükriye Köyü	-	-	-	-	54
Toplam	89	270	332	10	443

5. Gayrimüslim Mektepleri

1879 yılında Priştine merkezinde 2 adet Hristiyan mektebi bulunurken²²⁰, 1885 yılında ise Hristiyan mektebi miktarı 10'a yükselmiştir²²¹. 1888 yılında bu mekteplerin 20 kız 120 erkek olmak üzere 140 talebesi mevcuttur²²². 1900 yılında Priştine'deki Hristiyan mekteplerinin muallimleri Muallim-i Evvel Damyan Perlençeviç, Muallim-i Sâni Metre Şişli, Muallim İlya Çavuşeviç, Muallim Yozif Popoviç, Muallim Arsanya Skoliç, Vaso Mariç, Muallim Apostol Popoviç, Muallim Vasile Mariç, Muallime Seltane Prençeviç, Muallime Mara Popoviç Veviçka 40 kız, 225 erkek talebeye eğitim-öğretim vermektedir²²³.

1893-1896 yıllarında Priştine'deki Hristiyan İbtidâi Mektebi'nin muallimi Petro Veleđ-i Pope Efendi, Türkçe Muallimi İdris Efendi olup 148 talebesi bulunmaktadır.

²¹⁷ KVSr, 1302, s.58.

²¹⁸ KVSr, 1304, s.76.

²¹⁹ KVSr, 1305, s.74.

²²⁰ KVSr, 1296, s.124-125.

²²¹ KVSr, 1302, s.153-154.

²²² KVSr, 1305, s.73.

²²³ KVSr, 1318, s.548.

Kız mektebinin ise 60 talebesi olup muallimesi Daskaliçe Posolkov Veled-i Kosto'dur²²⁴.

Priştine'deki tek Yahudi mektebinde²²⁵, 1888 yılında 52 erkek talebe eğitim-öğretim görmektedir²²⁶. Sonraki yıllarda ibtidâiyeye dönüşen mektepte 1893-1896 yıllarında Muallim Yosef Davi Efendi'nin 70 talebesi mevcutken²²⁷, 1900 yılında Muallim İsak Efendi ve Muallim Zaharya Efendi'nin talebesi 50'ye düşmüştür²²⁸.

1888 yılında Priştine'nin köylerindeki gayrimüslim mekteplerinden Libyan Mektebi'nde 48, Dobrotin'de 20, Goşteriçe'de 15, Garacan'da 18, Neredimne-i Bâlâ'da 12, Yanova Latin'de 39 erkek talebe bulunmaktadır²²⁹.

6. Medreseler

1879-1883 yıllarında Osmanlı padişahı III. Selim'in yaptırdığı medrese Priştine'nin tek medresesi iken²³⁰ 1885 yılından sonra halkın yardımıyla bir medrese daha açılmış²³¹, bu iki medresede 1893 yılında iki müderris 100 talebeyi yetiştirmiştir²³². 1900 yılı Maârif Salnâmesi'ne göre Priştine'deki Sultan Selim Medresesi'nin 56, Pir Nazır Medresesi'nin 51 talebesi mevcuttur²³³. Ekrem Hakkı Ayverdi ise Priştine'de Piri Nazır Medresesi, Beşaret Bey Medresesi, Medrese-i Cedide (Sultan Selim Medresesi) olmak üzere 3 medreseden bahsetmiştir²³⁴.

B. PRIŞTİNE KAZALARINDA EĞİTİM-ÖĞRETİM

1. Vulçitrın Kazası

Vulçitrın; doğu ve güneydoğusunda Priştine kazası, batısında İpek sancağı, kuzeybatısında Mitroviçe kazası, kuzeydoğusunda Sırbistan ile çevrilidir²³⁵.

Tarihi ise Romalılar'a kadar dayanır. Romalılar'dan sonra Sırp Kralı Lazar'ın kayınbiraderi Boğdağdanoviç'in idaresindeyken I. Murad tarafından fethedilmiş²³⁶

²²⁴ KVSR, 1311, s.133; 1314, s.339.

²²⁵ KVSR, 1296, s.124-125.

²²⁶ KVSR, 1305, s.73.

²²⁷ KVSR, 1311, s.133; 1314, s.339. Musevi ibtidâi mektebinin H. 1311 yılı talebe mevcudunda 7 olarak görünen rakamın 70 olduğu Arap rakamlarında sıfıra karşılık gelen nokta (.) nin atlandığı düşünülmüştür

²²⁸ KVSR, 1318, s.549.

²²⁹ KVSR, 1305, s.74.

²³⁰ KVSR, 1296, s.124-125; 1300, s.134-135

²³¹ KVSR, 1302, s.153-154; 1304, s.85; 1305, s.82; 1311, s.224-225; 1314, s.351; 1318, s.557.

²³² KVSR, 1311, s.224-225.

²³³ SNMU, 1318, 1510-1511.

²³⁴ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri Yugoslavya*, c.III, İstanbul: Bilmen Basımevi, 1981, s.160.

²³⁵ Şemseddin Sami, "Vulçitrın", age, c.6, s.4691.

ancak bölgedeki diğer yerler gibi Osmanlı hakimiyeti 1455 yılında II. Mehmed döneminde gerçekleşmiştir. 19. yüzyılda yapılan idari değişiklikler sebebiyle sancak olma vasfını kaybedip önce Prizren (1868) sonra Priştine sancağına (1879) bağlı kaza merkezi olan Vulçitrin²³⁷; tapu tahrir defterlerine göre Kosova'da Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlı olarak 1462 yılında kurulan ilk sancak olma özelliğini taşır²³⁸.

Nüfusu 1879 yılında 6.955 Müslüman, 3.271 Hristiyan, 413 Kıpti olmak üzere 10.639 iken²³⁹, 1900 yılına gelindiğinde 5/6 sı Müslüman kalanı Hristiyan olmak üzere 17.252 erkek 6.438 kadın toplam 23.690 kişiye ulaşmıştır²⁴⁰.

a. Maârif Komisyonu

Araştırmamızın başlangıcı olan 1879 yılında Vulçitrin'da maârif komisyonu kaydı bulunmamaktadır. 1883-1900 yılları arasında Vulçitrin'daki bu komisyonun reisi ve azaları aşağıdaki gibidir.

Tablo 8: 1883-1900 Yılları Arası Vulçitrin Kazası Maârif Komisyonu Reisleri ve Azaları

Yıl	Reis	Aza	Aza	Aza	Aza
1883 ²⁴¹	Hacı Yusuf Efendi	Abdurrahman Ağa	İbrahim Efendi	Haydar Efendi	
1885-1887 ²⁴²	Hüseyin Münib Efendi	Hafız İsmail Efendi	İbrahim Ağa	Haydar Ağa	Abdullah Avni Efendi
1888-1896 ²⁴³	Hüseyin Münib Efendi	Hafız İsmail Efendi	İbrahim Ağa	Haydar Ağa	
1900 ²⁴⁴	Süleyman Ağa	Hafız İsmail Efendi	Kadri Efendi	Haydar Ağa	

b. Rüşdiye Mektepleri

Vulçitrin'da rüşdiye mektebi ile ilgili ilk bilgiler 1883 yılına aittir. Bu yılda rüşdiyede Muallim-i Evvel Celeleddin Efendi, Muallim-i Sâni Receb Tevfik Efendi,

²³⁶ KVSr, 1314, s.380; 1318, s.591.

²³⁷ Muhammed Aruçi "Vulçitrin", *DİA*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2013, c.43, s.132.

²³⁸ İsmail Arslan, "19. Yüzyıl Ortalarında Balkanlarda Bir Osmanlı Kasabasının Sosyo-Ekonomik Yapısı: Vulçitrin", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, sy.12/2, (2012), s.410.

²³⁹ KVSr, 1296, s.121.

²⁴⁰ KVSr, 1318, s.591. 23.691 olarak yazılan toplama hatası düzeltilmiştir.

²⁴¹ KVSr, 1300, s.56.

²⁴² KVSr, 1302, s.59; 1304, 97. 1302 tarihli salnâmede Haydar İbrahim Ağa olarak verilen aza ismi önceki ve sonraki salnamelerde ayrı kişiler olarak gösterilmiş biz de ayrı kişiler olduğunu düşünerek aktardık.

²⁴³ KVSr, 1305, s.93; 1311, s.141; 1314, s.375.

²⁴⁴ KVSr, 1318, s.587.

Rik'a Muallimi Receb Remzi Efendi ve Bevvâb Edhem Efendi görev yapmaktadır²⁴⁵. 1885 yılında Muallim-i Sâni Receb Tevfik Efendi yerine Murad Efendi, Bevvâb Edhem Efendi yerine Hafız İlyas Efendi'nin görev aldığı rüşdiyenin 68 talebesi mevcuttur²⁴⁶. 1887-1888 yıllarında talebe mevcudu 65'e düşmüş, bevvâb ise İsmail Efendi olmuştur²⁴⁷. 1893 yılında talebe mevcudununun 75'e²⁴⁸ 1896 yılında 111'e çıkması²⁴⁹, 1900 yılında 71'e inmesi dışında rüşdiyede bir değişiklik olmamıştır²⁵⁰.

c. İbtidâiye Mektepleri

Vulçitrın'da 1885 yılından itibaren bir ibtidâi mektebi mevcuttur²⁵¹. 1893 yılında 2 erkek ibtidâi mektebinde 3 muallim 130 talebeye, tek kız ibtidâi mektebinde bir muallim 50 talebeye eğitim-öğretim vermektedir²⁵². 1896 yılında 2 ibtidâide erkek talebe mevcudu artıp 170'e ulaşmış kız talebe ise 10'a düşmüştür²⁵³. 1900 yılında 2 ibtidâiyede 164 erkek 57 kız talebe eğitim-öğretim görmektedir²⁵⁴.

d. Sıbyan Mektepleri

1879 yılında Vulçitrın'da 3²⁵⁵, 1885 yılında 9 sıbyan mektebi bulunmaktadır²⁵⁶. 1893-1896 yıllarında 2 sıbyan mektebinde 170 erkek 10 kız talebe mevcuttur²⁵⁷. 1900 yılında 164 erkek 57 kız talebe bu mekteplerde eğitim-öğretim görmektedir²⁵⁸.

e. Gayrimüslim Mektepler

Vulçitrın'da 1896 yılında 90 talebesi olan bir gayrimüslim sıbyan mektebi mevcuttur²⁵⁹.

²⁴⁵ KVSr, 1300, s.56.

²⁴⁶ KVSr, 1302, s.60.

²⁴⁷ KVSr, 1304, s.98; 1305, s.93.

²⁴⁸ KVSr, 1311, s.142, 224-225.

²⁴⁹ KVSr, 1314, s.376, 382.

²⁵⁰ KVSr, 1318, s.589, 593.

²⁵¹ KVSr, 1302, s.153-154.

²⁵² KVSr, 1311, s.224-225.

²⁵³ KVSr, 1314, s.382.

²⁵⁴ KVSr, 1318, s.593. Talebe mevcudunun aynı yılda sıbyan mektebi mevcuduyla aynı olması Vulçitrın'da İbtidâiyeye dönüşme sürecinin tamamlanmadığını düşündürmüştür.

²⁵⁵ KVSr, 1296, s.124-125.

²⁵⁶ KVSr, 1302, s.153-154.

²⁵⁷ KVSr, 1311, s.142; 1314, s.376.

²⁵⁸ KVSr, 1318, s.590.

²⁵⁹ KVSr, 1314, s.382.

f. Medreseler

Vulçitrin’da medrese miktarı yıldan yıla zikzaklı bir görüntü arz etmiştir. 1883-1885 yıllarında kazadaki tek medrese²⁶⁰, 1887 yılında ikiye yükselmiş²⁶¹, 1893 yılında tekrar bire düşüp burada tek müderris 25 talebe yetiştirmiştir. 1896-1900 yıllarında ise Vulçitrin’da bulunan iki medresede ilimle hemhal olan²⁶² 42 talebe bulunmaktadır.²⁶³

2. Mitroviçe Kazası

Mitroviçe; Priştine sancağının batı sınırında olup güneyinde Vulçitrin, kuzeydoğusunda Sırbistan, kuzeybatısında Yenipazar sancağıyla sınırdır²⁶⁴.

Nüfusu 1879 yılında 2.143 Müslüman 1.958 Hristiyan olmak üzere 4.101 iken²⁶⁵, 1900 yılında 3.413 kişi kaza merkezinde 6.142 kişi köylerde olmak üzere toplam 9.555 kişiden oluşmaktadır²⁶⁶.

a. Maârif Komisyonu

Mitroviçe’de 1883 yılında Maârif Komisyonu Reisi Hasan Efendi, azaları ise Ahmed Efendi, Hacı Salih Ağa ve Hasan Ağa’dır²⁶⁷. 1885 yılında komisyon reisi Mustafa Efendi olup azaları; Görü Bey, Mehmed Ağa, Kamilu Bey, Mehmed Ağa, Yakovalı Ömer Ağa, Yakovalı Molla Davud, Zeynullah Ağa’dır. Komisyonun kâtibi ise Süleyman Efendi’dir²⁶⁸. 1887 yılında komisyonun reisi Mehmed Ağa, azaları; Görü Bey, Mehmed Ağa, Yakovalı Ömer Ağa, Zeynullah Ağa, Yakovalı Molla Davud ve Süleyman Ağa olup kâtibi Hamid Efendi olmuştur²⁶⁹. 1888 yılında Görü Bey ve Mehmed Ağa’nın komisyondan ayrılmasından başka bir değişiklik olmamıştır²⁷⁰. 1893-1896 yıllarında Reis Müderris Abdülhalim Efendi, azaları Mehmed Nuri Efendi ve Mehmed Sabri Efendi’den oluşup komisyon kâtibi Numan Efendi olmuştur²⁷¹. 1900 yılında Maârif Komisyonu Reisi Mal Müdürü Abdi Efendi, azaları; Belediye Reisi

²⁶⁰ KVSr, 1300, s.134-135; 1302, s.153-154.

²⁶¹ KVSr, 1304, s.100.

²⁶² KVSr, 1314, s.382; 1318, s.593.

²⁶³ SNMU, 1318, s.1510-1511.

²⁶⁴ Şemseddin Sami, “Mitroviçe”, *Kâmûsu'l-A'lâm*, c.VI, s.4149.

²⁶⁵ KVSr, 1296, s.123

²⁶⁶ KVSr, 1318, s.577.

²⁶⁷ KVSr, 1296 s.95.

²⁶⁸ KVSr, 1302, 68.

²⁶⁹ KVSr, 1304, s.91.

²⁷⁰ KVSr, 1305, s.88.

²⁷¹ KVSr, 1311, s.144; 1314, s.362.

Mehmed Ağa, Yakovalı İbrahim Ağa, Hayri Bey, Yusuf Ağa, Goska Yahya Ağa, Mihailo Ağa olup kâtip yine Numan Efendi'dir²⁷².

b. Rüşdiye Mektepleri

Mitroviçe'de hükümet konağı karşısında 1885 yılında kurulan erkek rüşdiyesinin²⁷³ 9 sınıfı mevcuttur²⁷⁴.

Tablo 9: Mitroviçe'deki Rüşdiyenin 1887-1900 Yılları Arasındaki Kadrosu ve Talebe Mevcudu

Yıl	Muallim-i Evvel	Rik'a Muallimi	Bevvâb	Talebe
1887 ²⁷⁵	Arif Efendi	Bekir Efendi	Hacı Süleyman	40
1888 ²⁷⁶	Arif Efendi	Bekir Efendi	Hacı Süleyman	29
1893-1896 ²⁷⁷	Mehmed Nuri Efendi	Hafız Bekir Efendi	-	49
1900 ²⁷⁸	Hafız Abdullah Efendi (Vekil)	Boş	Molla Halid	34

c. İbtidâiye Mektepleri

Maârif Salnâmesi'ne göre Mitroviçe'nin Çelebverdi Mahallesi'nde 1881 yılında bir ibtidâî mektebi kurulmuştur²⁷⁹. 1885-1896 yıllarında burada Muallim-i Evvel Hafız Bekir Efendi ve Muallim-i Sâni Hasan Efendi muallim kadrosunu oluştururken 1885 yılında 186²⁸⁰, 1887-1888 yıllarında 161²⁸¹, 1893-1896 yıllarında 111 talebesi mevcuttur²⁸². 1900 yılında muallim kadrosuna Muallim-i Sâlis Hayreddin Efendi de katılırken ibtidâiyede 216 talebe eğitim-öğretim görmektedir²⁸³.

Ayrıca Mitroviçe kazasında 1893 yılında toplam 4 erkek ibtidâî mektebinde 5 muallim 145 erkek 95 kız talebeyi yetiştirmektedir²⁸⁴.

d. Sıbyan Mektepleri

Mitroviçe'de 1879 yılında 32 İslâm mektebi talebesi²⁸⁵, 1885 yılında 5 İslâm mektebi bulunmaktadır²⁸⁶. 1887 yılında şehirde tek sınıflı bir kız mektebi de

²⁷² KVSr, 1318, s.573.

²⁷³ SNMU, 1316, s.1149.

²⁷⁴ KVSr, 1304, s.94; 1305, s.90; 1318, s.579.

²⁷⁵ KVSr, 1304, s.92.

²⁷⁶ KVSr, 1305, s.89.

²⁷⁷ KVSr, 1311, s.146, 224-225; 1314, s.364, 370.

²⁷⁸ KVSr, 1318, s.575.

²⁷⁹ SNMU, 1316, s.1149.

²⁸⁰ KVSr, 1302, s.69.

²⁸¹ KVSr, 1304, s.92; 1305, s.89.

²⁸² KVSr, 1311, s.146, 1314, s.364, 371.

²⁸³ KVSr, 1318, s.575-576, 580.

²⁸⁴ KVSr, 1311, s.224-225.

²⁸⁵ KVSr, 1296, s.126-127.

mevcuttur²⁸⁷.1893-1896 yıllarında kasaba merkezinde Muallim Mustafa Efendi'nin yetiştirdiği 50 kız, Muallim Hacı Yamen Efendi'nin yetiştirdiği 30 kız, Baniska köyünde Muallim İbrahim Efendi'nin yetiştirdiği 12 erkek 15 kız talebenin bulunduğu sıbyan mekteplerinin²⁸⁸ giderleri muhtelif yerlerden gelen kiralarla karşılanmaktadır²⁸⁹. Ayrıca 1900 yılında Mitroviçe'nin Çelebverdi ve Saray Mahallelerinde birer sıbyan mektebi eğitim-öğretim vermektedir²⁹⁰.

e. Gayrimüslim Mektepleri

1879 yılında Mitroviçe'de 20 Hristiyan mektebi talebesi²⁹¹, 1885 yılında 2 Hristiyan mektebi mevcuttur²⁹². 1896 yılında şehirdeki tek Hristiyan mektebinde 70 talebe karma eğitim-öğretim görmektedir²⁹³.

f. Medreseler

Mitroviçe'de 1879-1883 yıllarında bir medrese bulunurken²⁹⁴, sadece 1885 yılında iki medresenin mevcudiyeti kayıtlara geçmiştir²⁹⁵. 1893-1900 yıllarında şehirde tek medresede bulunup²⁹⁶, 1893 yılında bir müderris 25 talebeyi yetiştirmektedir²⁹⁷. 1900 yılı Maârif Salnâmesi Mitroviçe'de 32 talebenin eğitim-öğretim gördüğü medresenin ismini Gazi İsa Bey Medresesi olarak nakletmektedir²⁹⁸. Ekrem Hakkı Ayverdi kazada Bayram Bey Medresesi, Gazi Bayezid Bey Medresesi, Murad Paşa Medresesi dışında ismi bilinmeyen iki medresenin daha bulunduğunu zikreder²⁹⁹.

3. Gilan Kazası

Gilan; sancağın güneydoğu kısmında bulunup kuzeybatısında Priştine merkezi, güneyinde Üsküp sancağı, kuzeydoğusunda Sırbistan ile sınırdır³⁰⁰.

²⁸⁶ KVSR, 1302, s.153-154.

²⁸⁷ KVSR, 1304, s.94.

²⁸⁸ KVSR, 1311, s.146; 1314, s.365,

²⁸⁹ KVSR, 1314, s.371. (Aynı sayfada toplam mevcudu verirken kız talebe miktarı 50+30+15= 95 yerine 952 olarak yazılmıştır.)

²⁹⁰ KVSR, 1318, s.580.

²⁹¹ KVSR, 1296, s.126-127.

²⁹² KVSR, 1302, s.153-154.

²⁹³ KVSR, 1314, s.371.

²⁹⁴ KVSR, 1296, s.126-127; 1300, s.136-137.

²⁹⁵ KVSR, 1302, s.153-154.

²⁹⁶ KVSR, 1311, s.224-225; 1314, s.371; 1318, s.580.

²⁹⁷ KVSR, 1311, s.224-225.

²⁹⁸ SNMU, 1318, s.1510-1511.

²⁹⁹ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri Yugoslavya*, c.III, s.112.

³⁰⁰ Şemseddin Sami, "Gilan", *Kâmûsu'l-A'lâm*, c.5, İstanbul: Mihran Matbaası, 1896, s.3945.

1879 yılı nüfusu 12.544 Müslüman, 11.607 Hristiyan olmak üzere 24.151 iken³⁰¹, 1900 yılına gelindiğinde Gilan merkezi ve köyleriyle birlikte toplam nüfusu 54.594'e ulaşmıştır³⁰².

a. Maârif Komisyonu

Gilan'da 1885 yılına kadar bir maârif komisyonu oluşturulmamıştır. 1885-1900 yılları arasındaki komisyon üyeleri şöyledir:

Tablo 10: 1885-1900 Yılları Arasında Gilan Maârif Komisyonu Üyeleri

Reis	Aza	Aza	Aza	Aza
1885-1888 ³⁰³	Raşid Efendi	Şevki Efendi	Emin Ağa	-
1893-1896 ³⁰⁴	Raşid Efendi	Şevki Efendi	Emin Ağa	Hacı Hamdi Beyzade İbrahim Bey
1900 ³⁰⁵	Raşid Efendi	Şevki Efendi	Emin Ağa	Belediye Reisi İbrahim Bey

b. Rüşdiye Mektepleri

Gilan'da 1883 yılında bir rüşdiye mevcuttur. Mektebin 1883-1900 yılları arasındaki muallim ve talebe mevcudu şöyledir:

Tablo 11: Gilan Rüşdiye Mektebi'nin 1883-1900 Yılları Arasındaki Kadrosu ve Talebe Mevcudu

Yıl	Muallim-i Evvel	Muallim-i Sâni	Rik'a Muallimi	Bevvâb	Talebe
1883 ³⁰⁶	-	Kanber Efendi	Abdülcelil Efendi	-	38
1885 ³⁰⁷	-	Kanber Efendi	Mahmud Efendi	Molla Ömer	75
1887 ³⁰⁸	Mehmed Tevfik Efendi	Kanber Efendi	-	Molla Ömer	36
1888 ³⁰⁹	Mehmed Tevfik Efendi	Kanber Efendi	-	Molla Ömer	-
1893-1896 ³¹⁰	Şehabeddin Efendi	Kanber Efendi	Celil Efendi	-	70
1900 ³¹¹	Şehabeddin Efendi	Kanber Efendi	Ali Efendi	-	70

³⁰¹ KVSİR, 1296, s.121.

³⁰² KVSİR, 1318, s.623.

³⁰³ KVSİR, 1302, s.63; 1304, s.103; 1305, s.97.

³⁰⁴ KVSİR, 1311, s.135; 1314, s.385.

³⁰⁵ KVSİR, 1318, s.615.

³⁰⁶ KVSİR, 1300, s.59.

³⁰⁷ KVSİR, 1302, s.65.

³⁰⁸ KVSİR, 1304, s.104

³⁰⁹ KVSİR, 1305, s.99.

³¹⁰ KVSİR, 1311, s.136; 1314, s.387

³¹¹ KVSİR, 1318, s.618.

c. İbtidâiye Mektepleri

Gilan’da 1883 yılında tek ibtidâî mektebi bulunup Muallim-i Evvel Hafız Ali Efendi, Muallim-i Sâni Abdülhalim Efendi 110 talebeyi yetiştirmektedir³¹². 1885 yılında bu ibtidâiyenin muallim-i evveli Hafız Halim Efendi, muallim-i sâni Osman Efendi 121 talebeyi yetiştirmektedir³¹³. 1887 yılında ibtidâîde talebe mevcudunun 102’ye düşmesinden başka bir değişiklik olmamış³¹⁴, 1888 yılında da kadro aynı kalmıştır³¹⁵. Çarşı Mahallesi Mektebi olarak bilinen bu ibtidâînin 1893-1896 yıllarında 103 talebesine yine Muallim Hafız Halim Efendi eğitim-öğretim vermektedir³¹⁶. 1900 yılında ise 120 talebeli ibtidâînin kadrosunu Muallim Abdülhalim Efendi ve Muallim Hacı Osman Efendi oluşturmaktadırlar³¹⁷.

1885 yılında Çarşı Mahallesi Mektebi’nden başka bir ibtidâî daha açılmıştır. Bu ibtidâînin 103 talebesini Muallim-i Evvel Halim Efendi ve Muallim-i Sâni Behram Efendi yetiştirmektedir³¹⁸. 1887 yılında talebe mevcudunun 85’e düşmesinden başka bir değişiklik olmamış³¹⁹, 1888 yılında muallim kadrosu aynı kalmıştır³²⁰.

Cami’-i Atik Mahallesi Mektebi olarak bilinen ibtidâiyede 1893-1896 yıllarında Muallim Abdülhalim Efendi 96 talebeye eğitim-öğretim vermektedir³²¹. 1900 yılında ibtidâiyenin kadrosunu Muallim Hayrullah Efendi ve Muallim Hafız Mustafa Efendi oluşturmuş, talebe mevcudu 110’a yükselmiştir³²².

1893 yılında Gilan kazası genelinde toplam 6 erkek ibtidâî mektebinde 314, 1 kız ibtidâî mektebinde 80 talebe eğitim-öğretim görmektedir³²³.

Yukarıda ismi zikredilenlerden başka Gilan’da 1900 yılında Cami’-i Atik Mahallesi Kız İbtidâiye Mektebi’nde Muallim Tahir Efendi 30 talebeyi, Çarşı Mahallesi Kız Mektebi’nde Muallim Hacı Ali Efendi 45 talebeyi, Cedid Mahallesi Erkek İbtidâiye

³¹² KVSR, 1300, s.59

³¹³ KVSR, 1302, s.66.

³¹⁴ KVSR, 1304, s.105.

³¹⁵ KVSR, 1305, s.99.

³¹⁶ KVSR, 1311, s.136; 1314, s.388.

³¹⁷ KVSR, 1318, s.618.

³¹⁸ KVSR, 1302, s.66.

³¹⁹ KVSR, 1304, s.105.

³²⁰ KVSR, 1305, s.99.

³²¹ KVSR, 1311, s.136; 1314, s.388.

³²² KVSR, 1318, s.618

³²³ KVSR, 1311, s.224-225. Kız talebe miktarı kız sıbyan mektebindeki talebe miktarıyla aynı olması kız mekteplerinin ibtidâiyeye dönüşme sürecini tamamlamadığını düşündürmektedir.

Mektebi'nde Yusuf Efendi 30 talebeyi yetiştirmektedir.³²⁴ Daha önce zikrettiğimiz merkezdeki iki ibtidâiyeyle birlikte bu yılda Gilan'da beş ibtidâiye bulunup iki tanesi kız talebeye tahsis edilmiştir.³²⁵

1893-1896 yıllarında Gilan'da Debce Köyü İbtidâiyesi'nde Muallim Abdülfettah Efendi 25 talebeye, Rimtek Mahallesi İbtidâiyesi'nde Muallim Receb Efendi 30 talebeye, Çıravayka Köyü İbtidâiyesi'nde Muallim Fazlı Efendi 25 talebeye, Raka Köyü İbtidâiyesi'nde Muallim Bayram Efendi 35 talebeye eğitim-öğretim vermektedir.³²⁶

1900 yılında Gilan'a bağlı köylerde müfettişi Hüseyin Efendi olan ibtidâiyelerin durumu ise şöyledir:

*Tablo 12: 1900 Yılında Gilan'a Bağlı Köylerdeki İbtidâiyeler, Muallimleri ve Talebe Mevcudu*³²⁷

Mektep	Muallim	Talebe	
		Kız	Erkek
Laşınçe Köyü Mektebi	Fettah Efendi	-	25
Rimnek Köyü Mektebi	Receb Efendi	-	20
Raka Köyü Mektebi	Bayram Efendi	-	30
Çıravayka Köyü Mektebi	Boş	-	-
Bresalçe Köyü Mektebi	İslam Efendi	-	25
İslakofçe-i Muhacir Köyü Mektebi	Hasan Efendi	-	45
Çeraniçe Köyü Mektebi	Yaşar Efendi	-	42
Jitana Köyü Mektebi	Emin Efendi	40	30
Pojran Köyü Mektebi	Ramazan Efendi	-	15
İslatine-i Bâlâ Köyü Mektebi	Mustafa Efendi	-	60
Sodonye-i Çerkes Köyü Mektebi	Ahmed Efendi	-	20
Kamanoglave Köyü Mektebi	Osman Efendi	-	60
Esmera Köyü Mektebi	Ramazan Efendi	-	25
Novabirde Köyü Mektebi	Arif Efendi	-	40
Boderik Bâlâ	Fezullah Efendi	-	15
Malişova Köyü Mektebi	Hasan Efendi	-	80
Yodgrak Köyü Mektebi	Hacı Salih Efendi	15	48

³²⁴ KVSİR, 1318, s.619, 628.

³²⁵ KVSİR, 1318, s.628.

³²⁶ KVSİR, 1311, s.136; 1314, s.388.

³²⁷ KVSİR, 1318, s.619-621.

Dobraçan Köyü Mektebi	Zeynullah Efendi	-	60
Hadanofçe Köyü Mektebi	Yusuf Efendi	-	20
Kraçova-i Bâlâ Köyü Mektebi	Şaban Efendi	-	45
Zarınçe Köyü Mektebi	Hasan Efendi	-	15
Ragoççe Köyü Mektebi	Hasan Efendi	-	20
Sogoşte Köyü Mektebi	Hasan Efendi	-	45
Desiviçe Köyü Mektebi	Yakub Efendi	-	76
Karilova Köyü Mektebi	Fazlı Efendi	-	20
Koratin Köyü Mektebi	Behlül Efendi	-	26
Bosvat Köyü Mektebi	Seydi Efendi	-	15
Birinçe Köyü Mektebi	Salih Efendi	-	30
Poliçka Köyü Mektebi	Şaban Efendi	-	-
Gamşınçe Köyü Mektebi	İslam Efendi	-	-
Maarifçe Köyü Mektebi	Hasan Efendi	-	-
İsvirçe Köyü Mektebi	Cafer Efendi	-	-
Zayakefçe Köyü Mektebi	Hasan Efendi	-	-
Şitsaniçe Köyü Mektebi	Süleyman Efendi	-	-
Koyorniçe Köyü Mektebi	Ömer Efendi	-	-
Tayokinçe Köyü Mektebi	Eyyüb Efendi	-	-
Virinçe-i Bâlâ Köyü Mektebi	Hasan Efendi	-	-
Krekar Köyü Mektebi	İlyas Efendi	-	-
Mirdesal Köyü Mektebi	Lütfü Efendi	-	-
Boczir Köyü Mektebi	Yaşar Efendi	-	-
Vitana Köyü Mektebi	Çemrika Efendi	-	40
Ranilok Köyü Mektebi	Yuvan Efendi	-	34
Bostan Köyü Mektebi	Resto Efendi	-	20
Kamiçe Köyü Mektebi	Anço Efendi	-	-
Pasyan Köyü Mektebi	Sava Efendi	-	-

d. Sıbyan Mektepleri

Gilan'da 1879 yılında 2 sıbyan mektebi bulunurken³²⁸, 1885 yılında 20'ye yükselmiştir³²⁹. Bunlardan Cami'-i Atik Mahallesi Kız Sıbyan Mektebi'nde 1893-1896 yılları arasında 80 talebe mevcuttur³³⁰. 1896 yılında kaza merkezinde 24 Müslüman mektebi, köylerde de birkaç yüz talebeli Müslüman mektepleri hizmet vermektedir³³¹. 1900 yılında ise kaza merkezindeki mektep miktarı 43'e yükselmiş, köylerdeki mekteplerdeki talebe mevcudu bini geçmiştir³³².

e. Gayrimüslim Mektepler

1896 yılında Gilan kaza merkezinde 4 adet, Hristiyan sıbyan mektebi, köylerde ise yüze yakın talebesi olan sıbyan mektepleri bulunurken³³³, 1900 yılında kaza merkezindeki sıbyan mektebi 5'e yükselmiştir³³⁴.

Gilan merkezindeki Hristiyan ibtidâyesinin 1896 yılında 140 talebesi³³⁵, 1900 yılında 82 erkek 35 kız olmak üzere 117 talebesi bulunup, Varoş Mahallesi Hristiyan Mektebi'nin Türkçe Muallimi Ahmed Bey'dir³³⁶.

f. Medreseler

Gilan'da 1883-1885 yıllarında 2 medrese bulunmaktadır³³⁷. 1885 yılında bu medreselerdeki müderrisler; Adem Efendi, Selim Efendi ve Dobriçan Müderrisi Halid Efendi'dir³³⁸. 1893 yılında bu iki medresede iki müderris 95 talebeyi yetiştirmektedir³³⁹. 1900 yılında ise Müderris Adem Efendi 60, Müderris Yusuf Efendi 30 talebeye eğitim-öğretim vermektedirler³⁴⁰. 1900 yılı Maârif Salnâmesi medreselerin isimlerini Cami'-i

³²⁸ KVSR, 1296, s.124-125.

³²⁹ KVSR, 1302, s.153-154.

³³⁰ KVSR, 1311, s.136; 1314, s.387.

³³¹ KVSR, 1314, s.397.

³³² KVSR, 1318, s.628.

³³³ KVSR, 1314, s.397.

³³⁴ KVSR, 1318, s.628.

³³⁵ KVSR, 1314, s.397.

³³⁶ KVSR, 1318, s.619.

³³⁷ KVSR, 1300, s.134-135; 1302, s.153-154.

³³⁸ KVSR, 1302, s.63.

³³⁹ KVSR, 1311, s.224-225.

³⁴⁰ KVSR, 1318, s.618.

Atik ve Dobričan medreseleri olarak zikrederken³⁴¹, Ekrem Hakkı Ayverdi Gilan'da Ebubekir Bey Medresesi'nin varlığından bahseder³⁴².

4. Preşova Kazası

Preşova kazası Priştine sancağının güneydoğu sınırında kuzeydoğusunda Sırbistan, kuzeybatısında Gilan kazası, güneyinde Üsküp sancağıyla çevrilidir³⁴³. Kaza büyük bir köy iken Priştine idaresine girdikten sonra iyice genişlemiş bir kasaba haline gelmiştir. Rumeli Demiryolu ile Avrupa Demiryolu'nu birbirine bağlayan bir noktada yer alması önemini daha da artmasının sebeplerindedir³⁴⁴.

Kazanın nüfusu 1883 yılında 8.525 Müslüman 7.321 gayrimüslim olmak üzere 15.846 iken³⁴⁵, 1900 yılında erkek nüfusu 22.674, kadın nüfusu 20.862 olmak üzere toplam 43.536'dır³⁴⁶.

Kazanın eğitim durumu ise ıslah edilmeye muhtaçtır. Preşova merkezinden ziyade bazı köylerdeki mekteplerin zamana uygun eğitim vermesi için gereken çalışmalar yapılmaktadır³⁴⁷.

a. Maârif Komisyonu

Preşova'da 1893 yılına kadar bir maârif komisyonu oluşturulmamıştır. 1893-1896 yıllarında komisyonun reisi Hacı Mehmed Efendi, azaları; İsmail Efendi, Lütfü Efendi, Mehmed Efendi, Hacı Hüdaverdi Efendi olup kâtip ise Mahmud Efendi'dir³⁴⁸. 1900 yılında komisyon genişlemiş reis; Redif Binbaşısı Mehmed Ali Efendi olup azaları; Abdullah Efendi, Mehmed Efendi, Hafız İsmail Efendi, İbrahim Efendi, Ali Efendi, Hacı Hudaverdi Efendi'dir. Komisyonun kâtibi ise Ali Efendi olmuştur³⁴⁹.

³⁴¹ SNMU, 1318, s.1510-1511.

³⁴² Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri Yugoslavya*, c.III, s.38.

³⁴³ Şemseddin Sami, "Preşova", *Kâmûsu'l-A'lâm*, c.II, s.1499.

³⁴⁴ KVSRS, 1304, s.111.

³⁴⁵ KVSRS, 1300, s.138.

³⁴⁶ KVSRS, 1318, s.604. (43.436 olarak yazılan hatalı toplam tarafımızca düzeltilmiştir.)

³⁴⁷ KVSRS, 1305, s.112.

³⁴⁸ KVSRS, 1311, s.138; 1314, s.404.

³⁴⁹ KVSRS, 1318, s.600.

b. Rüşdiye Mektepleri

Maârif Salnâmesi ve Kosova Salnâmelerinde Preşova'da 1887 yılında kurulan bir rüşdiye mevcuttur³⁵⁰. 1893-1900 yılları arasında mektebin muallim-i evveli Hafız İsmail Efendi, Rik'a Muallimi Mahmud Efendi olup 51 talebesi bulunmaktadır³⁵¹.

c. İbtidâiye Mektepleri

Preşova'da ibtidâiye mektebine dair ilk bilgi 1893 yılına aittir. 1893-1900 yılları arasında mektebin muallimi Hafız Emin Efendi 71 erkek 32 kız talebeye eğitim-öğretim vermektedir³⁵². Bundan başka 1893 yılında Preşova kazasında 18 ibtidâiyede 18 muallim 449 erkek 32 kız talebeyi yetiştirmektedir³⁵³.

d. Sıbyan Mektepleri

Kazada 1885 yılında 5³⁵⁴, 1887-1888 yıllarında 15 sıbyan mektebi bulunup yeni usul eğitim-öğretimin uygulanmasına çalışılmaktadır³⁵⁵. 1893-1900 yıllarında mekteplerden birinin 41 talebesi bulunup muallimi İbrahim Efendi'dir³⁵⁶. 1896-1900 yıllarında kaza merkezinde 144 talebeli 2, köylerle birlikte toplam 364 talebeli 14 sıbyan mektebi mevcuttur³⁵⁷.

e. Gayrimüslim Mektepleri

Preşova'da 1896-1900 yıllarında 138 mevcutlu 4 gayrimüslim sıbyan mektebi eğitim-öğretim vermektedir³⁵⁸.

f. Medreseler

1883-1888 yıllarında Preşova'da bir medreseden bahsedilirken³⁵⁹ daha sonraki yıllarda Kosova Salnâmeleri'nde herhangi bir bilgiye rastlanmamakla birlikte 1900 yılı Maârif Salnâmesi Preşova'da 50 talebesi bulunan medresenin ismini Cami'i-Cedid Medresesi olarak zikreder³⁶⁰.

³⁵⁰ MS, 1316, s.1149; KVSr, 1304, s.111.

³⁵¹ KVSr, 1311, s.140; 1314, s.406; 1318, s.603.

³⁵² KVSr, 1311, s.140; 1314, s.406; 1318, s.603.

³⁵³ KVSr, 1311, s.224-225.

³⁵⁴ KVSr, 1302, s.153-154.

³⁵⁵ KVSr, 1304, s.111; 1305, s.105.

³⁵⁶ KVSr, 1311, s.140; 1314, s.406; 1318, s.603.

³⁵⁷ KVSr, 1314, s.412; 1318, s.606.

³⁵⁸ KVSr, 1314, s.412; 1318, s.606.

³⁵⁹ KVSr, 1302, s.134-135; 1304, s.111; 1305, s.105.

³⁶⁰ SNMU, 1318, s.1512-1513.

II. ÜSKÜP SANCAĞI

Üsküp sancağı vilâyetin güneyinde bulunup, kuzeyinde Priştine sancağı, doğusunda Bulgaristan sınırı ve Selanik vilâyeti, güneyinde yine Selanik ve batısında Manastır vilâyeti ile çevrilidir. Vilâyetin merkez kazası Üsküp ise sancağın kuzeybatısında; kuzeyinde Priştine sancağı batısında Manastır güneyinde Selanik vilâyetleri doğusunda Kumanova kazası ile sınırdır³⁶¹. 42° kuzey paraleli ile 19° 25' doğu meridyenleri arasında yer alan şehrin³⁶² denizden yüksekliği yaklaşık 220-340 metredir³⁶³.

Üsküp'ün mevkiinin bilinen en eski tarihi Roma dönemi olup Dardan kabilesinin buraya yerleşmesi sebebiyle Dardania olarak anılmıştır. Batlamyus'un eserinde Üsküp, Skubi olarak geçer.³⁶⁴

Romalılar ve devamında Bizanslılar hakimiyeti 1282 yılına kadar sürmüştü, sonrasında şehir Sırp'ların eline geçmiş ve 110 yıl Sırp devletinin başkenti olmuştur³⁶⁵. 1414 yılında Kosova'nın fethinden hemen sonra I. Bayezid, Timurtaş Paşa'yı galibiyetin ganimetleri için büyük bir orduyla Kosova'ya göndermiş bu suretle Üsküp yönetimi Paşa Yiğit isminde bir komutanın idaresine verilerek fetih tamamlanmıştır³⁶⁶. Zaman zaman başlı başına bir vilâyet merkezi zaman zaman da sancak olan Üsküp; Kosova vilâyetinin kurulmasıyla bu vilâyetin sınırlarına dahil olmuş, önceleri sancak merkeziyken Rumeli demiryolunun kesişme noktası olmasından dolayı ticarî, siyasî ve askerî öneminin artması sebebiyle 1888 yılından sonra vilâyet merkezi olarak karşımıza çıkmıştır³⁶⁷.

Üsküp; 1879-1883 yıllarında merkez kazaya bağlı Kaçanik nahiyesi, Kumanova, İştip, Radovişte, Kıratova, Palanka, Koçana kazaları ve Koçana'ya bağlı Maleş ve

³⁶¹ Şemseddin Sami, "Üsküb", *Kâmûsu'l-A'lâm.*, c.II, s.933-934.

³⁶² KVSr, 1314, s.178;

³⁶³ Mehmet İnbaşı, "Üsküp" *DİA*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2012, c.42, s.377.

³⁶⁴ İnbaşı, agm, c.42, s.377.

³⁶⁵ Nazif Hoca, "Üsküb", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: MEB Yay., 1986, c.13, s.122-123.

³⁶⁶ KVSr, 1314, s.187.

³⁶⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA): Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT), Dosya No: 1527, Gömlek No: 13.

Beyançe nahiyeleri'nden oluşuyorken³⁶⁸, 1885 yılında İştîp'in Bereketli nahiyesi de kayıtlara girmiştir³⁶⁹. 1891 yılında Koçana'ya bağlı Maleş ve Beyançe nahiyeleri birleştirilerek Osmaniye kazası oluşturulmuş³⁷⁰, Kaçanik nahiyesi de Orhaniye ismiyle kaza merkezi olmuştur³⁷¹. 1900 yılında Köprülü kazası, ona bağlı Bogomil ve Nikodim nahiyeleri de Üsküp sınırlarına dahil olduktan sonra sancak; İştîp kazası ve Bereketli nahiyesi, Kumanova, Radovişte, Palanka, Koçana, Osmaniye, Kıratova ve Orhaniye kazalarından oluşmuştur³⁷².

Üsküp sancağının 1879 yılında nüfusu 43.303 Müslüman, 67.204 Hristiyan, 420 Yahudi, 1.620 Kıbtî olmak üzere 112.547 iken³⁷³, 1900 yılında ise nüfus 309.919'a yükselmiştir³⁷⁴.

A. ÜSKÜP MERKEZİNDE EĞİTİM-ÖĞRETİM

Vilâyet merkezi olduktan sonra eğitim alanında daha fazla gelişme gösteren Üsküp'ün 1896 yılında toplam vergi hasılatı 19.551.391, 17 kuruş olup eğitim için toprak vergisinden aldığı yardım hariç bina vergisinden aldığı yardım 59.201, 27 kuruştur. Aynı yıl toplam eğitim gideri ise 179.672, 38 kuruştur³⁷⁵.

1. Maârif Meclisi

Üsküp'ün vilâyet merkezi olmasıyla birlikte Kosova Vilâyeti Maârif Müdürlüğü de Üsküp'e geçmiştir. 1896 yılında Müdür Kenan Bey, Muhasebe Memuru Hafız Ahmed Efendi, Maârif Kâtibi Necib Efendi, Muhasebe Memuru Refiki Mehmed Şefik Efendi, Sandık Emîni İsmail Bey'den oluşan Maârif İdaresi kurulmuştur³⁷⁶. Aynı yıl Maârif Müdürlüğü'ne Halil Kemal Bey ve maârif muhasebecisi olarak Nuri Bey tayin olmuş³⁷⁷, 1898 yılında ise idarenin müdürü yine Halil Kemal Bey, muhasebe memuru Osman Nuri Bey, yardımcısı Mehmed Şefik Efendi, Kâtibi Mehmed Necib Efendi,

³⁶⁸ KVSr, 1296, s.81-87; 1300, s.68-86.

³⁶⁹ KVSr, 1302, s.104.

³⁷⁰ KVSr, 1314, s.291; 1318, s.495.

³⁷¹ KVSr, 1314, s.304; 1318, s.516.

³⁷² KVSr, 1318, s.368-513.

³⁷³ KVSr, 1296, s.121.

³⁷⁴ KVSr, 1318, s.347, 383, 402, 438, 454, 466, 483, 495, 507, 516.

³⁷⁵ KVSr, 1314, s.746-749.

³⁷⁶ KVSr, 1314, s.110.

³⁷⁷ KVSr, 1314, s.750.

sandık emini Yusuf Ziya Bey'dir³⁷⁸. Bu idareyi 1900 yılında Müdür Abdullah Bey, Muhasebe Memuru Arif Efendi, Rakik Mehmed Şefik Efendi, Maârif Kâtibi Necib Efendi, Sandık Emini Mehmed Efendi oluşturmuşlardır³⁷⁹.

Üsküp'te 1883 yılında Maârif Komisyonu Reisi Müftü İdris Efendi, azaları ise Şehabeddin Efendi Hacı Esad Efendi, Necib Efendi'dir³⁸⁰. 1885-1887 yıllarında Reis-i Evvel Müftü (Ali) Efendi Reis-i Sâni Hacı Mustafa Bey olup azalar; Müderris Süleyman Sıdkı Efendi Müderris Süleyman Zeki Efendi, Mekteb-i Rüşdî Muallim-i Evveli Şehabeddin Efendi, Hatib İdris Efendi, Ticardan Hacı Esad Efendi'den oluşmuştur. Komisyonun kâtibi Ali Necib Efendi'dir³⁸¹. 1888 yılında reis-i evvel ve reis-i sâni değişmemiş, Şeyh İdris Efendi, Müderris Süleyman Sıdkı Efendi, Müderris Süleyman Zeki Efendi, Ticardan Hacı Esad Efendi aza olarak devam ederken Kâtib Necib Efendi aynı zamanda aza olmuştur³⁸². Üsküp vilâyet merkezi olduktan sonra 1893 yılında Kosova Vilâyeti Maârif Meclisi Reisi Maârif Müdürü Kenay Bey, azalar; Belediye Reisi Salih Bey, Arazi Memuru Şükrü Efendi, Banka Memuru Eyyüb Sabri Efendi, Hafız Süleyman Efendi (Müderris), Arslan Efendi (Müderris) olup kâtip ise yine Necib Efendi'dir³⁸³. 1896 yılında reis aynı kalmış, ulemadan Mehmed Tefvik Efendi ve Hafız Ahmed Efendi, Maârif Muhasebe Memuru Hafız Ahmed Efendi aza olmuşlar, kâtip olarak Necib Efendi görevine devam etmiştir³⁸⁴. 1900 yılına gelindiğinde reis olarak Maârif Müdürü Abdullah Bey göreve başlamış, ulemadan Mehmed Tefvik Efendi ve Hafız Ahmed Efendi'den başka eşraftan Salih Bey de aza olmuş, meclis kâtipliğine Necib Efendi devam etmiştir³⁸⁵.

2. Genel Mektepler

a. Rüşdiye Mektepleri

Üsküp'te 1879 yılında 1. sınıfında 9, 2. sınıfında 20, 3. sınıfında 22, 4. sınıfında 35, toplam 86 talebe mevcudu olan rüşdiye³⁸⁶ ile ilgili bilgiler muhtemelen Üsküp'te bu

³⁷⁸ SNMU, 1316, s.1134-1135.

³⁷⁹ KVSR, 1318, s.115.

³⁸⁰ KVSR, 1300, s.62.

³⁸¹ KVSR, 1302, s.95; 1304, s.164.

³⁸² KVSR, 1305, s.151.

³⁸³ KVSR, 1311, s.48

³⁸⁴ KVSR, 1314, s.111.

³⁸⁵ KVSR, 1318, s.116.

³⁸⁶ KVSR, 1296, s.80.

okula müsâvi bir idâdî açılması sebebiyle 1888 yılında sona ermektedir. 1879-1888 yılları arasında rüşdiyenin muallimleri ve talebe mevcudu şöyledir:

Tablo 13: Üsküp'teki Rüşdiye Mektebi'nin 1879-1888 Yılları Arasındaki Muallimleri ve Talebe Mevcudu

Yıl	Muallim-i Evvel	Muallim-i Sâni	Muallim-i Sâlis	Sülüs Muallimi	Rik'a Muallimi	Talebe Mevcudu
1879 ³⁸⁷	İbrahim Efendi	Süleyman Efendi	-	Süleyman Efendi	Hafız İbrahim Efendi	86
1883 ³⁸⁸	Şehabeddin Efendi	Selim Efendi	-	Selim Efendi	İdris Efendi	135
1885 ³⁸⁹	Şehabeddin Efendi (Müderris)	Ahmed Bican Efendi	Osman Nuri Efendi		İdris Efendi	211
1887 ³⁹⁰	Şehabeddin Efendi (Müderris)	Ahmed Bican Efendi	Osman Nuri Efendi		İdris Efendi	220
1888 ³⁹¹	Mehmed Vehbi Efendi	Hafız Hasan Efendi	Osman Nuri Efendi		İdris Efendi	220

1893 yılı itibariyle Üsküp'te bir de kız rüşdiyesi bulunmaktadır. Mektebin Birinci Muallimesi Naciye Hanım, İkinci Muallimesi Hatice Hanım, Nakış Muallimesi de Naciye Hanım olup 120 talebesi mevcuttur³⁹². 1896 yılında 150 talebeye Birinci Muallime Naciye Hanım, İkinci Muallime Nefise Hanım, Üçüncü Muallime Nuriye Hanım, Nakış Muallimesi Naciye Hanım eğitim-öğretim vermektedir³⁹³. 1900 yılında Muallime-i Êlâ Fatma Şevket Hanım, Muallime-i Sâniye Saadet Hanım, Nakış Muallimesi Saadet Hanım'ın yetiştirdiği 109 talebesi bulunan rüşdiyenin kapıcısı Bevvâb Nuhi Ağa'dır³⁹⁴.

b. İbtidâiye Mektepleri

Üsküp'te kurulan ilk ibtidâi olan Faik Paşa İbtidâiye Mektebi'nde 1885 yılında Muallim-i Evvel Yusuf Ziya Efendi, Muallim-i Sâni Abdülğani Efendi, Muallim-i Sâlis Hafız Ferid Efendi'nin 250 talebesi mevcuttur³⁹⁵. 1887-1888 yıllarında ise ibtidâiyede

³⁸⁷ KVSR, 1296, s.80.

³⁸⁸ KVSR, 1300, s.68.

³⁸⁹ KVSR, 1302, s.96.

³⁹⁰ KVSR, 1304, s.165.

³⁹¹ KVSR, 1305, s.152.

³⁹² KVSR, 1311, s.93, 224-225.

³⁹³ KVSR, 1314, s.164.

³⁹⁴ KVSR, 1318, s.281.

³⁹⁵ KVSR, 1302, s.96.

Muallim-i Evvel Abdürrahim Efendi ve Muallim-i Sâni Abdülğani Efendi 140 talebeye eğitim-öğretim vermişlerdir ³⁹⁶.

Yahya Paşa İbtidâi Mektebi'nde Muallim Hafız İbrahim Efendi'nin 1885 yılında 80³⁹⁷, 1887-1888 yıllarında 85 talebesi bulunmaktadır³⁹⁸.

Meddah Paşa İbtidâi Mektebi'nde Muallim Said Efendi'nin 1885 yılında 100³⁹⁹, 1887-1888 yıllarında 112⁴⁰⁰, 1893 yılında 75⁴⁰¹, 1896 yılında 50⁴⁰², 1900 yılında 40 talebesi mevcuttur⁴⁰³.

Hafız Mahmud İbtidâi Mektebi'nde Muallim Hafız Mahmud Efendi'nin 1885 yılında 80⁴⁰⁴, 1887-1888 yıllarında 75 talebesi⁴⁰⁵, 1893 yılında Muallim-i Evvel Hafız Mahmud Efendi ve Muallim-i Sâni Ahmed Efendi'nin 154⁴⁰⁶, 1896 yılında Hafız Mahmud Efendi'nin 55⁴⁰⁷, 1900 yılında 76 talebesi devam etmektedir⁴⁰⁸.

Kebir İbtidâi Mektebi'nde 1893 yılında Muallim-i Evvel İsmail Efendi ve Muallim-i Sâni Abdülğani Efendi 132 talebeyi⁴⁰⁹, 1896 yılında Muallim-i Evvel Hafız Ferid Efendi, Muallim-i Sâni Faik Efendi ve Muallim-i Sâlis Remzi Efendi 180 talebeyi⁴¹⁰, 1900 yılında ise Müdür ve Muallim-i Evvel Hafız Ferid Efendi (Müderres), Faik Efendi, Remzi Efendi ve Cemal Efendi 241 talebeyi yetiştirmişlerdir⁴¹¹.

Hayriye İbtidâi Mektebi'nde 1893 yılında Muallim-i Evvel Mustafa Efendi ve Muallim-i Sâni Faik Efendi 80⁴¹², 1896 yılında Muallim-i Evvel Mustafa Efendi ve Muallim-i Sâni Abdülğani Efendi 80⁴¹³, 1900 yılında Karşıyaka Hayriye Erkek İbtidâi

³⁹⁶ KVSİR, 1304, s.165; 1305, s.152.

³⁹⁷ KVSİR, 1302, s.97.

³⁹⁸ KVSİR, 1304, s.166; 1305, s.153.

³⁹⁹ KVSİR, 1302, s.97.

⁴⁰⁰ KVSİR, 1304, s.166; 1305, s.153.

⁴⁰¹ KVSİR, 1311, s.95.

⁴⁰² KVSİR, 1314, s.166.

⁴⁰³ KVSİR, 1318, s.298.

⁴⁰⁴ KVSİR, 1302, s.97.

⁴⁰⁵ KVSİR, 1304, s.166; 1305, s.153.

⁴⁰⁶ KVSİR, 1311, s.95.

⁴⁰⁷ KVSİR, 1314, s.166.

⁴⁰⁸ KVSİR, 1318, s.298.

⁴⁰⁹ KVSİR, 1311, s.95.

⁴¹⁰ KVSİR, 1314, s.165.

⁴¹¹ KVSİR, 1318, s.297.

⁴¹² KVSİR, 1311, s.95.

⁴¹³ KVSİR, 1314, s.166.

Mektebi'nde Muallim-i Evvel Edhem Efendi, Muallim Hafız Raif Efendi ve Muallim Nuri Efendi 77 talebeye eğitim-öğretim vermişlerdir⁴¹⁴.

Feyziye İbtidâî Mektebi'nde 1896 yılında Muallim-i Evvel İsmail Efendi'nin 50⁴¹⁵, 1900 yılında Karşıyakada Feyziye Hümaşah Sulten Erkek İbtidâî Mektebi'nde Muallim-i Evvel Faik Efendi ve Muallim Cafer Efendi'nin 82 talebesi bulunmaktadır⁴¹⁶.

Şükriye Kız İbtidâî Mektebi'nde Muallim Hafız Ali Efendi'nin 1885 yılında 60⁴¹⁷, 1887-1888 yıllarında 52⁴¹⁸, 1893 yılında 35⁴¹⁹, 1896 yılında 40⁴²⁰, 1900 yılında Abdülgani Efendi'nin 54 talebesi mevcuttur⁴²¹.

Hümaşah Sultan Kız İbtidâî Mektebi'nde 1900 yılında Muallime Münire Hanım'ın 32 talebesi mevcut olup mektebin kapıcısı Sadiye Hanım'dır⁴²².

Son olarak Üsküp'te Yahya Kemal Beyatlı'nın da eğitim aldığı ve bu okula geçmekle doğudan Avrupa'ya geçmiş gibi olduğunu ifade ettiği Mekteb-i Edeb olarak bilinen Ahmet Eyyüb Paşa'nın açtığı bir eğitimhane de mevcuttur⁴²³. Mektebin 1893-1900 yılları arasındaki kadrosu şöyledir:

Tablo 14: Üsküp'teki Mekteb-i Edeb'in 1893-1896 Yılları Arasındaki Muallim Kadrosu

Görev	1893 Yılı Kadrosu ⁴²⁴	1896 Yılı Kadrosu ⁴²⁵	1900 Yılı Kadrosu ⁴²⁶
Müdür	Ali Galib Efendi	Ali Galib Efendi	Ali Galib Efendi
Kur'ân-ı Kerim Kıraat ve Tecvid Muallimi	Hafız Ferid Efendi	Bekir Efendi, Aziz Efendi	Hafız Aziz Efendi
Tarih Muallimi	Hafız Ferid Efendi	Abdürrahim Efendi	-
Farsça Muallimi	Ali Galib Efendi	Hasan Efendi	-
Coğrafya Muallimi	Ali Galib Efendi	Hasan Efendi	İbrahim Efendi (Fahri)

⁴¹⁴ KVSR, 1318, s.298.

⁴¹⁵ KVSR, 1314, s.166.

⁴¹⁶ KVSR, 1318, s.298.

⁴¹⁷ KVSR, 1302, s.97.

⁴¹⁸ KVSR, 1304, s.166; 1305, s.153.

⁴¹⁹ KVSR, 1311, s.95.

⁴²⁰ KVSR, 1314, s.166.

⁴²¹ KVSR, 1318, s.298.

⁴²² KVSR, 1318, s.298.

⁴²³ Yahya Kemal Beyatlı, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım*, 2. bs., İstanbul; Fetih Cemiyeti Yay., 1976, s.28-29.

⁴²⁴ KVSR, 1311, s.95.

⁴²⁵ KVSR, 1314, s.164-165.

⁴²⁶ KVSR, 1318, s.297.

Fransızca Muallimi	Ali Galib Efendi	Ali Galib Efendi	Ali Galib Efendi
Geometri Muallimi	Reşid Bey	-	-
Matematik Muallimi	Cemil Efendi, Hasan Efendi	Ali Galib Efendi	Şakir Efendi
Türkçe Muallimi	Hasan Efendi	Hasan Efendi, Şevki Efendi	Hafız Bekir Efendi
Malumat-ı İbtidâiye Muallimi	Hasan Efendi	Şevki Efendi	-
Akaid Muallimi	Bekir Efendi	Abdürrahim Efendi	Abdürrahim Efendi
Malumat-ı İbtidâiye Muallimi	Davi Efendi	-	-
Resim Muallimi	Sami Efendi	-	Sami Efendi (Fahri)
Arapça Muallimi	Hafız Ferid Efendi	Abdürrahim Efendi	Abdürrahim Efendi
Hüsn-i Hat Muallimi	-	Hasan Efendi	-

1893 yılında bu mektebin küçük şubesinde 50, büyük şubesinde 30, birinci sınıfında 53, ikinci sınıfında 23, üçüncü sınıfında 7, dördüncü sınıfında 6 olmak üzere toplam 169 talebesi⁴²⁷, 1896 yılında şubesinde 48, birinci sınıfında 48, ikinci sınıfında 45, üçüncü sınıfında 29, dördüncü sınıfında 23, çırak sınıfında 16 olmak üzere toplam 209 talebesi⁴²⁸, 1900 yılında ise 250 talebesi mevcuttur⁴²⁹.

1893 yılında Maârif İdaresi'nden alınan cetvele göre kazada toplam 26 erkek ibtidâi mektebinde 37 muallim 1.904 talebeye, 3 kız ibtidâi mektebinde 3 muallime 250 talebeye eğitim-öğretim vermektedir⁴³⁰.

c. İdâdî Mektepleri

Üsküp İdâdî-i Mülki Mektebi H. 1306 (1889) yılında⁴³¹ dönemin padişahı II. Abdülhamid'in emriyle gündüzlü olarak kurulmuş ancak H. 1314 (1896) yılında yatılı talebe de kabul etmiştir⁴³². Mektep kiralık bir binada kurulmuşsa da gereken meblağın harcanmasına müsaade edilmesiyle 1898'de Hamidiye Sanayi Mektebi bitişine üç katlı, büyük bir bina olarak inşasına başlanmış yaklaşık yarısı tamamlanmıştır⁴³³. Ancak

⁴²⁷ KVSR, 1311, s.94.

⁴²⁸ KVSR, 1314, s.165.

⁴²⁹ KVSR, 1318, s.297.

⁴³⁰ KVSR, 1311, s.224-225.

⁴³¹ Mahmud Cevad İbnü'ş-Şeyh Nâfi, *Maârif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, c.I, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1338, s.265'te 1891 yılında kurulduğunu aktarır.

⁴³² KVSR, 1314, s.161; 1318, s.254.

⁴³³ KVSR, 1318, s.255.

idadi yapımına ayrılan bütçe gereken miktarın çok altında kalınca inşaat uzun bir süre tatil edilmiş bina 1904 yılı sonunda tamamlanabilmiştir⁴³⁴.

Mektebin muallim ve müstahdem kadrolarından başka idare heyeti bulunmaktadır. 1896 yılında idare heyetinde Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'den mezun Müdür İsmail Hakkı Efendi, yine Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'den mezun Muâvin-i Evvel Ali Edib Efendi, Mekteb-i Sultani'den mezun Muâvin-i Sâni İsmail Vasıf Bey, Hendese-i Mülkiye'den mezun Muâvin-i Sâlis Mehmed Adil Efendi, Tahrirat ve Hesab Kâtibi Hafız Şerif Bey bulunurken⁴³⁵, 1900 yılında ise idare heyetini Muâvin-i Evvel Faik Efendi, Muâvin-i Sâni Nail Efendi, Muâvin-i Sâlis Şükrü Efendi, Belediye Tabibi Eşref Efendi, Kâtib ve Mübâyecâ Memuru Abdürrahim Efendi, Anbar ve Duyun Memuru Hasan Faik Efendi, Mubassir Abdurrahman Efendi ve Hacı Hasan Efendi ve İmam Hafız Mehmed Efendi oluşturmaktadır⁴³⁶.

İdâdî mektebinde bir de satın alma komisyonu mevcuttur. Bu komisyonun 1896 yılındaki reisi Maârif Müdürü Kenan Bey olup azaları; Mekteb Müdürü İsmail Hakkı Efendi, Muâvin-i Evvel Ali Edib Efendi, Arapça Muallimi Hasan Efendi, Edebiyat Muallimi Halil Efendi'dir⁴³⁷. Maârif Müdürü Abdullah Bey, 1900 yılında komisyonun reisi olurken azaları; Mekteb Müdürü Ömer Lütfü Efendi, Maârif Muhasebe Memuru Arif Efendi, muallimlerden Mustafa Efendi, Belediye Meclis Azası Halim Efendi, muallimlerden Müderris Hasan Efendi'dir⁴³⁸.

Tablo 15: Üsküp İdâdî-i Mülki Mektebi'nde 1893-1900 Yılları Arasında Okutulan Dersler ve Mektebin Kadrosu

Görevi	1893 Yılı Kadrosu ⁴³⁹	1896 Yılı Kadrosu ⁴⁴⁰	1900 Yılı Kadrosu ⁴⁴¹
Mektep Müdürü	Hüseyin Bedri Bey ⁴⁴²	İsmail Hakkı Efendi	Ömer Lütfü Efendi
Arabî Muallimi	Hasan Hilmi Efendi	Müderriş Hasan Hilmi Efendi/ Dâru'l-Muallimîn'den mezun İbrahim Efendi	Sahn Müderriş Hasan Efendi / Halil Efendi

⁴³⁴ Mucize Ünlü, " II. Abdülhamit Döneminde Üsküp'te İmar Faaliyetleri", *GAMER*, c.I, sy.1, 2012, s.175.

⁴³⁵ KVSİR, 1314, s.160.

⁴³⁶ KVSİR, 1318, s.277.

⁴³⁷ KVSİR, 1314, s.161.

⁴³⁸ KVSİR, 1318, s.277.

⁴³⁹ KVSİR, 1311, s.91.

⁴⁴⁰ KVSİR, 1314, s.160-161.

⁴⁴¹ KVSİR, 1318, s.277-278.

⁴⁴² KVSİR, 1311, s.235'te bu tarihli salnâmenin basıldığı sırada Üsküp Mekteb-i İdâdî Müdürlüğü'ne İsmail Hakkı Efendi'nin atandığı belirtilmiştir.

Akâid Muallimi	Abdül Efendi	Dâru'l-Muallimîn'den Mezun İbrahim Efendi	-
Türkçe Muallimi	Hasan Hilmi Efendi	İlmiyeden Mehmed Efendi	Mustafa Efendi / Müderris Hasan Efendi
İnşâ ve Kitâbet Muallimi	Mehmed Hamdi Bey	Ali Edib Efendi	-
Fârisî Muallimi	Hüseyin Cezmi Bey	Müderris Hasan Hilmi Efendi	Müderris Hasan Efendi
Mâlûmât-ı Fenniye Muallimi	Hüseyin Bedrî Bey	İsmail Hakkı Efendi	Ömer Lütfü Efendi
Fransızca Muallimi	Hüseyin Bedrî Bey	Kenan Bey/ Vasıf Bey	Ömer Lütfü Efendi / Faik Efendi
Hıfzû's-Sıhha Muallimi	-	-	Ömer Lütfü Efendi
Usûl Defteri Muallimi	Hüseyin Bedrî Bey	İsmail Hakkı Efendi	Faik Efendi
Hesâb Muallimi	Hüseyin Cezmî Bey	-	-
Hesâb-ı Nazarî Muallimi	-	Adil Efendi	Nail Efendi
Hesâb-ı Amelî Muallimi	-	-	Nail Efendi
Müsellesât Muallimi	-	-	Nail Efendi
Makine Muallimi	-	-	Mülâzım-ı Evvel Necmi Efendi
Mevâlid Muallimi	-	-	Şükrü Efendi
Târîh Muallimi	Hüseyin Cezmî Bey	Adil Efendi	Şükrü Efendi
Hendese Muallimi	Ali Bey	Askeriyeden Yüzbaşı Ali Efendi	Nail Efendi
Hüsni Hat Muallimi	İdris Fehmi Bey	İbrahim Efendi	İbrahim Efendi
İlm-i Ahlak Muallimi	-	-	Halil Efendi
Coğrafya Muallimi	Hacı Osman Bey (Mülâzım-Sânî)	Vasıf Bey	Faik Efendi
Resim Muallimi	Mustafa Edib Bey	Askeriyeden Mülâzım-ı Evvel Edib Efendi	Mülâzım-ı Evvel Mehmed Efendi
Bulgarca Muallimi	-	-	İsmail Talat Efendi/ Kalamenti Efendi
Hikmet Muallimi	-	İsmail Hakkı Efendi	-
Hikmet-i Tabiiyye Muallimi	-	-	Mustafa Efendi
Cebr Muallimi	-	Adil Efendi	Şükrü Efendi
Kavânî Muallimi	-	Ali Edib Efendi	Mustafa Efendi
Kimyâ Muallimi	-	Ali Edib Efendi	Nail Efendi
Kozmoğrafya Muallimi	-	-	Ömer Lütfü Efendi
Edebiyât-ı Türkî Muallimi	-	Daru'l-Muallimînden Mezun İbrahim Efendi	-
Edebiyât Muallimi	-	-	Halil Efendi
Fıkıh Muallimi	-	Daru'l-Muallimînden	-

		Mezun İbrahim Ef.	
Ulûm-ı Diniye Muallimi	-	İlmiyeden Abdül Efendi	Halil Efendi
Mubassır	Mehmed Bey / Abdurrahman Efendi	Hafız Şerif Bey / Abdurrahman Efendi	-
İmam, Hâfız-ı Kütüb, Depo, Erzak Memuru		Basri Efendi	-
Hademe	-	-	Aziz Ağa/ Mustafa Ağa / Abbas Ağa / Musa Ağa
Aşçı	-	-	Zeynel Ağa
Aşçı Yamağı	-	-	İzzet Ağa

Maârif Sâlnâmeleri'nde ise bazı isimlerde farklılıklar göze çarpmaktadır.

Tablo 16: Maârif Salnâmelerine göre Üsküp İdâdî-i Mülkî Mektebi'nin kadrosu

Görevi	1898 ⁴⁴³	1899-1900 ⁴⁴⁴
Müdür	İsmail Hakkı Efendi	İsmail Hakkı Efendi
Muâvin-i Evvel	Şevket Efendi	Mahmud Adil Efendi
Muâvin-i Sâni	Mahmud Adil Efendi	Abdürrahim Efendi
Muâvin-i Sâlis	Abdürrahim Efendi	Ahmed Tevfik Efendi
Arabî ve Fârisî ve Türkçe Muallimi	Hasan Efendi	Hasan Efendi
Mâlûmât-ı Fenniye, Servet, Kozmografya, Müsellesât Muallimi	İsmail Hakkı Efendi	İsmail Hakkı Efendi
Usûl Defteri Târîh Muallimi	Abdürrahim Efendi	Abdürrahim Efendi
Hikmet İnşâ Kitâbet ve Kavânin Muallimi	Şevket Bey (Ayrıcanı Türkçe Muallimi)	Mustafa Zihni Efendi
Kitab-ı Resmiye, Ulûm-ı Diniye, Arabî, Ahlak ve Edeyat Muallimi	Halil Efendi (Kitab-ı Resmiye hariç)	Halil Efendi
Türkçe Muallimi	Mehmed Efendi	Mehmed Efendi
Fransızca Muallimi	Halil Kemal Bey	Abdullah Bey
Fransızca, Hesâb, Mevâlid, Makine Muallimi	Tevfik Efendi	Ahmed Tevfik Efendi
Hendese, Hıfzu's-Sıhha, Coğrafya, Cebir Muallimi,	Mahmud Adil Efendi	Mahmud Adil Efendi
Resim Muallimi	Edib Efendi	Edib Efendi
Hüsn-i Hat Muallimi	İbrahim Efendi	İbrahim Efendi
Bulgar Lisânı Muallimleri	İsmail Talat Efendi/ Kamenti Efendi	İsmail Talat Efendi/ Kamenti Efendi

⁴⁴³ MNSU, 1316, s.1134-1135.

⁴⁴⁴ MNSU, 1317, s.1230-1231; 1318, s.1502-1503.

1893 yılında İdâdî'nin birinci sınıfında 20, ikinci sınıfında 14, üçüncü sınıfında 14, dördüncü sınıfında 6, beşinci sınıfında 7 gündüzlü talebesi mevcut olup altı ve yedinci sınıflarda talebe bulunmamaktadır⁴⁴⁵. 1896 yılında 25'i yatılı 104'ü gündüzlü 129 talebe⁴⁴⁶, 1897 yılında ise Tevfik Güran'ın hazırladığı istatistiklere göre mektepte 79 Müslüman 7 gayrimüslim olmak üzere 86 erkek talebe eğitim-öğretim almaktadır⁴⁴⁷. 1900 yılında Müslüman talebelerden 11'i ücretli, 29'u ücretsiz olarak yatılı, gayrimüslimlerin 17'si ücretsiz olarak yatılı, 88 Müslüman ve 5 gayrimüslim talebe gündüzlü olmak üzere toplam 128 Müslüman, 22 gayrimüslim talebesi mevcuttur⁴⁴⁸. Kosova Vilâyet'indeki tüm idadiye ve rüşdiye talebelerinin 7 sene boyunca görecekleri derslerin haftalık çizelgesi ise şöyledir:

*Tablo 17: Kosova'daki İdâdiye ve Rüşdiyelerin 1900 Yılı İtibariyle Haftalık Ders Programı*⁴⁴⁹

	Birinci sene	İkinci sene	Üçüncü sene	Dördüncü sene	Beşinci sene	Altıncı sene	Yedinci sene
Dersin İsmi	Haftada	Haftada	Haftada	Haftada	Haftada	Haftada	Haftada
Tecvidli Kur'ân-ı Kerîm ve Ulûm-i Diniye	3	2	2	2	2	1	2
Türkçe	7	6	4	3	2	-	-
Edebiyât ve Ahlâk	-	-	-	-	-	2	1
Kitâbet-i Resmîye	-	-	-	-	-	1	1
Arabî	1	2	2	2	2	1	1
Fârisî	-	1	2	1	-	-	-
Fransızca	-	-	3	3	4	4	5
Kavânîn	-	-	-	-	-	2	2
Hesâb	2	2	2	2	1	-	-
Usûl Defteri	-	-	-	1	1	-	-
Cebir	-	-	-	-	2	2	-
Hendese	-	-	1	2	2	2	-
Müsellesât	-	-	-	-	-	-	1
Kozmoğrafya	-	-	-	-	-	-	1
Makine	-	-	-	-	-	-	1
Hikmet-i Tabiiye ve Kimyâ	-	-	-	-	-	3	3

⁴⁴⁵ KVSŞ, 1311, s.92.

⁴⁴⁶ KVSŞ, 1314, s.161.

⁴⁴⁷ Güran, age, s.108.

⁴⁴⁸ KVSŞ, 1318, s.255. Hatalı verilen 129 toplamı 128 olarak düzeltilmiştir.

⁴⁴⁹ KVSŞ, 1318, s.256-257.

Mevâlid	-	-	-	-	-	2	2
Coğrafya	2	2	2	2	2	2	1
Târîh	-	2	2	2	2	1	1
İlm-i Servet	-	-	-	-	-	-	2
Malûmât-ı Nâfia ve Hıfz-ı's-sihha	1	1	1	1	1	-	-
Hüsn-i Hat	1	1	1	1	1	-	-
Resim	1	1	1	1	1	-	-
Yekûn	18	20	23	23	23	23	24
Gerekirse Ermenice Bulgarca	Rumca veya	-	-	-	2	2	1

İdâdiye talebelerinin 7 yıl boyunca okuyacakları ders kitapları ve müellifleri, satıldıkları yer ve fiyatı şöyledir:

Tablo 18: Birinci Sene Rüşdiye Sınıfına Ait Ktâplar Satış Yerleri ve Fiyatları⁴⁵⁰

İlmin Alanı	Kitabın İsmi	Müellifin İsmi	Fiyatı		Satıldıkları Mahalle	Mülâhazât
			Kuruş	Para		
-	Mushaf-ı Şerif (Hediyesi)	-	7	20	Maârif Kütüphanesi	-
Ulûm-i Dînîye	Birinci İlm-i hal	-	-	10	Matbaa-i Âmire	-
-	Tecvid	Hafız Ferid Efendi	-	10	Kasbar Kütüphanesi	-
Ahlak	Musahhih-i Vezâif-i Etfâl	Merhum Mustafâ Hacı Paşa	-	15	Matbaa-i Âmire	-
Arabî	el-Müşezzeb	Hacı Zihni Efendi	1	20	Matbaa-i Âmire	Sarf Kısmı
Arabî	Binâ	-	-	5	Matbaa-i Âmire	-
Lisân-ı Osmanî	Yeni Sarf-ı Osmanî	Komisyon Mahsus	1	-	Karabet Kütüphanesi	Birinci Sene
Lisân-ı Osmanî	Kırâat	Reşad Bey	1	20	Karabet Kütüphanesi	Birinci Sene
Hesâb	Yeni Hesâb Kitabı	Tahir Bey	1	20	Kasbar Kütüphanesi	-
Coğrafya	Coğrafya	Hikmet Bey	1	20	Karabet Kütüphanesi	-
İlm-i Eşya	İlm-i Eşya	İsmail Cenânî Bey	2	-	Karabet Kütüphanesi	Birinci Kısım

⁴⁵⁰ KVSR, 1318, s.258.

Tablo 19: İkinci Sene Sınıf-ı Rüşdiyyeye Ait Kitaplar Satış Yerleri ve Fiyatları⁴⁵¹

İlmin Alanı	Kitabın İsmi	Müellifin İsmi	Fiyatı		Satıldıkları Mahalle	Mülâhazât
			Kuruş	Para		
-	Mushaf-ı Şerif (Hediyesi) ⁴⁵²	-	7	20	Maârif Kütüphanesi	-
Ulûm-i Dînîye	Nimet-i İslâm	Hacı Zihni Efendi	-	15	Matbaa-i Âmire	-
Ulûm-i Dînîye	Tecvid	Hacı Ferid Efendi	-	10	Kasbar Kütüphanesi	-
Ahlak	Rehber-i Ahlak	Ali İrfan Efendi	1	10	Tefeyyüz Kütüphanesi	-
Arabî	el-Müşezzeb	Hacı Zihni Efendi	1	20	Matbaa-i Âmire	Sarf Kısmı
Arabî	Maksûd	-	-	5	Matbaa-i Âmire	-
Lisân-ı Osmanî	Yeni Sarf-ı Osmânî	Komisyona Mahsus	2	-	Karabet Kütüphanesi	İkinci Sene
Lisân-ı Osmanî	Kırâat	Reşad Bey	2	-	Karabet Kütüphanesi	-
Fârisî	Zemâyim-i Fârisî	-	-	5	Matbaa-i Âmire	-
Fârisî	Rehber-i Fârisî	Habib Efendi	-	20	Karabet Kütüphanesi	-
Hesâb	Hesâb-ı Amel	Celal Bey	2	-	Karabet Kütüphanesi	İkinci Kısım
Coğrafya	Fezleke-i Fenn-i Coğrafya	Ali Cevad Bey	2	20	Kasbar Kütüphanesi	-
Târih	Târih-i İslâm	Mahmud Esad Efendi	2	20	Matbaa-i Âmire	-
İlm-i Eşya	İlm-i Eşya	İsmail Cenani Bey	3	-	Karabet Kütüphanesi	İkinci Kısım

Tablo 20: Üçüncü Sene Rüşdiye Sınıfına Ait Kitaplar Satış Yerleri ve Fiyatları⁴⁵³

İlmin Alanı	Kitabın İsmi	Müellifin İsmi	Fiyatı		Satıldıkları Mahalle	Mülâhazât
			Kuruş	Para		
Ulûm-i Dînîye	Mushaf-ı Şerif (Hediyesi)	-	7	20	Maârif Kütüphanesi	-
Ulûm-i Dînîye	Musahhih-i Dürr-i Yektâ	İmamzâde Esad Efendi	-	15	Matbaa-i Âmire	-
Arabî	el-Müşezzeb	Hacı Zihni Efendi	2	-	Matbaa-i Âmire	Nahiv Kısmı
Arabî	Avâmil	-	-	5	Matbaa-i Âmire	-

⁴⁵¹ KVSR, 1318, s.259.

⁴⁵² Mushaf için gösterilen yedi buçuk kuruş hediye mekteplere mahsustur.

⁴⁵³ KVSR, 1318, s.260-261.

Hıfzû's-Sıhha	Hıfzû's-Sıhha	Ahmed Rasim Bey	1	10	Karabet Kütüphanesi	-
Lisân-ı Osmanî	Yeni Nahv-i Osmanî	Komisyona Mahsus	1	30	Karabet Kütüphanesi	-
Lisân-ı Osmanî	Kırâat	Reşad Bey	3	20	Karabet Kütüphanesi	Üçüncü Sene
Fârisî	Hülâsâ-i Rehnümâ-yı Fârisî	Habib Efendi	-	30	Kütübhane-i Osmanî	-
Fârisî	Müntehebât-i Gülîstan	Naim Bey	1	-	Kasbar ve Karabet Kütüphanesi	-
Fransızca	Elif-bâ	Terziyan Efendi	1	-	Karabet Kütüphanesi	-
Fransızca	Teshîl-i Lisân	Vizantal Efendi	3	-	Karabet Kütüphanesi	Kısm-ı Evvel
Hesâb	Hesâb-ı Amelî	Celal Bey	1	-	Karabet Kütüphanesi	Üçüncü Sene
Hendese	Amelî Hendese	Hasan Fuad Bey	2	20	Karabet Kütüphanesi	-
Coğrafya	Muhtasar-ı Avrupa ve Memâlik-i Osmaniye Coğrafyası	Tahir Bey	1	20	Kasbar Kütüphanesi	-
Târih	Fezleke-i Târih Devlet-i Aliyye-i Osmaniye	Abdurrahman Efendi	3	-	Karabet Kütüphanesi	-
İlm-i Eşya	İlm-i Eşya	İsmail Cenânî Bey	2	20	Karabet Kütüphanesi	Üçüncü Kısım

Tablo 21: Dördüncü Sene İdâdî Sınıfına Ait Kitaplar Satış Yerleri ve Fiyatları⁴⁵⁴

İlmin Alanı	Kitabın İsmi	Müellifin İsmi	Fiyatı		Satıldıkları Mahalle	Mülâhazât
			Kuruş	Para		
Ulûm-i Dîniye	Dürr-i Yektâ Şerhi	Merhum İmam-zâde Esad Efendi	1	20	Matbaa-i Osmaniye	-
Ahlak	Bergüzâr-ı Ahlak	Merhûm Ahmed Rifat Efendi	1	-	Matbaa-i Âmire	-
Arabî	el-Müşezzeb	Hacı Zihni Efendi	2	-	Matbaa-i Âmire	Nahiv kısmı
Arabî	Metnü'l-İzhâr	-	-	-	Matbaa-i Âmire	-
Lisân-ı Osmanî	Kırâat	Reşad Efendi	3	20	Karabet Kütüphanesi	Dördüncü Sene
Lisân-ı Osmanî	Tertîb-i Cedîd-i Kavâid-i Osmanî	Merhum Cevdet Paşa	1	10	Matbaa-i Âmire	-
Fârisî	Gülîstan	Şeyh Sadi Merhum	1	20	Matbaa-i Âmire	-

⁴⁵⁴ KVSİR, 1318, s.261-262.

Fârisî	Teshîl-i Lisân	Vizantal Efendi	2	10	Karabet Kütüphanesi	İkinci Kısım
Fransızca	Lektür	Hristo Furudi Efendi	3	-	Ârâkil Kütüphanesi	İkinci Kısım
Fransızca	Hüsni Hat Defteri	Manuri Usuli	-	10	Matbaa-i Âmire	-
Hesâb	Amelî ve Nazarî İlm-i Hesâb	Ahmed Şükrü Paşa	5	-	Karabet Kütüphanesi	-
Hendese	Talim-i Hendese	Abdi Bey	3	20	Kasbar Kütüphanesi	Birinci kısım
Coğrafya	Coğrafya-yı Umûmî	Celal Bey	8	-	Kasbar Kütüphanesi	-
Târih	Muhtasar-ı Târih-i Umûmî	Sırrı Bey	Ücretsiz	-	Karabet Kütüphanesi	-
Târih	Zübdetü'l-Kıyas	Abdurrahman Efendi	5	-	Matbaa-i Âmire	Birinci Cild
İlm-i Eşya	Malûmât-ı Zirâiye	Celal Bey	5	-	Kasbar Kütüphanesi	Taşraya mahsûs
Hıfzû's-Sıhha	Hıfzû's-Sıhha	Halid İzzet Bey	2	-	Matbaa-i Âmire	Taşraya mahsus

Tablo 22: Beşinci Sene İdâdî Sınıfına Ait Kitaplar Satış Yerleri ve Fiyatları⁴⁵⁵

İlmin Alanı	Kitabın İsmi	Müellifin İsmi	Fiyatı		Satıldıkları Mahalle	Mülâhazât
			Kuruş	Para		
Ulûm-i Dîniye	Dürr-i Yektâ Şerhi	Merhum İmam-zâde Esad Efendi	1	20	Matbaa-i Osmaniye	-
Ulûm-i Dîniye	Mecmûati'z-Zühdiyye	-	4	-	Matbaa-i Osmaniye	Cüz-i evvel
Arabî	el-Müşezzeb	Hacı Zihni Efendi	2	-	Matbaa-i Âmire	Nahiv Kısmı
Arabî	Metnü'l İzhâr	-	-	-	Matbaa-i Âmire	-
Ahlak	Ahlak-ı Hamide	Said Efendi	-	-	Matbaa-i Âmire	-
Lisân-ı Osmanî	Kırâat	Reşad Efendi	4	-	Karabet Kütüphanesi	Beşinci Sene
Fârisî	Gülistan	Şeyh Sadi Merhum	1	20	Matbaa-i Âmire	-
Fransızca	Teshîl-i Lisân	Vizantal Efendi	1	30	Karabet Kütüphanesi	Üçüncü Kısım
Fransızca	Lektür	Hristo Furudi Efendi	3	-	Ârâkil Kütüphanesi	-
Hesâb	Amelî ve Nazarî İlm-i Hesâb	Ahmed Şükrü Paşa	5	-	Karabet Kütüphanesi	-
Usul Defteri	Usul Defteri	Hikmet Bey	1	20	Karabet Kütüphanesi	Bu sene tedrisiyyeye mahsus olarak mevkuttur

⁴⁵⁵ KVSR, 1318, s.262-263.

Cebir	İlm-i Cebir	İzzet Bey	6	-	Karabet Kütüphanesi	-
Hendese	Talim-i Hendese	Abdi Bey	3	10	Kasbar Kütüphanesi	İkinci Sene
Coğrafya	Coğrafya-yı Umûmî	Abdurrahman Efendi	5	-	Karabet Kütüphanesi	-
Târîh	Muhtasar-ı Târîh-i Umûmî	Sırrı Bey	Ücretsiz	-	Karabet Kütüphanesi	-
-	Zübdetü'l-Kısas	Abdurrahman Efendi	5	-	Matbaa-i Âmire	İkinci Sene
İlm-i Eşya	Malûmât-ı Sanâiye ve Ticâriye	Celal Bey	5	-	Kasbar Kütüphanesi	Taşraya mahsus

Tablo 23: Altıncı Sene İdâdî Sınıfına Ait Kitaplar Satış Yerleri ve Fiyatları⁴⁵⁶

İmin Alanı	Kitabın İsmi	Müellifin İsmi	Fiyatı		Satıldıkları Mahalle	Mülâhazât
			Kuruş	Para		
Ulüm-i Dînîye	Hülâsâ-i İlm-i Kelâm ve Şerh-i Akâid	-	-	-	Matbaa-i Âmire	-
Lisân-ı Osmanî	Mecmûati'z-Zühdiye	-	4	-	Matbaa-i Osmaniye	Cüz-i Evvel mâ bad
Lisân-ı Osmanî	Osmanlı Edebiyatı	Tahir Bey	5	20	Kasbar Kütüphanesi	-
Ahlak	İlm-i Ahlak	Abdurrahman Bey	2	-	Matbaa-i Âmire	-
Arabî	Mana'l-Tullâb	-	-	20	Matbaa-i Âmire	-
Fransızca	Gramer	Larive et Fleury	3	-	Kasbar Kütüphanesi	İkinci Sene
Fransızca	Livre D'or	Terziyan Efendi	2	-	Ârâkil Kütüphanesi	Mevkuttur
İlm-i Sevet	Muhtasar-ı'l-İlm-i Servet	Nail Bey	2	20	Matbaa-i Âmire	-
Kavânin	Telhîsü'l-Hukûk-i Mevzûa	Kazım Efendi	5	-	Karabet Kütüphanesi	-
Cebir	İlm-i Cebir	İzzet Bey	6	-	Karabet Kütüphanesi	-
Hendese	Talim-i Hendese	Abdi Bey	4	-	Kasbar Kütüphanesi	Üçüncü Kısım
Hikmet-i Tabîiye	Muhtasar-ı Hikmet-i Tabîiye	Salih Zeki Bey	-	-	Karabet Kütüphanesi	Birinci Cild
Kimya	Kimya-yı Gayri Uzvi	Nişan Efendi	-	-	Ârâkil Kütüphanesi	Muvakkat ve fiyatı iki cilde ait
Coğrafya	Coğrafya-yı Osmanî	Ali Tevfik Bey	9	20	Kasbar Kütüphanesi	-

⁴⁵⁶ KVSİR, 1318, s.264-265.

Târîh	Târîh-i Devlet-i Alîyye-i Osmaniye	Abdurrahman Efendi	-	-	Karabet Kütüphanesi	Birinci Cild
Müsellesât	Müsellesât-ı Müsteviye	Rıfat Bey	2	20	Karabet Kütüphanesi	-

Tablo 24: Yedinci Sene İdâdî Sınıfına Ait Kitaplar Satış Yerleri ve Fiyatları⁴⁵⁷

İlmin Alanı	Kitabın İsmi	Müellifin İsmi	Fiyatı		Satıldıkları Mahalle	Mülâhazât
			Kuruş	Para		
Ulûm-i Dîniye	Hülâsâ-i İlm-i Kelâm ve Şerh-i Akâid	-	-	-	Matbaa-i Âmire	-
Ulûm-i Dîniye	Mecmû'ati'z-Zühdiyye	-	2	-	Matbaa-i Osmaniye	Cüz-i sâni
Arabî	Mana't-Tullâb	-	-	20	Matbaa-i Âmire	-
Lisân-ı Osmanî	Osmanlı Edebiyatı	Tahir Bey	5	20	Kasbar Kütüphanesi	-
Fransızca	Gramer	Larive et Fleury	3	-	Kasbar Kütüphanesi	İkinci Sene
Fransızca	Livre D'or	Terziyan Efendi	4	20	Ârâkil Kütüphanesi	Mevkuttur
İlm-i Servet	Muhtasar-ı İlm-i Servet	Nail Bey	2	20	Matbaa-i Âmire	-
Kozmoğrafya	Kozmoğrafya	Mustafa Reşid Efendi	7	-	Karabet Kütüphanesi	-
Hikmet-i Tabiiye	Muhtasar-ı Hikmet-i Tabiiye	Salih Zeki Bey	-	-	Karabet Kütüphanesi	İkinci Cild
Kimya	Kimya-yı Gayri Uzvi	Nişan Efendi	-	-	Ârâkil Kütüphanesi	Muvakkat ve fiyatı iki cilde ait
Mevâlid-i Sülûse	İlm-i Hayavânât	Mahmud Esad Efendi	-	-	Matbaa-i Âmire	-
Mevâlid-i Sülûse	İlm-i Nebâtât	Hüseyin Remzi Efendi	7	20	Matbaa-i Âmire	-
Mevâlid-i Sülûse	İlm-i Tabakât	Halil Bey	6	-	Matbaa-i Âmire	-
Coğrafya	Coğraya-yı Umrânî	Hikmet Bey	12	-	Ârâkil Kütüphanesi	-
Târîh	Târîh-i Devlet-i Alîyye-i Osmâniye	Abdurrahman Efendi	9	-	Karabet Kütüphanesi	İkinci Cild
Hıfz-ı's-Sihha	Hıfz-ı's-Sihha	Besim Ömer Bey	6	-	Karabet Kütüphanesi	-

Mektebin özel talimatından alınan, talebinin seçilme şartları ve kabulüne dair bazı maddeler şöyledir:

⁴⁵⁷ KVSİR, 1318, s.265-266.

44. madde: Yedi senelik idâdî mektebinin ilk üç senesi rüşdî diğer dört senesi idâdî derecesindedir.

İbtidâiye mektebinden tasdikli diplomalarla müracaat edenler imtihansız birinci sınıfa, rüşdiye mektepleri ile idâdîlerin rüşdî kısımlarını bitirenler imtihansız dördüncü seneye kayıt yaptırırlar.

Beş senelik idâdî mektebinin ilk üç senesi rüşdiye derecesindedir. Beş senelik idâdîleri tamamlayanlar yedi senelik idâdîlerin altıncı sınıfına ve burayı tamamlayanlar İstanbul'daki yüksek mekteplere kabul edilirler. Özel eğitim alanlar imtihansız bir şekilde hak ettikleri sınıfa usul üzere alınırlar.

45. madde: Mektebe kabul edilecek talebenin bir doktordan sara hastalığı olmadığına dair mühürlü bir rapor ve aşı kartı, ayrıca kimlik ve diplomasının yanında olması, birinci sınıfa alınacakların yaşlarının 15'i geçmemiş olması diğer sınıflara alınacakların da bu yaşa kıyasla alınma şartı mevcuttur.

46. madde: Ücretsiz alınacak yatılı talebenin miktarı mektebin toplam yatılı kısmının üçte biri kadardır. İhtiyaç sahibi ve kabiliyetlilerin içinden hali tavrı güzel olanlar bu kontenjana alınırlar. Ücretli talebe miktarı yatılı kontenjanını geçebilirse de mektebin genişliğinin uygun olması gerekir.

47. madde: Yatılı talebenin ücreti istisnasız her mektebe üç taksitte ödenmek üzere dörder liradan on iki Osmanlı Lirası'dır. İlk taksit eğitim-öğretim yılının başında olup diğer iki taksitin vakti bir ay arayladır.

48. madde: İlk taksiti ödeyen talebe diğer taksitlerin zamanı gelmeden önce mektebi bırakır veya gündüzlü olarak devam ederse, verdiği taksit iade edilmez.

49. madde: Talebeden alınacak ücret maârif sandığına teslim edilip, maârif müdürü ve muhasebe memuru tarafından karşılığında makbuz verilir

51. madde: Ücretsiz mektebe girmek isteyen talebe önce mahallî hükümete yoksul olduğuna dair altında mahalle vergi kaleminden talebenin velisinin sahip olduğu emlakın değerinin de bulunduğu dilekçe sunacak sonra ticaret odaları bulunan mahallelerde bu oda heyeti, bulunmayan yerlerde belediye meclisleri tarafından velinin durumu, ticari itibarı ve sanatla meşguliyeti, terbiyeli olup olmadığı doğrulanarak tasdik edilecektir. En son veli dilekçesini alarak Maârif İdaresi'ne ibraz eder. Zira bu

tahkikatla ücretsiz alınan talebenin püser hali gerçekleşirse bu talebe için ücret talep edilebilecektir. Ücretsiz kabul edileceklerden diğerlerine göre gündüzlü idâdî diploması olanlar, rüşdiye diploması olanlar ibtidâye diploması olanlara tercih edilir.

55. madde: Eğitim-öğretim yılı içinde gündüzlü kısımdan yatılı kısma nakil olmak isteyen talebeden tam sene ücreti alınmayıp başvurduğu zaman hangi taksit dönemine tekabül ettiyse o zamanın ve ondan sonraki taksitlerin bedeli alınır, geçen taksitin bedeli alınmaz.

56. madde: Talebeler yatılı kısımdan gündüzlüye, gündüzlüden yatılıya bir sene içinde sadece bir defaya mahsus geçiş yapabilirler. Tekrarı kesinlikle yasaktır. Eğitim-öğretim yılının ilk 15 gününe kadar kayıt yaptırmak üzere müracaat edenler kabul edilir, mazeret bildirenler için ise bu süre bir aydır⁴⁵⁸.

Ceza ve mükafat ile ilgili maddeler ise şöyle sıralanmıştır;

57. madde: Derslerine devam ve gayret eden mektep içinde ahlaklı hareket eden talebeye “aferin”, “tahsin”, ve “imtiyaz” isimleriyle üç çeşit mükafat verilir. Bunlar basılı olup üzerine talebenin ismi ve mükafat sebebi yazılır. Bir tahsin belgesi dört aferin ve bir imtiyaz belgesi iki tahsin derecesindedir.

59. madde: Mektebe devamsızlığı ve derslere ilgisizliği, gerek mektepte gerek dışarda edep ve düzene aykırı tavır ve hareketleri bulunan ahlaqsızlığı görülenler hakkında müdürler tarafından yapılacak tenbih ve tekdirden sonra altı çeşit ceza vardır: Birinci nişâne-i tevbih, ikinci tevkif, üçüncü izinsizlik, dördüncü tekdir-i alenî, beşinci ihrac-ı muvakkat, altıncı ihrâc-ı katidir.

60. madde: Nişâne-i tevbih; talebenin uyarıyı hak ettiğine dair sınıf defterine ismi hizasına işaret konulması, tevkif cezası; talebenin boş vakitlerinde teneffüs saatlerinde bir saat kadar yazı ile meşgul olması, izinsizlik cezası; yatılı talebe için hafta sonu evine gönderilmemesi gündüzlü talebe için görünen bir yerde bir günün her teneffüsü ayakta durmaya mecbur edilmesi, tekdir-i alenî cezası ceza görecek talebenin heyet-i talimiye ve talebe huzurunda cezaya sebep olan kabahatlerin okunması ve kaydedilmesi, ihrac-ı muvakkat bir haftadan fazla olmamak şartıyla talebeyi ailesinin gözetiminde göndermektir.

⁴⁵⁸ KVSR, 1318, s.267-269.

61. madde: Nişâne-i tevbih ve tevkif cezaları devamsızlık, derslere ilgisizlik ve olumsuz tavırlar içerisinde olanlar, mektepte bulunmaları gereken bir saatte özürsüz bir şekilde mektepte bulunmayanlar içindir. Üç nişâne-i tevbih cezası olan talebe tevkif cezasına çarptırılır. Özensizliği, tembelliği devam ettiği takdirde izinsizliğe çevrilebilir. İzinsizlik cezası önce belirli bir saatte mektepte özürsüz bulunmamanın tekrarından, daha sonra görevlerini yerine getirmekte özensiz ve tembellikten, son olarak bir haftada dört defa tevkif cezasını almaktan dolayı verilir.

Tekdir-i alenî cezası öncelikle dört defa art arda izinsiz kalmak, ikinci olarak memur ve muallimlere itaatsizlik ve saygısızlık, üçüncü olarak arkadaşları hakkında olumsuz düşünce ve niyet ayrıca kavga küfür ve darp etmekten, dördüncü olarak mektep dışında uygunsuz yerlerde ve davranışlarda bulunmak ve kavga etmek, beşinci olarak mektepten kaçmak, altıncı olarak kesici ve zarar veren aletler taşımak ve yasak yayımlarla meşgul olmak gibi hareketlerin cezasıdır. Gündüzlü öğrencilerden izinsiz oldukları gün mazeretsiz olarak okula gelmeyenler mektepten kaçmış sayılırlar. İhrac-ı muvakkat cezası iki defa tekdir-i alenî cezasına çarptırılanlara verilir. Mektepten ihrac-ı kati cezası öncelikle iki sene art arda sınıf geçememek, ikinci olarak bir senede iki defa ihrac-ı muvakkat cezasına uğramak, üçüncü olarak mektebin kurallarının ihlal amir ve muallimlerine kafa tutmak ve bunu yapmayı diğerlerini de teşvik etmek, dördüncü olarak amir ve muallimlerine küfür edip şiddete başvurmak, beşinci olarak namus ve adâba aykırı yaralama ve cinayet derecesinde cezayı hak eden harekette bulunmak gibi durumların cezasıdır.

62. madde: Tevkif cezasından talebe bir aferin belgesi vererek izinsizlikten bir imtiyaz veya iki tahsin ya da sekiz aferin belgesi vererek kurtulabilir. Fakat suçun şiddetine göre affedilmemek üzere verilmiş ceza her durumda uygulanır⁴⁵⁹.

İmtihanlar hakkındaki maddeler ise aşağıdaki gibidir:

63. madde: Her sene belirli zamanlarda ortak imtihanlar, eğitim-öğretim yılı içinde ayrıca özel imtihanlar yapılır.

65. madde: Sınıf geçmek için derslerden alınacak not en az üçtür. Bundan başka diğer derslerle birlikte ortalama notun, tam notun yarısından fazla olması gerektiğinden

⁴⁵⁹ KVSİR, 1318, s.270-272

her dersten üç ve üç üzeri not almak gerekmektedir. Ortalaması yüksek olup yalnız bir dersten için altında not alanlar sene başında o dersten tekrar imtihan olurlar.

68. madde: Yatılı ve gündüzlü talebeden belirli günlerde imtihana gelmeyenlere o imtihandan dönmüş gözüyle bakılır. Yalnız imtihan günü mektebe gelemeyecek derecede hastalık gibi engeli olanlar mazurdur. Ancak durumunu ispatlamayanlar o imtihandan döndürülür. Özrün kabul edilmesi için imtihan günü veya ertesi gün mektebe gelmesine mani olan durumu yazılı olarak bildirilmesi ve mektebin araştırmaları sonucunda mektebe gelememesinin önemli bir özre dayandığı tespit edilmelidir.

70. madde: Bütün talebelere mektep idaresince hazırlanan suç kaydı üzerine sene sonunda davranış notu da verilir.

71. madde: Eğitim-öğretim yılı içerisinde devam süresinin üçte birinden fazla devamsızlık yapanlar imtihana kabul edilmezler.

72. madde: Eğitim-öğretim yılı içerisinde gerçekleşen özel imtihanlarda birinci olan talebeye imtiyaz, ikinci olana tahsin belgelesi verilir. Üçün altında not alanlar izinsiz bırakılır⁴⁶⁰

Mektebin kıyafeti hakkındaki maddeler:

76. madde: Mektebin talebesi tek tip kıyafet giyecektir

77. madde: Yatılı talebelere bir sene içinde verilecek elbiseler ve eşya; 4 adet mendil, 1 adet ceket, 1 adet yelek, 2 adet pantolon, 1 adet kaput, 2 adet havlu, 2 adet püsküllü fes, 2 çift ayakkabı, 2 çift serhatlık, 3 adet gömlek, 3 adet don, 4 çift çoraptan oluşmaktadır.

78. madde: Yatılı talebelere ilk seneye mahsus iki kat ve diğer seneler için yedek bir pantolon ile beraber birer kat elbise verilecektir⁴⁶¹.

Talebenin günlük yemeği hakkındaki madde:

80. madde: Her talebeye günde biri et olmak üzere sabah ve akşam üçer kap yemek, sabahları çorba ya da süt ve çay verilecektir⁴⁶².

⁴⁶⁰ KVSİR, 1318, s.272-273.

⁴⁶¹ KVSİR, 1318, s.273-274.

Muhtelif konularda maddeler:

86. madde: Yatılı talebenin mektep içerisinde üzerinde fazla para ve kıymetli şeyler bulundurması yasaktır. Bulunursa emaneten idareye teslim olunur.

87. madde: Talebeye babası ve velileriyle görüşmesi için ancak uzun teneffüs zamanlarına mahsus olmak üzere haftada iki gün belirlenmiş olduğundan bu vakitlerden başka günlerde görüşmelerine müsaade edilmez ve bunlar dışında her kim olursa olsun mektep içerisinde talebe ile görüşemez.

88. madde: Talebenin babası ve velisi ile mektep idaresi arasındaki haberleşmenin kolaylığı için velilerden birinin taşraya gitmesi durumunda onun yerine birisinin resmen ve yazılı olarak mektep idaresine bildirilmesi ve velilerin mektepte mührü bulundurulması gerekmektedir. Evin nakli durumunda da buldukları yerler idareye bildirilecektir.

89. madde: Yatılı talebelerin tatil günlerinden başka zamanlarda mektebin dışına çıkmaları ve evlerine gitmeleri ancak velileri tarafından mektep idaresine haber verilmesi veya sağlık sebepleri dolayısıyla idareden izin alınmasıyla mümkündür.

90. madde: Gündüzlü talebenin tatilden önce gündüzleri mektepten dışarı çıkmaları idarenin iznine bağlıdır.

91. madde: Yatılı ve gündüzlü talebeden tatil günleri dışında mektebe gelmeyenler hastalığına veya olağanüstü bir durum olduğuna dair özürlerini velileri tarafından mektep idaresine ilmuhaber getirerek bildirmek zorundadırlar.

92. madde: Bütün idâdî mekteplerinin ortak imtihanları için mayıs sonunda dersler bitirilip, bir hafta sonra imtihanlara başlanır ve haziran sonunda tamamlanır. Ağustosun yirmisinde tekrar açılarak derslere muntazaman ve ertelenmeksizin devam edilir. Mektepler açılmadan bir hafta önce talebe kayıt ve kabulü başlar.

95. madde: Mekteplerin açılmasını takip eden bir hafta içerisinde ikmal imtihanları yapılır⁴⁶³.

⁴⁶² KVSR, 1318, s.274.

⁴⁶³ KVSR, 1318, s.274-276.

d. Sıbyan Mektepleri

Üsküp'te 1879 yılında 25 adet mekteb-i İslâm bulunmaktadır⁴⁶⁴. 1885-1888 yıllarında eski usul eğitim veren sıbyan mekteplerindeki talebe mevcudu ve muallimleri şöyledir:

Tablo 25: Üsküp'teki Sıbyan Mekteplerinin 1885-1888 Yılları Arasındaki Mevcudu

Muallim	1885 ⁴⁶⁵	1887 ⁴⁶⁶	1888 ⁴⁶⁷
Hafız İsmail Efendi	40	37	37
Müderris Süleyman Efendi	40	31	31
Hafız Süleyman Efendi	50	54	54
Müderris Yusuf Efendi	40	26	36
Hafız Ömer Efendi	20	15	15
Ragıp Efendi	40	50	50
Osman Efendi	50	35	35
Ramazan Efendi	30	41	41
Bayezid Efendi	30	22	22

Bu mekteplerden başka 1887-1888 yıllarında ismine rastladığımız Elaldı Sultan Mektebi'nin bütçesini devletin farklı köylerde kurduğu vakıflar temin etmektedir⁴⁶⁸. Salnâmelerde geçen bu mekteplerden başka Ekrem Hakkı Ayverdi Üsküp'te bulunan mektepleri; Beyhan Sultan, Hacı Ali, Hacı Kasım, Hafız Mahmud, Ömer Dede mektepleri olarak zikretmiştir⁴⁶⁹.

Üsküp'ün vilâyet merkezi olmasından sonra bu eski usul eğitim, merkezde kalmasa da vilâyetin köylerinde yeni usul eğitime geçilmemiş ancak mektepleri atıl durumdan kurtarmak için köy imamı uhdesinde mekteplerin bir an evvel ibtidâîye dönüştürülmesi bu mümkün olmadığı durumda hiç olmazsa yeni usule yakın bir tarzda eğitim verilmesi, ilmin kadın erkek tüm Müslümanlara farz olduğu ve her anne babanın çocuklarını eğitimden geçirmekle mükellef olduklarını hatırlatan bir talimat hazırlayıp ihtiyar meclisine gönderilmiştir. Bu talimata göre;

⁴⁶⁴ KVSr, 1296, s.124-125.

⁴⁶⁵ KVSr, 1302, s.97.

⁴⁶⁶ KVSr, 1304, s.166.

⁴⁶⁷ KVSr, 1305, s.153.

⁴⁶⁸ KVSr, 1304, s.180; 1305, s.165.

⁴⁶⁹ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri Yugoslavya*, c.III, s.291.

Birinci bend: Müslüman köylerinde erkek ve kız çocukları için ayrı ayrı birer mektep bulunup 5-15 yaş aralığındaki çocuklar hocanın gösterdiği müfredata göre eğitim-öğretim alacaklardır. Eğer iki ayrı mektep yoksa, yaptırılincaya kadar mektep parmaklıkla bölünmek suretiyle kız ve erkek talebeler aynı okulda yetiştirileceklerdir.

İkinci bend: Mektebi bulunan köylerin tekrar mektep yaptırması gerekmemele birlikte binanın eğitime elverişli olmaması durumunda tamir edilmesi gerekmektedir.

Üçüncü bend: Mektepler sadece kışın açık kalacak, hocanın müfredatına göre hasat mevsiminde yapılan imtihandan sonra belli bir süre tatil edilecektir. Mektep cuma ve bayram günleri gibi mübarek günler dışında her zaman açık kalacak, hasta, engelli ya da babasının tek çocuğu olup ev işlerinde yardımcı olan çocuklar hariç köylüler çocuklarını mektebe göndereceklerdir.

Dördüncü bend: Mektebi olmayan köyler verilen mühlette mekteplerini tamamlamaya gayret edeceklerdir. Mektep yapılamayan küçük köylerdeki çocuklar, Maârif İdaresi'ne haber verilerek yakın büyük köylere gönderilecektir.

Beşinci bend: Talebenin gereken eğitimi alabilmesi için hocaların bilgili ve devamlı olmaları gerekmektedir. Mekteplere ayrıca hoca tutulabileceği gibi köy imamları da bu hizmeti verebilirler.

Altıncı bend: Köyün imam muhtar ve azalarıyla diğer ileri gelenleri mektepleri her zaman takip edecekler, çocuklarını özürsüz mektebe göndermeyen köylü ve vazifesinde devamlı olmayan hocayı uyaracaklar, tekrar etmesi durumunda Maârif İdaresi'ne açıklama yapacaklardır.

Yedinci bend: Mekteplerin yeniden yapılması, tamir edilmesi ve hocaların ücreti gibi masraflar köyün ihtiyaç sahibi olmayan sakinlerinden gelinine göre tahsil edilecektir. Bu ödemeyi bütçesine göre yapmayanlar Maârif İdaresi'ne bildirilecek ve payına düşen miktar tahsil edilebileceği gibi farklı yaptırımlar da uygulanabilecektir.

Sekizinci bend: Önceden mektebe herhangi bir mülk vakfedilip bir başkasının eline geçtiği tespit edilirse, ortaya çıkartılıp geliri mektebe harcanmak üzere Maârif İdaresi'ne kaydettirilecektir⁴⁷⁰.

⁴⁷⁰ KVSR, 1314, s.315- 324.

Bu talimattan başka bir de köylerdeki sıbyan mektepleri hocalarına ait tarifeye göre;

Birinci bend: Her köy mektebi hocası tüm talebelerinin babalarıyla birlikte isimlerini kaydettiği, seneden seneye mektepte gereken eğitimi alan veya yasal bir sebeple mektepten ayrılan, sonra yeniden dönen çocukların kimlik kaydı bulunan bir defter tutacaktır. Velilere çocuklarını mektebe göndermelerini tenbih edecek, devamsızlıklar bu defterden teftiş ve takip edilecektir.

İkinci bend: Bu mekteplerde eğitim yaşı kız erkek fark etmeksizin 5 ila 15 arasındadır. Bu yaşlardaki erkek çocuklarının özürülü, hasta veya babalarının tek çocuğu olup ev işlerinde ihtiyaç duyulanlar dışındakilerinin mektebe gitmeleri zorunludur. Bu istisna edilen çocukların da mümkün mertebe mektebe gönderilmesi gerekmektedir.

Üçüncü bend: Erkek ve kız talebelerin aynı mektepte karma okumaları uygun değilse de ayrı mektep yapılıncaya ayrılmak üzere aynı mektepte parmaklıkla bölünmüş iki ayrı tarafta eğitimlerine devam edebileceklerdir.

Dördüncü bend: Çocuğunu özürsüz olarak mektebe göndermeyecek bir Müslüman düşünülemezse de bir cahil, çocuğunu mektebe göndermeyip hocanın hakkını ödemezse hoca efendi, köyün imamı, muhtarı, ihtiyar heyeti meclisine açıklamada bulunacak ve uyarılacaktır. Aynı cahilliğe devam etmesi halinde gereken cezanın uygulanması için Maârif İdaresi'ne ihbar edilecektir.

Beşinci bend: Kısa vadede elif-bâ, Kur'ân-ı Kerim ve tecvid, ilmihal okutturulup mümkün olduğunca yazı ve rakam talimi yaptırılacak ileride tecrübeye göre okumayı kolaylaştıracak daha faydalı bir usule geçilecektir.

Altıncı bend: Sınıfların ve derslerin taksimiyle talebelerin tasnifi Üsküp ibtidâiye mektepleri usulüne göredir. Buna göre her mektebin dört sınıfı olup eğitim süresi de dört yıldır. Birinci sene elif-bâ okutturulup Kur'ân-ı Kerim güzelce heceletilirmeye dikkat edilir, ikinci sene Kur'ân-ı Kerim ve tecvid ile sadeleştirilmiş ilmihal okutturulur, üçüncü sene Kur'ân-ı Kerim ile ayrıntılı ilmihal, yazı ve rakam talimi yaptırılır, dördüncü sene yine Kur'ân-ı Kerim okuyup yazı ve rakam talim edecekleri gibi Kur'ân-ı Kerim'den namaz ve dua için gereken sureler ilmihalden lüzumuna göre meseleler ezberlettirilir.

Yedinci bend: Hocalar her senenin sonunda hasat mevsiminde köyün ileri gelenlerini mektebe davet edip onların huzurunda talebeleri imtihan eder ve harman sonuna kadar mektebi tatil eder. Bundan başka mektep sadece Cuma ve bayam günlerinde tatil edilir. Mektebin hocası her ay başında mektebin mevcudunu gösteren bir cetvel yapıp altını mühürleyerek Maârif İdaresi'ne göndermelidir.

Sekizinci bend: Hocalar mekteplerin ve talebelerin temizliğine dikkat edecek bazen de onlara güzel ahlakla ilgili nasihatler verecektir. Hocalar bu vazifelerini en iyi şekilde yaparlar aksi takdirde yaptıklarından sorumludurlar⁴⁷¹.

2. Askerî Mektepler

a. Üsküp Askerî Rüşdiyesi

İlk bilgilerine 1893 yılında ulaştığımız Üsküp Askerî Rüşdiyesi Osmanlı Devleti'nin İstanbul dışında açtığı 20 askerî rüşdiyeden bir tanesidir⁴⁷². Kosova Vilâyeti Salnâmeleri'ne göre 1893-1900 yılları arasındaki rüşdiye kadrosunu aşağıdaki kişiler oluşturmaktadır.

Tablo 26: Kosova Salnâmeleri'ne Göre 1893-1900 yılları Arasında Üsküp Rüşdiye-i Askeriyesi Kadrosu

Görev	1893 ⁴⁷³	1896 ⁴⁷⁴	1900 ⁴⁷⁵
Müdür	Ahmed Şükrü Efendi	Ahmed Şükrü Efendi	İsmail Efendi
Dahiliye Zabıtı	Elhac Ali Sabri Efendi	Malik Efendi	Talib Efendi
Dahiliye Zabıtı	Mehmed Sezai Efendi	Ömer Efendi	Salih Efendi
Dahiliye Zabıtı	Abdülhamid Efendi	Esad Efendi	Mustafa Efendi
Dahiliye Zabıtı	-	-	Hakkı Efendi
Riyaziye Hocası	Habib Nuri Efendi	Habib Nuri Efendi	Halid Efendi
Coğrafya Hocası	Halid Efendi	Halid Efendi	Hüseyin Hüsnü Efendi
Lisan Hocası	Mahmud Hamdi Efendi	-	Mahmud Efendi
Resim Muallimi	Mustafa Edib Efendi	Mustafa Edib Efendi	-
Arapça Hocası	Mehmed Tevfik Efendi	Receb Hayri Efendi	Mehmed Tevfik Efendi/ Receb Hayri Efendi
Farsça Hocası	Hasan Hilmi Efendi	Hasan Hilmi Efendi	Hasan Efendi

⁴⁷¹ KVSR, 1314, s.325- 328.

⁴⁷² Uğur Ünal, “ 20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Askerî Mektepleri”, *Belleten Dergisi*, c.73, sy.267 (Ağustos 2009), s.594.

⁴⁷³ KVSR, 1311, s.92-93.

⁴⁷⁴ KVSR, 1314, s.163-164.

⁴⁷⁵ KVSR, 1318, s.279-280.

Türkçe Hocası	Hüseyin Nef'i Efendi	Hüseyin Nef'i Efendi	-
Türkçe İmla Hocası	-	Mustafa Efendi	Mustafa Hakkı Efendi
Hüsn-i Hatt-ı Türkî Hocası	-	İbrahim Efendi	İbrahim Hakkı Efendi
Kavâid-i Osmanî Muallimi	-	-	Hüseyin Nef'i Efendi
Ser-Hademe	1	1	Tahir Ağa
Hademeler	3	3	İslam Şehabeddin/ Salih/ Abdullah ağalar
Kapıcı	1	1	Ahmed Ağa

Rüşdiyenin talebe mevcudu yıldan yıla farklılık göstermiştir. Mektebin sene içinde açılmasından dolayı 1893 yılında yalnız üç sınıf oluşturulabilmiş dördüncü sınıf boş kalmıştır. Buna göre 1. sınıfta 112, 2. sınıfta 55, 3. sınıfta 15, olmak üzere toplam 182 talebesi mevcuttur⁴⁷⁶. 1896 yılında 4 sınıfa da talebe alınmış, 1. sınıfta 35, 2. sınıfta 65, 3. sınıfta 64, 4. sınıfta 33, toplam 197 talebeye eğitim-öğretim verilmiştir⁴⁷⁷. 1900 yılında biri ibtidâî olmak üzere yine 4 sınıf oluşturulmuş, ibtidâî sınıfında 39, 1. sınıfta 60, 2. sınıfta 43, 3. sınıfta 41, toplam 183 talebe Mekteb-i Rüşdiye-i Askerî'ye devam etmiştir⁴⁷⁸.

1898-1899-1900 Maârif Salnâmeleri'nde Üsküp Askerî Rüşdiyesi kadrosuna dair veriler mevcuttur. Ancak burada verilen bilgilerle Kosova Vilâyet Salnâmeleri'nde 1900 yılına ait veriler arasında bazı farklılıklar göze çarpmaktadır.

Tablo 27: Maârif Salnâmeleri'ne Göre 1898-1900 Yılları Arasında Üsküp Askerî Rüşdiyesi Kadrosu

Görevi	1898 ⁴⁷⁹	1899-1900 ⁴⁸⁰
Müdür	-	İsmail Efendi
Dahiliye Zabıtı	Malik Efendi	Talib Efendi
Dahiliye Zabıtı	Hakkı Efendi	Hakkı Efendi
Dahiliye Zabıtı	Mehmed Salih Efendi	Mehmed Salih Efendi
Dahiliye Zabıtı	-	Mustafa Nuri Efendi
Riyaziye Hocası	-	Halid Efendi

⁴⁷⁶ KVSR, 1311, s.93.

⁴⁷⁷ KVSR, 1314, s.164.

⁴⁷⁸ KVSR, 1318, s.280.

⁴⁷⁹ SNMU, 1316, s.1140-1141.

⁴⁸⁰ SNMU, 1317, s.1336-1337; 1318, s.1508-1509.

Coğrafya Hocası	Tahir Efendi	Hüseyin Efendi
Lisan Hocası	Mahmud Hamdi Efendi	Mahmud Hamdi Efendi
Resim Muallimi	Edib Efendi	-
Arapça Hocası	Receb Sabri Efendi / Mehmed Tevfik Efendi	Receb Hayri Efendi/ Mehmed Tevfik Efendi
Farsça Hocası	Hasan Hilmi Efendi	Hasan Hilmi Efendi
Kavâid Muallimi	Hüseyin Fehmi Efendi	Hüseyin Fehmi Efendi
İmla Hocası	Mustafa Efendi	Mustafa Efendi
Hüsn-i Hatt-ı Türkî Hocası	İbrahim Efendi	İbrahim Efendi

3. Meslekî Mektepler

a. Hamidiye Sanâyi Mektebi

Kız ve erkek çocuklarından ihtiyaç sahibi olanlarına gereken eğitimin verilmesi terbiye edilmesi ve mezun olduktan sonra bu mektepte öğrendiği sanatla geçimini temin etmesi amacıyla açılan günümüz modern teknik okullarının ilk hali olan sanayi mektepleri, 1863 yılından itibaren devletin çeşitli vilâyetlerinde kurulmaya başlamıştır. Bunlardan bir tanesi de vilâyet merkezi Üsküp'te kurulan Hamidiye Sanâyi Mektebi'dir⁴⁸¹. II. Abdülhamid'in emriyle mektebin inşası için harekete geçilmiş ilk olarak binayı tasarlamak amacıyla vilâyetin muteber şahsiyetlerinden müteşekkil bir komisyon kurulmuş, ilk masraflar vilâyete bağlı belediyelerin eski borçlarından tahsil edilmiştir. Daimi masraflar içinse vilâyet matbaasının gelirleri, demiryolu istasyonu yanındaki gaz deposu hasılatı, birkaç dükkânın geliri, Üsküp civarındaki Kaplan Köyü Kaplıcası'ndan gelen yaklaşık 500-600 lira ile birlikte, üç katlı vilâyet matbaası ve yemekhaneyi, bir daire ile bir de hamamı içinde barındıran Avrupa'daki gibi mükemmel bir mektep binası Vardar Nehri'nin biraz içerisinde havası temiz bir ova ortasına II. Abdülhamid'e izafetle Hamîdiye ismiyle H. 1313 (1895) yılında açılışı yapılarak hizmete sunulmuştur. Mektebin bahçesinin düzenlemesi için İstanbul'dan bir bahçıvan getirilmiş bahçeye muntazaman ağaçlar dikilmiştir⁴⁸². Ayrıca şehir merkezinden mektebe gelecekler için 2 metresi yayalara 5 metresi arabaya ayrılmış 7 metre genişliğinde 1 km. mükemmel ve yüksekçe bir cadde inşa edilmiştir⁴⁸³.

⁴⁸¹ İsmail Eren, "Kosova Sanâyi Mektebi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sy.18, 1969, s.34.

⁴⁸² KVSr, 1318, s.283-284.

⁴⁸³ KVSr, 1318, s.348-349.

Mektebin, Mustafa Şekip Tunç tarafından sözlere yazılmış Ali Fevzi tarafından bestelenmiş marşı şöyledir:

*“Biz mektebli sanatkârlar, çalışırız yaşarız;
Hiç kimseden pervâmız yok, müstakiliz pâşâyız.
Ter dökeriz, iş yaparız, işte bizim şânımız.
San ‘at için hor görülsek hiç değişmez kanımız.
Seherlerde uyanırız destgâhlara koşarız;
Başka yerde gözümüz yok, biz burada coşarız.
Alnımızdan hep ter akar, gördünüz mü bir leke!
Haydi artık arkadaşlar ‘ahd edelim birliğe!
Bu meslekdir götüreceğ hepimizi dirliğe.
‘Aziz vatan, sonra san ‘at değişilmez feleğe!’”⁴⁸⁴.*

1896 yılında Hamidiye Sanâyi Mektebi'nin Komisyon Heyeti kadrosunda Hacı Galib Beyzade Halil Bey komisyon reisi olup azaları Tüccar Yakub Ağa, Tüccar Kıratovalı Dimçe Ağa, Sarraf Salamon Sayorta Efendi, Tüccar Boğdan Ağa, fahrî kâtibi Mektubî Kalemi Ketebesini'nden Abdullah Efendi'dir⁴⁸⁵. 1900 yılında Reis-i Evvel Vali Muavini Daniş Efendi, Reis-i Sâni Maârif Müdürü Abdullah Bey olup azalar; eşraftan Münir Bey, Vilâyet Telgraf Müfettişi Rahmi Efendi, Evkaf Muhasebecisi Hasan Bey, Belediye Tabibi Mahmud Celaleddin Efendi, Hazine-i Duyûn Vekili Rıfat Efendi, Belediye Azası Abdürrezzak Efendi, Tacir Halim Efendi, Tacir Kostî ve Dimçe ağalar olmuştur. Aynı yılda mektebin memurları; Müdür Vekili Halil Efendi, Mubassir Hasan Efendi, Dahiliye Memuru Hacı Hasan Efendi, Mübayaat ve İmalat Memuru Hasan Efendi, Kâtib ve Sandık Emîni İsmail Bey'dir. Ayrıca mektepte bir gazhane memuru ile bir kolcusu, beş hademe, bir aşçı ile bir aşçı yamağı, bir bahçıvan, iki çamaşırıcı, bir bahçe bekçisi, mektep muhafızı bir de jandarma hizmet vermektedir⁴⁸⁶.

Mektebin eğitim süresi 5 yıl olup 1. sene; Elif-bâ, Amme ve Tebâreke cüzleri, kırâat-ı Türkî, ve hüsn-i hat dersleri,

⁴⁸⁴ *Yeni Mektep Dergisi*, sy.8, (Aralık 1327), s.245; Eren, “Kosova Sanâyi Mektebi”, s.38.

⁴⁸⁵ KVSİR, 1314, s.162.

⁴⁸⁶ KVSİR, 1318, s.294-296.

2. sene; Kur'ân-ı Kerim, akâid-i dînîye, muhtasar-ı hesâb, sarf-ı Osmanî, kırâat, Türkçe, imlâ, hüsn-i hat dersleri,

3. sene; Kur'ân-ı Kerim, tecvid, ulûm-i dînîye, hesâb, sarf-ı Osmanî, hüsn-i hat, zübde-i târîh-i Osmanî, kırâat-ı Türkî, imlâ dersleri

4. sene; Kur'ân-ı Kerim, tecvid, ulûm-i dînîye, târîh-i İslâm, coğrafya, hesâb, sarf-ı Osmanî, kırâat-ı Türkî, imlâ, resim, hüsn-i hat dersleri

5. sene; Kur'ân-ı Kerim, ulûm-i dînîye, târîh-i İslâm, coğrafya, hesâb, sarf-ı Osmanî, inşâ ve kitâbet, usûl defteri, resim dersleri talim edilmektedir⁴⁸⁷.

Muallim kadrosu ise ulûm ve sanayi kısmı olarak ikiye ayrılmıştır.

Tablo 28: Hamidiye Sanâyi Mektebi 1900 Yılı Dersleri Muallimleri ve Talebeleri⁴⁸⁸

Ulum kısmı		Sanayi Kısmı		
Ders	Muallim	Sanat	Usta	Mevcut Talebe
Usûl-i Kitâbet	Halil Efendi	Kunduracılık	İbrahim Efendi	34
Kavâid-i Osmâniye, Hesâb	Hacı Hasan Efendi	Marangozluk	Kosti Ağa yardımcısı Halid Ağa	23
Resim, Coğrafya	Mustafa ve Faik Beyler	Terzilik	Kuşo Ağa	23
Hüsn-i Hat	Ahmed Efendi	Litoğrafyacılık	Mahmud Efendi Merdaneci Reşid Ağa	1
Kur'ân-ı Kerim, Elif-Bâ	Hafız Bekir Efendi	Hurûfat (Mürettib)	Sermürettib Musa Kazım Efendi	5
Ulûm-i Diniye	Ahmed Efendi		Mürettib Halid ve Yahya Hayati Efendiler	
Târîh	Hasan Efendi		Makinist Hakkı Efendi	
Tecvid, Kırâat-ı Türkiye	Hafız Bekir Efendi	Mûzika	Nizamiye 20. Alayın Musiki Muallimi Yüzbaşı Mehmed Efendi	45
			Nizamiye 20. Alayın Musiki Muallimi Mülâzım-ı Evvel Hamid Efendi	

Talebeler cuma günleri dışında her gün program gereği dersanelerde iki saat dersten sonra her biri mensup oldukları bölümlere gidip akşam tatil saatine kadar

⁴⁸⁷ KVS, 1318, s.285.

⁴⁸⁸ KVS, 1318, s.295-296. (Muallim Mustafa Bey askerî rüşdiye zabıtından mülâzım-ı evvel, fahrî muallimdir.)

sanatlarıyla meşgul olmaktadır. Musiki sınıfı ise kabiliyet ve isteği olanlardan oluşup her gün iki saat teorik ve pratik müzik derslerini aldıktan sonra kendi alanlarına dönmektedir. Yukarıda 45 olarak mevcudu verilen musiki bölümü talebeleri aynı zamanda ayrı ayrı başka sanat dalı talebesi olup mektebin toplam mevcudu 94'tür. Mektebin müretteplik, litoğrafyacılık, kunduracılık, terzilik, marangozluk dışında yukarıdaki tabloda olmayıp bilgisine ulaşamadığımız oymacılık bölümü de bulunmakla birlikte, bu sanatlara ilaveler yapılması kararlaştırılmıştır⁴⁸⁹.

Hamidiye Sanâyi Mektebi kendi yönetmeliği olan birkaç sanayi mektebindendir. Mektebin yönetmeliği 11 bölüm 107 madde olup 2. bölümün 17-20. maddeler aralığı talebe kabulü, 3. bölümün 21-28. maddeler aralığı talebenin beslenme ve diğer ihtiyaçları ile ilgilidir⁴⁹⁰. Mektep talimatında geçen talebe kabulü şartlarını içeren maddeler şöyledir:

17. madde: Mektebe kabul edilecek çocuklar Kosova halkından veya komisyonun kabul etmesi durumunda Osmanlı Devleti'ne bağlı diğer vilâyetlerden olabilecektir.

18. madde: Mektebe alınacaklar öksüz yetim veya yoksul olduğu mahalle meclisince onaylanan çocukların nüfus kaydına göre 12-14 yaş aralığında olanlarından seçilecektir. Mektebin eğitim süresi olan 5 yıl içerisinde veli makul bir sebeple çocuğunu mektepten almak isterse ve idare de bunu onaylarsa talebenin orada kaldığı müddetçe ona verilen gıda ve giyim hizmetlerinin veli tarafından tazmin edileceğine dair bir senet kefile birlikte imzalanacaktır. Mektebe talebenin kabul edilmesi için yukarıdaki şartları taşıdığına dair komisyonun resmî kararı olmalıdır.

19. madde: Önceki maddede belirtilen şartlar dışında anne ve babası yaşayan bir çocuk sanayi mektebinde eğitim alması için başvuruda bulunulmuşsa, bu çocuğun yıl içindeki masrafı karşılığında senenin başından itibaren her dört ayın sonunda üç taksit olarak mektep sandığına dokuz Osmanlı Lirası ödemek şartıyla çocuk mektebe kabul edilir. Bu ücrete ekonomiye göre indirim veya zam yapılabilir. Taksitlerin zamanında ödenmesi için senet ve teminat alınır, taksidin vaktinde yatırılmaması durumunda

⁴⁸⁹ KVSİR, 1318, s.285-286, 296.

⁴⁹⁰ Şerif Korkmaz, "Üsküp Sanayi Mektebi", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi*, sy.25, 2018 (Güz), s.254.

talebinin elbisesi alınıp izin verilir, izinli sayıldığı günlerin masrafları da kayıt yaptırandan ve kefilinden tahsil edilir.

20. madde: Uygulama ve derslerden oluşan programa göre mektebin eğitim süresi 5 yıldır. Bir talebinin sınıf geçebilmesi için imtihanında uygulama dersi veya diğer derslerin her birinden 100 üzerinden 50 puan alması gerekmektedir. 2 yıl sınıf geçemeyen talebe elbisesi alındıktan sonra mekteple ilişkisi kesilecektir⁴⁹¹.

Talebinin beslenmesi ve diğer ihtiyaçları ile ilgili maddeler;

21. madde: Talebeye yaşlarına göre yarım okkadan(Ortalama 600 gram) 300 dirheme (Ortalama 900 gram) kadar ekmek ve 10 çocuğa sabahları bir karavana çorba ve öğlen vakti mevsimine göre bir karavana nohut, fasulye veya taze ve kuru sebze gibi yemekler, akşamları duruma göre haftada iki defa pilav, bir defa aşure gibi tatlı ve mevsimine göre meyve verilecektir. Bu yemeklerin verilmesi ödeneği geçmemek kaydıyla mektep müdürünün sorumluluğundadır. Yemekler her günün sonundaki yoklamaya göre yapılıp, ödenekten daha fazla verildiği tespit edildiği durumda mektep heyeti zararı tazmin edecektir. Bu yemekler evlere götürülmeyip mektepte kalan memurlara da verilmeyecek, mektep hizmetinde kullanılacaktır.

22. madde: Mektepte kalan her bir talebe için ayrılan günlük yemek miktarı şöyledir:

Tablo 29: Hamidiye Sanâyi Mektebi 'nde Bir Talebinin Günlük Beslenme Ödeneği

Dirhem	Erzak Çeşidi	Açıklama
300	Ekmek	-
62	Et	-
46	Pirinç	Pilav için (pilavlık pirincin her okkası için yüz dirhem yağ harcanacaktır)
62	Taze sebze	Üsküp'te yetişen ve diğer yerlerden gelenlerden sırayla verilecektir.
25	Kuru fasulye	Üsküp'ten ve diğer yerlerden gelenlerden verilecektir.
15	Nohut	-
62	Patates	-
2	Sade	Yalnız sebze verildiği vakit.
13	Sade	Tatlı ve helva vesair hamur işleri için.
-	Sade	Etlî yemekler ile verildiği vakit.
26	Şeker	Tatlı için.

⁴⁹¹ KVSR, 1318, s.286- 288.

-	Meyve	Taze veya kuru uygun zamanda ve tatlı yerine verilecek veya hoşaf yapılarak dağıtılacaktır.
13	Un	Tatlı için
13	Un	Her talebeye verilecek çorba için pirinç
3	Un	Her talebeye verilecek çorba için yağ

Bu yemeklerden bazılarının fazla verildiği görülürse tasarrufa gidilerek miktar düşürülebilir. Hastalanan talebenin sağlığı için yumurta, süt gibi şeyler yemesi gerekirse günlük yemek hakkından düşülerek verilecektir. Yemek için lazım olan tuz, soğan, biber, sarımsak gibi şeylerin miktarı yemeğin ölçüsüne göre harcanacaktır.

23. madde: Talebenin her birine bir karyola, ot minder üzerine pamuk veya yünle dolu bir şilte, bir yastık, bir çarşaf ve çarşafı bir yorgan ve kış mevsiminde kullanılması için bir battaniye de verilecektir.

24. madde: Talebeye her sene eylül ayından itibaren yerli yün kumaş ve benzerinden bir ceket ve pantolondan oluşan dahilî, çift yakalı bir ceket, bir pantolon, bir kemerden oluşan cuma, bayram ve resmi günler için özel olarak haricî elbise, dört çift çorap ve mektep dahilinde giymek üzere birer çift mest ve kundura, dışarı çıktıklarında giymek için birer çift sağlam iskarpin, yalnız müzik talebesine özel olarak üç senede birer çift çizme ve her sene püsküllü bir fes, yazın mektepte giymek için bir çift açık kundura, üç gömlek, üç don, iki pamuksuz basma mintan ile kış için iki pamuklu mintan ve ihtiyaç durumunda iki katlı gömlek, kış için üç senede bir haricî elbise renginden yün kaput ve her sene birer yazlık hafif elbise verilecektir.

25. madde: Talebenin fesi ve dahilî elbisesi ders ve yoklama zamanlarına mahsus olup sanatlarına giderken feslerini çıkarıp yine her sene verilecek birer bezden serpuş giyecekler ve bundan başka sağlam bir bezden üretilmiş birer pantolon ve gömlekten oluşan iş üniforması verileceğinden iş zamanlarında bunları dahilî elbise üzerine geçirerek sanatlarına devam edeceklerdir. Bununla birlikte ayakkabı ve elbiselerin zaman zaman tamir edilip mümkün olduğu kadar idare edilmesi komisyon ve mektep heyetinin sorumluluğunda olacaktır.

26. madde: Mektebin mefruşatı, mutfak, yemek takımları, yatakhaneler, dersane ve imalathanelerin araç-gereçleri ve müzik takımları gibi demirbaş eşyası olup gerek bunların ve gerek talebe eşyasının iyi korunması, kırtasiye, kitap, yakıt,

aydınlatma gibi giderler lüzumuna göre her koğuş odasında miktarı merkez dairesinde ayarlanarak harcanması mektep heyetince sağlanacaktır.

27. madde: Hangi sınıf ve mezhepten olursa olsun mektebe alınacak çocuk deftere kaydedilip, mektebin açılışından o zamana kaçınıcı talebe ise o numara elbisesine de yazılacaktır. Yeni alınan talebe diğerlerinin yanına gönderilmeden önce temizlenip yeni mektep elbisesi giydirilecektir. Eski elbisesi varsa veli veya akrabasına teslim edilecek yoksa mektep idaresi tarafından satılarak karşılığı talebeye harçlık olarak verilecektir. Bir haftada okuma yazma ve yetenekli olduğı sanat tespit edildikten sonra mektep heyetinin de uygun gömesiyle gereğı yapılacaktır.

28. madde: Talebenin mektep içinde üzerinde kıymetli eşya ve fazla para bulundurması yasak olup bulunduranlarınkini mektep idaresi muhafaza edecektir⁴⁹².

b. Dâru'l-Muallimîn

Tanzimat'tan Tevhid-i Tedrisat'a kadar Osmanlı Devleti merkezde ve vilâyetlerde birçok Dâru'l-Muallimîn açmıştır. Bunların ilki rüşdiyelere öğretmen yetiştirmek amacıyla 16 Mart 1848'de açılan Dâru'l-muallimîndir⁴⁹³.

Dâru'l-muallimînler diğer eğitim kurumları gibi II. Abdülhamid döneminde İstanbul'a özel bir okul olmaktan çıkıp taşradaki vilâyet merkezlerinde açılmaya başlamıştır. Salnâmelerde bahsedilmemekle birlikte Bayram Kodaman Kosova vilâyetinde açılan ilk Dâru'l-Muallimînin Priştine'de olduğunu bildirir. Bu okul sıbyan mektepleri için yeni usulü bilen hocalar yetiştirmek amacıyla 1880 yılında kurulmuştur⁴⁹⁴. Üsküp'teki Dâru'l-Muallimîn ise 1890 yılında kapatılmış 1898 yılında tekrar kapılarını eğitim-öğretime açmıştır⁴⁹⁵. H. 1318 (1900) tarihli salnâmede Dâru'l-Muallimîn'in açılma kararı şöyledir:

“Sâye-i ma ‘ârif-pirâye-i hazret-i pâdişâhîde memâlik-i mahrûse-i şâhânenin her ciheti bir gülşen-ma ‘ârif hâlini almışdır. Hangi cihete bakılsa ta ‘lîm-i etfâle mahsûs birçok mekâtibi müsâdif nazar-i mefharet olur. Etfâl-i ‘Osmâniyyenin mukteziyât-ı ‘asriyye dâiresinde ta ‘lîm ve terbiyeleri için en hücrâ köşelerde bile mekteb küşâdı cümle-i âmâl-i mekârim-iştîmâl-i cenâb-ı veliyyü 'n-ni ‘amiyyedendir.

⁴⁹² KVSr, 1318, s.288-293.

⁴⁹³ Unat, age, s.30-31.

⁴⁹⁴ Kodaman, age, s.150.

⁴⁹⁵ Yakup Ahabab, Üsküp *Sancağı'nın İdari ve Sosyoekonomik Yapısı (1876-1911)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s.94-95.

İşte bu ârzû-yı celîl-i hazret-i hilâfet-penâhîye tevfikân vilâyetimiz dâhilinde mevâki '-i 'adîdede mekâtib küşâdı mukarrer ise de bunlardan bi-hakkın istifâde edilmek emr-i ta'lîmin usûl-i cedîdeye vâkıf muktedir mu'allimlere tefvîziyle hâsıl olacağından ve bu da bir dâru'l-mu'allimînin vücûduna vâbeste bulunduğundan bu emniyyenin husûlü için sebk eden 'arz ve inhâ-yı vilâyet-penâhî üzerine Üsküb'de dahî bir dâru'l-mu'allimîn küşâdı makrûn-ı müsâ'ade-i eltâf-sâde-i cenâb-ı şehriyârî olmuş icâb-ı celîli derdest-i infâz bulunmuştur."⁴⁹⁶

4. Gayrimüslim Mektepler

Balkan şehirleri buldukları konum itibariyle farklı millet ve dinleri bünyesinde barındırmaktadır. Üsküp'ün vilâyeti merkezi olması sebebiyle bu farklılıklar şehirde daha fazla yoğunlaşmıştır. Vilâyet merkezi olmadan önce 1885 yılında ise 10 Hristiyan mektebi bulunmaktadır⁴⁹⁷. Vilâyet merkezi olduktan sonra bu mekteplerin sayısında bir hayli artış gözlemlenmektedir.

1893 yılında şehirde 12 Bulgar, 2 Rum, 1 Sırp, 1 Yahudi, 1 Katolik mektebi bulunurken 1896 yılında biri kız biri erkek olmak üzere iki Bulgar mektebi daha açılmıştır. Bu yıllarda Üsküp'teki gayrimüslim okulları ile ilgili bilgiler şöyledir:

Tablo 30: 1893-1896 Yılları Arasında Üsküp'te Gayrimüslim Okullarının Durumu

Mektebin İsmi ve Çeşidi	Mektebin Sınıf ve Derecesi	Lisanı	1893 Yılı Talebesi ⁴⁹⁸		1896 Yılı Talebesi ⁴⁹⁹	
			Erkek	Kız	Erkek	Kız
Rum Erkek Mektebi (Gündüzlü)	6 Sınıf rüşdî ve ibtidâî	Rumca, Fransızca	65	-	65	-
Rum Kız Mektebi (Gündüzlü)	6 Sınıf rüşdî ve ibtidâî	Rumca	-	120	-	120
Bulgar Erkek Mektebi (Yatılı)	4 Sınıf rüşdî	Bulgarca, Türkçe Fransızca	150	-	319	-
Bulgar Erkek Mektebi (Gündüzlü)	Rüşdî ve ibtidâî	Bulgarca, Fransızca	319	-	319	-
Bulgar Erkek Mektebi (Gündüzlü)	3 Sınıf ibtidâî	Bulgarca	31	-	48	-
Bulgar Erkek Mektebi (Gündüzlü)	2 Sınıf ibtiâî	Bulgarca	73	-	31	-
Bulgar Erkek Mektebi	3 Sınıf ibtidâî	Bulgarca	48	-	40	-

⁴⁹⁶ KVSİR, 1318, s.282.

⁴⁹⁷ KVSİR, 1302, s.153-154.

⁴⁹⁸ KVSİR, 1311, s.96.

⁴⁹⁹ KVSİR, 1314, s.167-168. Yekün kısmında 231 olarak yazılan hatalı toplam düzeltilmiştir.

(Gündüzlü)						
Bulgar Erkek Mektebi (Gündüzlü)	3 Sınıf ibtidâî	Bulgarca	35	-	73	-
Bulgar Erkek Mektebi (Gündüzlü)	1 Sınıf ibtidâî	Bulgarca	29	-	31	-
Bulgar Erkek Mektebi (Gündüzlü)	-	-	-	-	54	-
Bulgar Kız Mektebi (Gündüzlü)	-	-	-	-	35 ⁵⁰⁰	-
Bulgar Kız Mektebi (Yatılı)	3 Sınıf Rüşdî	Bulgarca, Fransızca	-	54	-	150
Bulgar Kız Mektebi (Gündüzlü)	3 Sınıf ibtidâî	Bulgarca	-	60	30	132
Bulgar Kız Mektebi (Gündüzlü)	1 Sınıf ibtidâî	Bulgarca	-	33	-	60
Bulgar Kız-Erkek Mektebi (Gündüzlü)	1 Sınıf ibtidâî	Bulgarca	25	15	-	60
Bulgar Kız-Erkek Mektebi (Gündüzlü)	4 Sınıf ibtidâî	Bulgarca	30	132	73	-
Sırp Erkek-Kız Mektebi (Gündüzlü)	2 Sınıf ibtidâî	Slavca, Sırpça	30	16	30	16
Katolik Mektebi (Gündüzlü)	İbtidâî	Latince	18	10	18	10
Yekün	-	-	853	440	1166	548

1900 yılında gayrimüslim mekteplerinin isimlerini, muallim kadrolarını ve talebe mevcutlarını görebilmekteyiz. Bulgar mekteplerinden başlarsak Yiğit Paşa Mahallesi'ndeki yatılı idâî ve rüşdî mektebinin müdürü Paskal Racef Efendi olup Hasan Tahsin Efendi, Yano Toşof, Eftem Nakof, Todor Paskalef, Kostadin Nikolof, Pavle Kovacef, Serebren Papa Petro, Yakon Pasokof, Anastas Petro Dolef, Yuvan Karacof, Deyunes Kandilarof, Atnas Mihaylof muallim kadrosunu oluşturmaktadır. Mektebin 180'i yatılı 300'ü gündüzlü 480 talebesi mevcuttur. Yiğit Paşa Mahallesi'ndeki yatılı kız idâî mektebinde Müdür Velko Efendi, Muallim Levbe Köpeva Efendi ve muallimeler; Katrina Aleksandra, Resto, Marya Boşnakova, Rosa Maslarova, Astoyno İvanoda 90 talebeye, Çair Mahallesi Erkek İbtidâî Mektebi'nde Müdür Lazar Karacof Efendi ve Muallim Esperedon İstefanof Efendi 30 talebeye, Gazi Mentuş Mahallesi Erkek İbtidâî Mektebi'nde Müdür Berase Eşcif Efendi, Muallim Atnas Tarikova,

⁵⁰⁰ Bulgar Kız Mektebi'ndeki talebe mevcudunun erkek kısmına sehven yazılmış olması muhtemeldir.

Muallime Katrina Silanova 25 talebeye, Haraççı Selahaddin Mahallesi Erkek İbtidâi Mektebi'nde Müdür Lazo Organcif, Muallim Todor Çeron İlkof ve Muallime Pirese Antova 50 talebeye, Haraççı Selahaddin Mahallesi'ndeki kız mektebinin tek muallimesi İlka Maşarova 30 talebeye, Cedid Hristiyan Mahallesi'ndeki ibtidâi mektebi'nde Müdür Andreyta Tasolof, Muallim Todor İvanof, Muallime Aleksandır Mogdalova 20 talebeye eğitim-öğretim vermektedir⁵⁰¹.

1900 yılında Üsküp'teki Sırp Ortodoks mektepleri hemen hemen Bulgar mektepleriyle aynı bölgede kurulmuşlardır. Yiğit Paşa Mahallesi'ndeki ibtidâi ve rüşdî mektebi müdürü İlya Voçitik Efendi muallimleri Lodomir Petkobin, Eçvetozar Tomik, İstemnako İvanovik, Mustafâ Efendi, Sâmî Efendi, Mihail Görgevik, Petre Dimitrivik, Resto Ogyanovik, Bogo Fertonic Danil, İvan Çiric, Lazar Bojvik, Vasile Gebro Atnasfevik, Tomka Danil Fertonic olup mektebin toplam talebe mevcudu 233'tür. Yiğit Paşa Mahallesi'ndeki kız ibtidâi mektebinin muallimleri Yuvanka Gabik, Jenka Direnova, Angelina Penkova, Darnika Gerigen, Alinu Tarakova, Aline Pankova 123 talebeyi, Haraççı Selahaddin Mahallesi Erkek İbtidâi Mektebi'nde Müdür Estoyan Beykovik ve mektebin tek muallimi Milan 34 talebeyi, Gazi Menteş Mahallesi Erkek İbtidâi Mektebi'nde Müdür Yuvan Kastırnevik, Muallim Lazar Bojvik 30 talebeyi, Hamidiye Mahallesi Erkek İbtidâi Mektebi'nin müdürü Muallim Yuvan Girik, Muallime Lubiçe İstemneko Digova 35 talebeyi yetiştirmektedir⁵⁰².

Balkanlar'daki bir diğer unsur olan Ulahlar'ın da Üsküp'te eğitim kurumları mevcut olup aynı mahalleye kurulan iki ibtidâi bunlardandır. Yiğit Paşa Mahallesi'nde 47 erkek-kız talebeye eğitim veren ibtidâi mektebinin kadrosunu Müdür Mihail Marci Efendi, Muallim Kosta Kostantin Efendi, Muallime Madam Alina Buklanazo oluştururken diğer mektebin 138 talebesine Müdür Yafparoşi Efendi, Muallim Musa Efendi, Muallime Madam Nilenoy Bulimo eğitim-öğretim vermektedir⁵⁰³.

1879 yılında Üsküp'te 1 Yahudi mektebi bunuyorken⁵⁰⁴, 1893-1896 yıllarında 5 sınıftan oluşan rüşdî ve ibtidâi derecelerinde Fransızca İspanyolca ve Türkçe eğitim veren iki şubeli mektebin 154 erkek talebesi mevcuttur⁵⁰⁵. 1900 yılında adıyla anılan Yahudi Mahallesi'ndeki Elyanis İsrailiyet İbtidâi ve Rüşdî Mektebi'nde Müdür Mişon

⁵⁰¹ KVSŞ, 1318, s.299.

⁵⁰² KVSŞ, 1318, s.301-302.

⁵⁰³ KVSŞ, 1318, s.302-303.

⁵⁰⁴ KVSŞ, 1296, s.124-125.

⁵⁰⁵ KVSŞ, 1311, s.96; 1314, s.167-168.

Salamon Efendi, Muallim Asak Yakolevi, Muallim İbrahim Efendi, Şabtan Efendi ve Moneş Hanımefendi'nin 87 talebesi mektebe devam etmektedir⁵⁰⁶.

5. Medreseler

Üsküp, ilim alanında eskiden beri sahip olduğu şöhretini ziyan etmemiş ilim merkezi olma özelliğini hep korumuştur. Ders veren müderrisler de icazet verecek donanımdadır⁵⁰⁷.

1879 yılında Üsküp'te 6 medrese mevcutken⁵⁰⁸ 1883-1885 yıllarında bu sayı yarı yarıya azalıp 3'e düşmüştür⁵⁰⁹. Üsküp vilâyet merkezi olduktan sonra 1893 yılında ise 7 medresede 7 müderris 160 talebeyi yetiştirmektedir⁵¹⁰. 1896 yılında Gazi Mustafa ve Yahya Paşalar ile Gazi İsa ve İshak Beyler, Yelen Kapan, Kebir Mehmed Çelebi cami avlularında, bir de Yeni Hamam civarında birer medrese⁵¹¹. 1900 yılında ise bunlara ilaveten Meddah Camiî bitişiğinde ve Lonca Çeşmesi civarında da birer medrese bulunmakla birlikte toplam medrese miktarı 9'a ulaşmıştır⁵¹².

Evliya Çelebi Sultan Murad Han Cami Medresesi, Yahya Paşa Medresesi, İshak Paşa Medresesi, İsa Paşa Medresesi Mustafa Paşa Medresesi ve Karlızade Medresesi'ni Üsküp'ün en meşhur ilim merkezlerinden sayar. Bundan başka camilerle birlikte anılan dokuz dâru'l-kurrası da bulunmaktadır⁵¹³. Bu medreselerin her biri aynı seviyede değildir. Örneğin 1438 yılında İshak Bey tarafından yaptırıldığı tahmin edilen İshak Paşa Medresesi⁵¹⁴ ve Üsküp beyi İsa Bey'in 1469 yılında 10 bölümlü olarak yaptırdığı İsa Bey Medresesi 50'li idi⁵¹⁵. Yine Üsküp'te bulunan Hacı Hüseyin Medresesi 40'lı⁵¹⁶, Hüseyin Şah Medresesi 20'li medreselerdendir⁵¹⁷. 1900 tarihli Maârif Salnâmesi'ne göre Üsküp'te Debbağ Şakir, Mustafa Paşa, Nabi, İshakiye, İbn Kocacık, Kebir Mehmed Çelebi, Muradiye, İbn Şahin medreseleri eğitim-öğretimi sürdürmektedir⁵¹⁸. Ekrem Hakkı Ayverdi Üsküp'te Burmalı, İsa Bey, İshak Bey, Murad Paşa, Mustafa

⁵⁰⁶ KVSr, 1318, s.303.

⁵⁰⁷ KVSr, 1304, s.178; 1305, s.164.

⁵⁰⁸ KVSr, 1296, s.124-125.

⁵⁰⁹ KVSr, 1300, s.134-135; 1302, s.153-154.

⁵¹⁰ KVSr, 1311, s.224-225.

⁵¹¹ KVSr, 1314, s.191 Aynı salnâmenin 211. Sayfasında 8 medrese olduğu bilgisi mevcuttur.

⁵¹² KVSr, 1318, s.336, 348.

⁵¹³ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, c.V, Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1315 (1897), s.556.

⁵¹⁴ Cahid Baltacı, age, c.I, s.492.

⁵¹⁵ Baltacı, age, s.490.

⁵¹⁶ Baltacı, age, s.327.

⁵¹⁷ Baltacı, age, s.202.

⁵¹⁸ SNMU, 1318, s.1510-1511.

Paşa, Sultan Murad, Atiye Binti Yaşar Bey, Hacı Hasan b. Ali Bey, Mehmed Bey, Yahya Paşa medreselerinden isimlerini zikretmiş. Tophane Medresesi'nin Mustafa Paşa Medresesi ile Tütünsüz Medresesi'nin de diğer medreselerden biriyle aynı yerde olduğunu nakletmiştir⁵¹⁹. Salih Asım Üsküp'te 12 medrese olduğunu bunların dördünün önceden kullanılamaz hale geldiğini kalan sekizinin ise yaklaşık 1912 yılına kadar eğitim-öğretimin devam ettiğini aktarmaktadır⁵²⁰.

B. ÜSKÜP SANCAĞI KAZALARINDA EĞİTİM-ÖĞRETİM

1. Kumanova Kazası

Kumanova kazası Üsküp, İştîp, Kıratova, Palanka ve Preşova kazalarıyla çevrilidir⁵²¹. Nüfusu 1879 yılında 5.264'ü Müslüman, 14.360'ı Hristiyan, 156'sı Kıbtî olmak üzere 19.780 olup⁵²², 1900 yılında 12.659 Müslüman 28.550 Hristiyan olmak üzere toplam 41.209'a ulaşarak 20 yılda bir misli artmıştır⁵²³.

14. yüzyılda Zegligovo bölgesinde bir köy olarak Köstendil Prenslığı'ne bağlı iken 16. yüzyılda Müslümanların hakim olduğu bir yerleşim haline gelen Kumanova, 1517-1519 yılları arasında tutulmuş tahrir defterinde ismine ilk kez rastlanan bir şehirdir⁵²⁴.

a. Maârif Komisyonu

1883 yılında Kumanova Maârif Komisyonu; Reis Rüşdiye Muallimi (Hacı Hafız Abdülmuttalib Efendi) ve azaları; İmam Salim Efendi, Süleyman Efendi, İbrahim Efendi, Abdülkerim Efendi, Osman Nuri Efendi, Molla Hüseyin'den oluşmaktadır⁵²⁵. 1885-1887 yıllarında komisyon reisi Hafız Mehmed Efendi'nin azaları; Ali ve Salih Beyler, kâtip ise Selim Efendi'dir. Bu yıllarda eğitime 14.500 kuruş ayrılmıştır⁵²⁶. 1888 yılında Reis Hafız Behçet Efendi, azalar; İbrahim ve Hacı Süleyman Efendiler olmuş komisyon kâtibi ve bütçede bir değişiklik olmamıştır⁵²⁷. 1893-1896 yıllarında ise Müderris İsmail Efendi komisyon reisi, Hacı Cemâil Ağa ve yardımcısı Nuhi Ağa

⁵¹⁹ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri Yugoslavya*, c.III, s.248-290.

⁵²⁰ Salih Asım, *Üsküb Tarihi ve Civarı*, Üsküb: Halil Kazım Matbaası, 1932 (1351), s.9.

⁵²¹ Şemseddin Sami, "Kumanova", age, c.V, s.3768.

⁵²² KVSr, 1296, s.121.

⁵²³ KVSr, 1318, s.402.

⁵²⁴ Kiel, "Kumanova", *DİA*, Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2002, c.26, s.363.

⁵²⁵ KVSr, 1300, s.73.

⁵²⁶ KVSr, 1302, s.106: 1304, s.190.

⁵²⁷ KVSr, 1305, s.175.

azaları, Mehmed Bahaddin Efendi ise komisyonun kâtibidir. Bu yıllarda eğitime 18.200 kuruş ayrılmış olup eğitim giderleri 17.100 kuruştur⁵²⁸. 1900 yılına gelindiğinde komisyon reisi Kaymakam (Abdullah) Bey, azalar; Tapu Kâtibi Hafız İbrahim Efendi ve Tahrirat Kâtibi Zeynullah Efendi, kâtip olarak Hurşid Efendi görev yapmaktadır. 1900 yılında Kumanova’da eğitime ayrılan bütçe 27.500 eğitim masrafları ise 21.850 kuruştur⁵²⁹.

b. Rüşdiye Mektepleri

Kumanova’da modern eğitimin başlangıcı diğer şehirlere göre daha erkendir. Rüşdiye mektebinin kuruluşu ise 1872 yılından daha eskilere dayanır⁵³⁰. 1879 yılında Kumanova’daki tek rüşdiyenin muallimi Hafız Abdullah Efendi⁵³¹, 1883 yılında Hacı Hafız Abdülmuttalib Efendi ile Rik’a Muallimi Osman Nuri Efendi’dir⁵³². 1885-1887 yıllarında 29 talebeye Muallim Hacı Hafız Abdülmuttalib Efendi ile Rik’a Muallimi Osman Necati Efendi eğitim-öğretim vermektedir⁵³³. 1888 yılında talebe sayısı değişmemiş Muallim-i Evvel Mustafa Efendi ve Rik’a Muallimi Osman Nuri Efendi muallim kadrosunu oluşturmuşlardır⁵³⁴. 1893 yılında 60 talebeye rik’a ve diğer dersleri Muallim Ali Efendi verirken kapıcı olarak Bevvâb Hasan Ağa görev yapmaktadır⁵³⁵. 1896 yılında ayrıca bir rik’a muallimi görevlendirilerek Murteza Efendi hizmete başlamış, talebe mevcudu da 73’e yükselmiştir⁵³⁶. 1900 yılına gelindiğinde 80 talebeyi vekâleten muallimlik yapan Hafız Şaban Efendi yetiştirmiş, Hacı Esad Efendi de mektebin kapıcılığını yapmıştır⁵³⁷.

c. İbtidâiye Mektepleri

Kumanova’da 1885 yılında biri kız talebeye mahsus, iki mektep bulunmaktadır. Kız ibtidâiyesinde 1885-1888 yıllarında 40 talebesi olan Muallim İsmail Efendi⁵³⁸, 1893

⁵²⁸ KVSR, 1311, s.108; 1314, s.247.

⁵²⁹ KVSR, 1318, s.397.

⁵³⁰ Necati Demir, “Başbakanlık Osmanlı Arşivlerine Göre 1877-1912 Yılları Arasında Kosova’da Eğitim ve Öğretim”, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, c.II, sy.3, (2010), s.13.

⁵³¹ KVSR, 1296, s.82.

⁵³² KVSR, 1300, s.75.

⁵³³ KVSR, 1302, s.108; 1304, s.193.

⁵³⁴ KVSR, 1305, s.177.

⁵³⁵ KVSR, 1311, s.110.

⁵³⁶ KVSR, 1314, s.250.

⁵³⁷ KVSR, 1318, s.400.

⁵³⁸ KVSR, 1302, s.109; 1304, s.193; 1305, s.177.

yılında 86⁵³⁹, 1896 yılında 95 talebeyi yetiştirmiştir⁵⁴⁰. 1900 yılında ibtidâiyede muallimler faaliyet göstermeye başlamış 110 talebeli mektepte Muallime Naciye Hanım ve Mubassire Emine Hanım hizmet vermişlerdir⁵⁴¹.

1885-1887 yıllarındaki iki ibtidâiyede Muallim-i Evvel İsmail Efendi ve Muallim-i Sâni İsmail Efendi'nin 163 talebesi bulunuyorken diğer ibtidâiyede Muallim-i Sâlis Hafız Şakir Efendi'nin 50 talebesi bulunmaktadır⁵⁴². 1888 yılında ibtidâiyelerde muallim-i evvel olarak İsmail Efendi yerine Hacı Ahmed Efendi'nin göreve başlaması dışında bir değişiklik olmamıştır⁵⁴³.

1893 yılında kazadaki toplam üç erkek ibtidâiyesi bulunuyorken⁵⁴⁴, şehir merkezindeki iki ibtidâiyede Muallim-i Evvel Ahmed Efendi ve Muallim-i Sâni Ali Efendi bu yıl 75⁵⁴⁵, 1896 yılında 78 talebeye eğitim-öğretim vermiş, Raşid Bey kapıcılığını yapmıştır⁵⁴⁶. Diğer ibtidâiyede ise 1893-1896 yılları arasında 155 talebeye Muallim-i Evvel Yusuf Efendi ve Muallim-i Sâni Mahmud Efendi eğitim öğretim verip, Yaşar Ağa kapıcılığını yapmıştır⁵⁴⁷.

1900 yılında ibtidâiyeler isimleriyle karşımıza çıkmıştır⁵⁴⁸. Osmaniye İbtidâiye Mektebi'nde Muallim-i Evvel Ali Efendi, Muallim-i Sâni İbrahim Efendi, Muallim-i Sâlis Mubassir İsmail Efendi'nin 80 talebesi mevcuttur. Hamidiye İbtidâiye Mektebi ismiyle kayıtlara geçen ibtidâiyenin 144 talebesini Muallim-i Evvel Akâid Muallimi Mustafa Efendi, Muallim-i Sâni Hafız Mahmud Efendi, Muallim-i Sâlis Mubassir İsmail Efendi yetiştirmiştir⁵⁴⁹.

d. Sıbyan Mektepleri

Yeni usul eğitime daha erken geçtiğini aktardığımız Kumanova'da sıbyan mekteplerinin kısa sürede ibtidâiyeye çevrildiği anlaşılmaktadır. Şehirde 1879 yılında 7

⁵³⁹ KVSr, 1311, s.111, 224-225.

⁵⁴⁰ KVSr, 1314, s.250.

⁵⁴¹ KVSr, 1318, s.400.

⁵⁴² KVSr, 1302, s.108-109; 1304, s.193.

⁵⁴³ KVSr, 1305, s.177.

⁵⁴⁴ KVSr, 1311, s.224-225.

⁵⁴⁵ KVSr, 1311, s.110.

⁵⁴⁶ KVSr, 1314, s.250.

⁵⁴⁷ KVSr, 1311, s.110-111; 1314, s.250.

⁵⁴⁸ Evvelki yılların talebe mevcuduna göre ibtidâiyeleri yaklaşık olarak eşleştirebileceksek de tahminî bir bilgi vermemek adına diğer ibtidâiyelerle bilgilerini birleştirmedik.

⁵⁴⁹ KVSr, 1318, s.400.

mektep bulunurken⁵⁵⁰, 1888 yılına kadar sıbyan mekteplerinin açık olduğu bilgisine ulaşılmaktadır⁵⁵¹.

e. Gayrimüslim Mektepler

Kumanova'da Müslüman nüfusun iki katı olan Bulgar ve Rumlar'dan oluşan Hristiyan nüfusun çocuklarının da eğitimine önem verilmektedir. 1879-1888 yıllarında şehirde tek Hristiyan mektebi bulunurken⁵⁵² ileriki yıllarda Rum ve Bulgar mektepleri olarak ayrılmıştır.

1893 yılında Bulgar Erkek Mektebi'nde Birinci Ders Muallimi Sazdo Efendi, İkinci Ders Muallimi Efsanti Efendi, Üçüncü Ders Muallimi Koçko Efendi, Dördüncü Ders Muallimi Hristo Efendi, Beşinci Ders Muallimi Dimitri Efendi, Rik'a Muallimi Hurşid Efendi 355 talebeyi yetiştirirken⁵⁵³ 1896 yılında talebe mevcudu 304'e düşmüştür⁵⁵⁴.1900 yılında ise 261 talebeli mektebin müdürlüğünü vekâleten Estoban Toroşkof Efendi ifa etmiş, kadrosunu Muallim Todor, Muallim İstoel, Lisan-ı Osmanî Muallimi Said Efendi, Muallim Kirasim, Muallim Todor oluşturmuştur⁵⁵⁵.

Bulgar Kız Mektebi'nde 1893-1896 yıllarında birinci ve ikinci muallimeler Efkiyu, Üçüncü Muallime Koçu, Dördüncü Muallime Ordanu 79 talebeye⁵⁵⁶, 1900 yılında ise Muallime Efkiya Hristo ve Muallime Afronanova 192 talebeye eğitim-öğretim vermektedir⁵⁵⁷.

1893-1896 yılında Rum Erkek Mektebi'nde Muallim-i Evvel Yuvan Mihail Efendi, Muallim-i Sâni Yefto Çokoy Efendi'nin 120 talebesi mevcutken⁵⁵⁸, 1900 yılında bu mevcut 260'a yükselmiş, mektebin kadrosunu Müdür İstefan Efendi, Muallim Damyan, Muallim Yosif, Muallim Yuvan, Muallim İstoyan oluşturmuştur⁵⁵⁹.

Rum Kız Mektebi'nde 1893-1896 yıllarında Muallime Parasguh 60 talebeyi⁵⁶⁰, 1900 yılında Muallime Soltana ve Muallime Mileva 30 talebeyi yetiştirmektedir⁵⁶¹.

⁵⁵⁰ KVSr, 1296, s.124-125.

⁵⁵¹ KVSr, 1304, s.194; 1305, s.178.

⁵⁵² KVSr, 1296, s.124- 125; 1304, s.194; 1305, s.178.

⁵⁵³ KVSr, 1311, s.111.

⁵⁵⁴ KVSr, 1314, s.250.

⁵⁵⁵ KVSr, 1318, s.400-401.

⁵⁵⁶ KVSr, 1311, s.111; 1314, s.251.

⁵⁵⁷ KVSr, 1318, s.401.

⁵⁵⁸ KVSr, 1311, s.111; 1314, s.251.

⁵⁵⁹ KVSr, 1318, s.401.

⁵⁶⁰ KVSr, 1311, s.112; 1314, s.251

⁵⁶¹ KVSr, 1318, s.401.

f. Medreseler

Kumanova'daki tek medresede⁵⁶² 1893 yılında 50 talebeye bir müderris eğitim-öğretim vermektedir⁵⁶³. 1900 yılında 46 talebesi bulunan medresenin ismi Maârif Salnâmesi'nde Mehmed Bey Medresesi olarak geçerken⁵⁶⁴ Ekrem Hakkı Ayverdi medresenin ismini Eski Medrese olarak zikreder⁵⁶⁵.

2. İştîp Kazası

İştîp kazası kuzeyinde Kumanova, doğusunda Koçana, güneydoğusunda Radovişte, batı ve güneybatısında Köprülü ve Tikveş ile çevrilidir⁵⁶⁶. Tarihi MÖ III. yüzyıla dayanır. Peonlar'ın İliya kolunun merkeziyken sırasıyla Yunanlılar'ın sonra Bizans ve arkasından Slavlar'ın Osmanlı'dan hemen önce ise Sırp'ların eline geçmiştir⁵⁶⁷. Şehrin 1879 yılı nüfusu 11.400'ü Müslüman, 10.750'si Hristiyan 230'u Kıbtî olmak üzere 22.380 kişiden oluşuyorken⁵⁶⁸ 1900 yılında 34.577'ye ulaşmıştır⁵⁶⁹.

a. Maârif Komisyonu

1883 yılında İştîp Maârif Komisyonu; Reis Müftü (Hüseyin Efendi) ve azaları; Mürteza Bey, Şeyh Salih Efendi, Mustafa Efendi, Mehmed Efendi, diğer Mustafa Efendi, diğer Mehmed Efendi ve Ahmed Efendi'den oluşmaktadır⁵⁷⁰. 1885 yılında ise Reis Hüsnü Efendi ve Reis-i Sâni Hayrullah Efendi olup azaları Hacı Mustafa Efendi, Hacı İbrahim Efendi, Hacı Ali Ağa komisyon kâtibi ise Ahmed Fehmi Efendi'dir⁵⁷¹. 1887-1888 yıllarında Hacı İbrahim Efendi komisyon reisi, Rüşdiye Muallimi Mehmed Tevfik Efendi, Hacı Mustafa ve Ali ağalar aza, Mustafa Hayri Efendi komisyon kâtibi olup bu yıla ait eğitim bütçesi ise 15.000 kuruştur⁵⁷². 1893 yılında komisyon reisliğini vekâleten Cafer Bey yürütmekte, Ahmed Efendi, Bilal Efendi, Bekir Efendi aza, Mehmed Ragıp Efendi kâtip olarak görev yapmaktadırlar⁵⁷³. 1893 yılında reis olarak İştîp Müftüsü Hüseyin Efendi göreve başlamış azalar ve kâtipte bir değişiklik

⁵⁶² KVSr, 1314, s.255; 1318, s.405, 406.

⁵⁶³ KVSr, 1311, s.234-235.

⁵⁶⁴ SNMU, 1318, s.1510-1511

⁵⁶⁵ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri Yugoslavya*, c.III, s.87.

⁵⁶⁶ Şemseddin Sami, "İştîp", age, c.2, s.973.

⁵⁶⁷ Kiel, "İştîp", *DİA*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2001, c.23, s.440-441.

⁵⁶⁸ KVSr, 1296, s.121.

⁵⁶⁹ KVSr, 1318, s.383.

⁵⁷⁰ KVSr, 1300, s.69.

⁵⁷¹ KVSr, 1302, s.102.

⁵⁷² KVSr, 1304, s.183; 1305, s.168.

⁵⁷³ KVSr, 1311, s.100.

olmamıştır⁵⁷⁴. 1900 yılında komisyon tamamen değişmiş Reis Kaymakam (Ömer Hüsameddin) Bey, azalar; Hüsnü Efendi, Ömer Efendi ve Osman Fevzi Efendi, kâtip ise Abdülvehhab Efendi olmuştur⁵⁷⁵.

b. Rüşdiye Mektepleri

1879-1900 yılları arası İştîp'teki tek rüşdiye mektebinin kadrosu ve talebe mevcudu şöyledir:

Tablo 31: 1879-1900 Yılları Arasında İştîp Rüşdiye Mektebi'nin Kadrosu ve Talebe Mevcudu

Yıl	Muallim-i Evvel	Muallim-i Sâni	Rik'a Muallimi	Bevvâb	Talebe
1879 ⁵⁷⁶	Şehabedin Efendi	Said Efendi			
1883 ⁵⁷⁷	Mehmed Efendi	Said Efendi	Ahmed Fehmi Efendi	Behlül Ağa	72
1885 ⁵⁷⁸	Mehmed Efendi	Esad Efendi	Ahmed Fehmi Efendi	Mehmed Ağa	85
1887 ⁵⁷⁹	Mehmed Efendi	Esad Efendi	Yaşar Efendi	Mehmed Ağa	60
1888 ⁵⁸⁰	Mehmed Tevfik Efendi	Esad Efendi	Abdi Efendi	Mehmed Ağa	60
1893-1896 ⁵⁸¹	Mehmed Tevfik Efendi	Mehmed Said Efendi	Yaşar Efendi	Hüseyin Ağa	48
1900 ⁵⁸²	Hacı Mehmed Tevfik Efendi	Salih Efendi	Yaşar Efendi	Molla Mustafa	55

c. İbtidâiye Mektepleri

1885-1888 yıllarında İştîp'te Numune İbtidâi Mektebi adında bir mektep bulunup bundan başka üç ibtidâi de mevcuttur⁵⁸³. 1885 yılında Numune İbtidâi Mektebi'nin 200 talebesi olup Muallim-i Evvel Mehmed Said Efendi Muallim-i Sâni Ahmed Efendi, Bevvâb Mahmud Efendi görev yapmaktadır.

1885 yılında diğer üç ibtidâiyede Muallim Mustafa Efendi 100, Muallim İbrahim Efendi 60, Muallim-i Evvel Hasan Efendi ve Muallim-i Sâni Ahmed Efendi 185 talebeyi yetiştirmektedir⁵⁸⁴.

⁵⁷⁴ KVSİR, 1314, s.224.

⁵⁷⁵ KVSİR, 1318, s.372.

⁵⁷⁶ KVSİR, 1296, s.83.

⁵⁷⁷ KVSİR, 1300, s.72

⁵⁷⁸ KVSİR, 1302, s.103

⁵⁷⁹ KVSİR, 1304, s.184.

⁵⁸⁰ KVSİR, 1305, s.169.

⁵⁸¹ KVSİR, 1311, s.102, 224-225; 1314, s.227.

⁵⁸² KVSİR, 1318, s.373.

⁵⁸³ KVSİR, 1302, s.103; 1304, s.185; 1305, s.170.

⁵⁸⁴ KVSİR, 1302, s.103.

1893-1896 yıllarında Erkek İbtidâî Mektebi olarak kayıtlara geçen ibtidâiyede Muallim-i Evvel Osman Fevzi Efendi, Muallim-i Sâni İbrahim Efendi 120 talebeyi yetiştirmiş⁵⁸⁵, 1900 yılında 180 talebeli bu ibtidâiyenin kadrosuna Muallim-i Sâlis Mustafa Sıdkı Efendi ve kapıcı olarak Bevvâb Hasan Ağa da katılmıştır⁵⁸⁶.

Bu ibtidâiyeden başka İştîp'te 1893 yılında 100'er talebesi olan 2 erkek ibtidâî mektebi ve yine 100'er talebe mevcuduyla 2 kız ibtidâiyesi eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürmektedir⁵⁸⁷. Bu yılda kazada Bereketli Nahiyesi ile birlikte toplam 4 erkek ibtidâiyesinde 7 muallimin 393 talebesi, 2 kız ibtidâiyesinde 2 muallimin 176 talebesi mevcuttur⁵⁸⁸.

1896 yılında ise şehirdeki 3 erkek ibtidâiyesinin 350 talebesi, iki kız ibtidâiyesinin 176 talebesi mevcuttur⁵⁸⁹. 1900 yılında erkek ibtidâiyeleri ikiye düşmüş, iki kız ibtidâiyesinden 80 talebeyle sadece biri hizmete devam etmiştir. Kız ibtidâiyesinde muallime-i evvel kadrosu boş olup Muallime-i Sâniye Münife Kadın Bevvâbe İse Fatma Kadın'dır⁵⁹⁰.

d. Sıbyan Mektepleri

Araştırmamızın başlangıcı olan 1879 yılında şehirde 8 İslâm mektebi bulunmakla birlikte⁵⁹¹ 1885 yılında bir kısmı ibtidâiyeye çevrildiğinden sıbyan mektebi 4'e düşmüştür. Bu dört mektebin en dikkat çeken özelliği ise kız mektebi olmasıdır. Tekke-i Zîr Kız Mektebi'nde Muallim Hüseyin Efendi 50 talebeyi, Cümle Mahallesi Kız Mektebi'nde Muallim Salih Efendi 75 talebeyi, Tekke-i Bâlâ Kız Mektebi'nde Muallim Ahmed Efendi 50 talebeyi, Kerameddin Mahallesi Kız Mektebi'nde Muallim Mehmed Efendi 150 talebeyi yetiştirmektedir⁵⁹². 1887-1896 yılları arasında ise İştîp'te 6 sıbyan mektebi bulunurken⁵⁹³, yavaş yavaş köylere mektepler inşa edilmeye başlanmış 1896 yılında Gaber, Cumalı, Pirave, Şehsuvarlı, Dragova, Suhugarla, Dobrişad, Hamzabeyli, Hacıbeyli, Beşice, Koçılan, Muşanca, Kişne köylerine inşa

⁵⁸⁵ KVSR, 1311, s.102; 1314, s.227.

⁵⁸⁶ KVSR, 1318, s.374.

⁵⁸⁷ KVSR, 1311, s.102. s.224-225 deki tablo ile karşılaştırıldığında rakamların yaklaşık verildiği muhtemeldir.

⁵⁸⁸ KVSR, 1311, s.224-225.

⁵⁸⁹ KVSR, 1314, s.234-235.

⁵⁹⁰ KVSR, 1318, s.374, 382.

⁵⁹¹ KVSR, 1296, s.124-125.

⁵⁹² KVSR, 1302, s.104.

⁵⁹³ KVSR, 1304, s.185; 1305, s.170; 1314, s.235.

edilen 13 mektep 188 erkek talebe mevcuduyla eğitime kapılarını açmıştır⁵⁹⁴.1900 yılında padişahın emri üzerine her köye bir mektep açılması suretiyle toplam Müslüman mektebi miktarı 48'e ulaşmıştır⁵⁹⁵.

e. Gayrimüslim Mektepler

1879 yılında İştîp'te tek Hristiyan Mektebi bulunmaktadır⁵⁹⁶. 1887-1888 yıllarında ise 2 adet Hristiyan mektebine 493 erkek 100 kız talebe devam edip, 10 muallim görev yapmakta, bu muallimlerden biri Sofya'daki Bulgar Mektebi'nden mezun olduğu için yıllık 90 lira maaş almaktadır⁵⁹⁷. 1896 yılında İştîp merkezinde 400 erkek 60 kız talebeli bir Hristiyan mektebi, Yeniköy Mahallesi'nde 62 kız mevcudlu bir Hristiyan mektebi ayrıca Nemanıçe, Mikofça, Takurça-i Zîr, Dolyane Köyler'indeki Hristiyan mekteplerinin 67 erkek talebesi bulunmaktadır⁵⁹⁸. 1900 yılına gelindiğinde hemen hemen her köyde bir Hristiyan mektebi mevcuttur⁵⁹⁹.

1896-1900 yıllarında Yahudi mektebi 34 erkek talebeyi yetiştirmektedir⁶⁰⁰.

1900 yılında 3 Bulgar mektebinin biri ibtidâî ve rüşdî derecesinde olup kız talebelere, ikisi ibtidâî ve idâdî derecesinde erkek talebelere eğitim-öğretim vermektedir⁶⁰¹.

f. Medreseler

İştîp'te medrese miktarı yıllara göre inişli çıkışlı bir görüntü arz eder. 1879 yılında 3 medrese mevcut olup⁶⁰², 1883-1885 yılları arasında bu miktar 2'ye düşmüş⁶⁰³, 1887-1888'de tekrar 3'e yükselirken⁶⁰⁴, 1893-1900 yıllarında ise İştîp'te bir medrese faaliyet göstermekte⁶⁰⁵ tek müderris 20 talebeyi yetiştirmektedir⁶⁰⁶.

⁵⁹⁴ KVSR, 1314, s.235; 1318, s.282.

⁵⁹⁵ KVSR, 1318, s.382-383.

⁵⁹⁶ KVSR, 1296, s.124-125.

⁵⁹⁷ KVSR, 1304, s.186-187; 1305, s.171.

⁵⁹⁸ KVSR, 1314, s.235.

⁵⁹⁹ KVSR, 1318, s.383.

⁶⁰⁰ KVSR, 1314, s.235; 1318, s.382.

⁶⁰¹ KVSR, 1318, s.382.

⁶⁰² KVSR, 1296, s.124-125;

⁶⁰³ KVSR, 1300, s.134-135; 1302, s.153-154.

⁶⁰⁴ KVSR, 1304, s.185; 1305, s.170.

⁶⁰⁵ KVSR, 1311, s.224-225; 1314, s.234; 1318, s.381.

⁶⁰⁶ KVSR, 1311, s.224-225.

Maârif Salnâmesi ise İştîp'te 25 talebesi olan Sinan Bey Medresesi'nden ve Tekke-i Zîr Medresesi'nden bahseder⁶⁰⁷. Ayrıca 20'li medreselerden Çeribaşı Medresesi⁶⁰⁸ ve dâru'l-hadis olarak geçen bânîsinin I. Murad olduğu Hudavendigâr Medresesi de İştîp'tedir⁶⁰⁹. Bunlardan başka Ekrem Hakkı Ayverdi Mehmed Emin Ağa'nın mevcut bir medreseyi yeniden yaptırdığını ve Çarşı Cami, Hüsam Paşa ve Kadı Ana dâru'l-kurralarını da zikreder⁶¹⁰.

3. Bereketli Nahiyesi

İştîp'in kuzeyinde bulunan Kiliseli olarak da bilinen nahiyenin 1896 yılı nüfusu 676 Müslüman 226 Hristiyan olmak üzere 902 kişiden oluşmaktadır⁶¹¹.

a. İbtidâiye Mektepleri

Bereketli'de 1893-1900 yılları arasında bir ibtidâiye mektebi bulunmaktadır. 1893 yılında Muallim Mustafa Efendi 35 talebeyi⁶¹², 1896 yılında 43 talebeyi yetiştirmiştir⁶¹³. 1900 yılında Muallim Tosun Salim Efendi'nin 50 talebesi mevcuttur⁶¹⁴.

b. Gayrimüslim Mektepler

1896-1900 yıllarında Bereketli'deki Hristiyan mektebinde 40 talebe eğitim-öğretim almaktadır⁶¹⁵.

4. Radovişte Kazası

Radovişte; Kosova vilâyetinin güneydoğu sınırında olup kuzeydoğusunda Bulgaristan, güneydoğu, güney ve güneybatı tarafından Selanik vilâyeti, kuzeybatısında İştîp ve Koçana kazalarıyla komşudur⁶¹⁶.

Nüfusu 1879 yılında 4.398 Müslüman, 3.016 Hristiyan 269 Kıbtî olmak üzere 7683 iken⁶¹⁷, 1900 yılında 10.685 Müslüman 7.797 Hristiyan olmak üzere 18.482'ye ulaşmıştır⁶¹⁸.

⁶⁰⁷ SNMU, 1318, s.1510-1511.

⁶⁰⁸ Baltacı, age, s.178.

⁶⁰⁹ Baltacı, age, s.882; Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri Yugoslavya*, c.III, s.48.

⁶¹⁰ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri Yugoslavya*, c.III, s.65-66.

⁶¹¹ KVSŞ, 1318, s.393.

⁶¹² KVSŞ, 1311, s.103.

⁶¹³ KVSŞ, 1314, s.242, 243.

⁶¹⁴ KVSŞ, 1318, s.392.

⁶¹⁵ KVSŞ, 1314, s.243; 1318, s.393.

⁶¹⁶ Şemseddin Samî, "Radovişte", *Kâmûsu'l-A'lâm*, c.III, İstanbul: Mihran Matbaası, 1891, s.2240.

⁶¹⁷ KVSŞ, 1296, s.121.

a. Maârif komisyonu

1885-1888 yıllarında Radovişte’de Reis Ali Efendi, Aza Ragıb Efendi ve Kâtib ve Sandık Emîni Yusuf Efendi komisyonu oluşturmuşlardır⁶¹⁹. 1893-1896 yılları arasında komisyon reisi Rasıh Efendi olup Numan Efendi ve Faik Efendi aza, Hayreddin Efendi komisyonun kâtibidir⁶²⁰. 1900 yılında ise Reis Rasıh Efendi ve Aza Faik Bey görevlerini sürdürmüş Timur Ağa aza olarak göreve başlamış, Hafız Raşid Efendi komisyonun kâtibi olmuştur. Radovişte’nin yıllık eğitim bütçesi 5.150 kuruş yıllık masrafı 3.650 kuruş sandık sermayesi ise 6.183 kuruş olarak hesaplanmıştır⁶²¹.

b. Rüşdiye Mektepleri

Radovişte’deki rüşdiye 1873 yılında kurulmuştur⁶²². Bu mektebin 1879-1900 yılları arasındaki kadrosu ve talebe mevcudu şöyledir:

Tablo 32: 1879-1900 Yılları Arasında Radovişte’deki Rüşdiye Mektebinin Kadrosu ve Talebe Mevcudu

Yıl	Muallim-i Evvel	Rik’a Muallimi	Hutut-ı Erba’a Muallimi	Bevvâb	Talebe
1879 ⁶²³	Hüseyin Efendi	-	-	-	-
1883 ⁶²⁴	-	-	-	-	50
1885-1887 ⁶²⁵	Hüseyin Efendi	Hafız Raşid Efendi	-	İbrahim Efendi	35
1888 ⁶²⁶	Hüseyin Efendi	Hafız Mustafa Efendi	-	İbrahim Efendi	35
1893-1896 ⁶²⁷	Hasan Efendi	-	Hafız Raşid Efendi	-	25
1900 ⁶²⁸	Abdülkerim Ef.	-	Hafız Raşid Efendi	Ali Efendi	34

c. İbtidâiye Mektepleri

Radovişte’de ibtidâiye mektebine 1893 yılında rastlanmaktadır. Bu yılda Maârif İdaresi’nden alınan cetvele göre kazada toplam 30 erkek ibtidâiye mektebinde 31

⁶¹⁸ KVSŞ, 1318, s.454.

⁶¹⁹ KVSŞ, 1302, s.111; 1304, s.196; 1305, s.180.

⁶²⁰ KVSŞ, 1311, s.113; 1314, s.260.

⁶²¹ KVSŞ, 1318, s.450.

⁶²² Demir, agm, s.14.

⁶²³ KVSŞ, 1296, s.84.

⁶²⁴ KVSŞ, 1300, s.77.

⁶²⁵ KVSŞ, 1302, s.112; 1304, s.198.

⁶²⁶ KVSŞ, 1305, s.182.

⁶²⁷ KVSŞ, 1311, s.114, 224-225; 1314, s.261.

⁶²⁸ KVSŞ, 1318, s.452.

muallim 583erkek 284 kız talebeyi yetiştirmektedir⁶²⁹. 1893-1896 yılları arasında Radovişte'deki bir ibtidâiye mektebinde 50 erkek 30 kız talebenin hocaları Muallim Hafız Rifat Efendi ve Muallim Hafız Hasan Efendi'dir⁶³⁰. 1900 yılında ibtidâiyede 85 erkek 35 kız talebe Muallim-i Evvel Hafız İsmail Efendi'den eğitim-öğretim almaktadır⁶³¹.

d. Sıbyan Mektepleri

Radovişte'de 1879 yılında 4 İslâm mektebi bulunurken 1887-1888yılarında mektep miktarı 3'e düşmüştür⁶³². 1893-1896 yıllarında ise 2 adet kalan sıbyan mekteplerinde Câmî'-Cedid Mektebi'nin muallimi Ahmed Efendi'nin 30 erkek 12 kız, Câmî'-i Zîr Mektebi'nin muallimi Vehbi Efendi'nin 25 erkek 15 kız talebesi mevcuttur⁶³³. 1900 yılında Radovişte'de tek sıbyan mektebinde mektebin muallimi Ahmed Efendi 28 erkek 12 kız talebeyi yetiştirmektedir⁶³⁴.

e. Gayrimüslim Mektepler

Radovişte'de her ne kadar Hristiyan nüfus olsa da Hristiyan mektepleriyle ilgili sadece 1879 yılında bir mektepleri olduğuna dair bilgi mevcuttur⁶³⁵.

f. Medreseler

Radovişte'de 1879 yılında tek⁶³⁶, 1883 yılında 2⁶³⁷, 1885-1900 yılları arasında da yine tek medrese mevcuttur⁶³⁸. 1893 yılında bu medresede 1 müderris 11 talebeyi yetiştirmektedir⁶³⁹.

Maârif Salnâmesi ise 1900 yılında faaliyette olan 29 talebeli Câmî'-i Kebir ve Câmî'-i Cedid isminde iki medresenin ismini zikreder⁶⁴⁰.

⁶²⁹ KVSr, 1311, s.224-225.

⁶³⁰ KVSr, 1311, s.114; 1314, s.261.

⁶³¹ KVSr, 1318, s.453.

⁶³² KVSr, 1304, s.199; 1305, s.182.

⁶³³ KVSr, 1311, s.114; 1314, s.262.

⁶³⁴ KVSr, 1318, s.453.

⁶³⁵ KVSr, 1296, s.124-125.

⁶³⁶ KVSr, 1296, s.124-125.

⁶³⁷ KVSr, 1300, s.134-135.

⁶³⁸ KVSr, 1302, s.153-154; 1304, s.199; 1305, s.182; 1311, s.224-225; 1314, s.264; 1318, s.455.

⁶³⁹ KVSr, 1311, s.224-225.

⁶⁴⁰ SNMU, 1318, s.1510-1511.

5. Palanka Kazası

Palanka; doğu ve kuzeydoğusunda Bulgaristan, kuzeyinde Sırbistan, batısında Preşova ve Kumanova, güneyinde Kıratova ve Koçana ile komşudur⁶⁴¹.

Nüfusu 1879 yılında 510 Müslüman, 1.500⁶⁴² Hristiyan ve 267 Kıbtî olmak üzere 2.277 kişiden oluşuyorken⁶⁴³, 1900 yılında 1.728'i Müslüman 1.022'si Hristiyan, 278'i Kıbtî olmak üzere 3.028 olarak şekillenmiştir⁶⁴⁴.

a. Maârif Komisyonu

Palanka'da bu komisyon başlarda Evkaf Maârif ve Muhacirin Komisyonu isminde vakıflar ve muhacirlerden de sorumluyken 1893 yılı itibariyle diğer kazalar gibi sadece eğitimden sorumlu olarak Maârif Komisyonu ismini almıştır. Burada hepsinden Maârif Komisyonu olarak bahsedeceğiz.

Palanka'da 1885 yılında komisyon üyeleri Müderris Hacı Hasan Efendi, Hacı Çelebi Efendi, Hacı Kurtiş Ağa, Mustafa Efendi, Hacı Çelebi Ağa olup Kâtib ve Sandık Emîni Ahmed Efendi'dir⁶⁴⁵. 1887-1888 yıllarında komisyonda Reis Hacı Hüseyin Efendi, azaları Hacı Çelebi Efendi, Mustafa Efendi, Kurtiş Ağa, Hacı Çelebi Ağa ve Kâtib ve Sandık Emîni Hüseyin Efendi görev yapmaktadır⁶⁴⁶. 1893 yılında Süleyman Faik Efendi komisyon reisi, Tahrirat Kâtibi İbrahim Hakkı Efendi, Hakkı Efendi, İsmail Ağa aza, Yaşar Efendi ise komisyon kâtibidir⁶⁴⁷. 1896 yılında tahrirat kâtibi olarak İbrahim Hakkı Efendi yerine Ali Ulvi Efendi'nin göreve başlaması dışında komisyonda bir değişiklik olmamıştır⁶⁴⁸. 1900 yılına geldiğinde Maârif Komisyonu, Reis Süleyman Faik Efendi ve azalar; Hacı Mustafa Ağa, Hacı Hüseyin Ağa, Bilal Efendi ve Kâtib Şaban Şükrü Efendi'den oluşmuştur⁶⁴⁹.

b. Rüşdiye Mektepleri

Palanka'daki tek rüşdiye mektebini 1873 yılında Bahri Bey yaptırmıştır⁶⁵⁰. 1879 yılında ise burada bir rüşdiye olduğunun belirtilmesi dışında bir bilgi yoktur⁶⁵¹. 1883-

⁶⁴¹ Şemseddin Sami, "Palanka", age, c.II, s.1530.

⁶⁴² Bu rakam salnâmede sehven 15.000 olarak yazılmıştır.

⁶⁴³ KVSR, 1296, s.121.

⁶⁴⁴ KVSR, 1318, s.466.

⁶⁴⁵ KVSR, 1302, s.114.

⁶⁴⁶ KVSR, 1304, s.208; 1305, s.191.

⁶⁴⁷ KVSR, 1311, s.116.

⁶⁴⁸ KVSR, 1314, s.269.

⁶⁴⁹ KVSR, 1318, s.462.

⁶⁵⁰ Demir, agm, s.15.

1900 yılları arasında Palanka'daki rüşdiye mektebinin kadrosu ve talebe mevcudu şöyledir:

Tablo 33: 1883-1900 Yılları Arasında Palanka'daki Rüşdiyenin Kadrosu ve Talebe Mevcudu

Yıl	Muallim	Rik'a Muallimi	Bevvâb	Talebe
1883 ⁶⁵²	Mustafa Efendi	Zihni Efendi	-	51
1885 ⁶⁵³	Mustafa Efendi	Ahmed Efendi	Bayram Ağa	40
1887 ⁶⁵⁴	Galib Efendi	Hüseyin Efendi	Bayram Ağa	41
1888 ⁶⁵⁵	Galib Efendi	İbrahim Efendi	Emrullah Ağa	41
1893-1896 ⁶⁵⁶	Mehmed Ali Efendi	Mehmed Ali Efendi	-	42
1900 ⁶⁵⁷	Ali Edib Efendi	Ali Edib Efendi	-	28

c. İbtidâiye Mektepleri

Palanka'da ibtidâî mektebi kaydıyla 1885 yılında karşılaşmaktayız. Bu yıldaki ibtidâiyenin kadrosunu Muallim Hafız İbrahim Efendi ve Rik'a Muallimi Ahmed Efendi oluştururken talebe mevcudu 141'dir⁶⁵⁸. 1887-1888 yıllarında ise aynı kadro 130 talebeyi yetiştirmiştir⁶⁵⁹. 1893 yılında Hafız İbrahim Efendi ve Mustafa Kadri Efendi 95 talebenin⁶⁶⁰, 1896 yılında Hafız İbrahim Efendi 60 talebenin⁶⁶¹ 1900 yılında ise 74 talebenin muallimliğini yapmaktadır⁶⁶².

Ayrıca 1893 yılında Maârif İdaresi'nden alınan cetvele göre kazada 95 mevcutlu 1 muallimenin görev yaptığı kız ibtidâiyesi ve yukarıda zikrettiğimiz ibtidâiyeden başka bir erkek ibtidâiyesi mevcut olup bu ikisinin toplam talebesi 120'dir⁶⁶³. 1896 yılında ise kazadaki 2 ibtidâiyede 115 erkek, 59 kız talebe eğitim-öğretime devam etmektedir⁶⁶⁴.

⁶⁵¹ KVSR, 1296, s.124-125.

⁶⁵² KVSR, 1300, s.81.

⁶⁵³ KVSR, 1302, s.115.

⁶⁵⁴ KVSR, 1304, s.211.

⁶⁵⁵ KVSR, 1305, s.193.

⁶⁵⁶ KVSR, 1311, s.117, 224-225; 1314, s.271.

⁶⁵⁷ KVSR, 1318, s.464.

⁶⁵⁸ KVSR, 1302, s.115.

⁶⁵⁹ KVSR, 1304, s.211; 1305, s.193.

⁶⁶⁰ KVSR, 1311, s.117.

⁶⁶¹ KVSR, 1314, s.271.

⁶⁶² KVSR, 1318, s.465, 473.

⁶⁶³ KVSR, 1311, s.224-225.

⁶⁶⁴ KVSR, 1314, s.279.

d. Sıbyan Mektepleri

1879'da Palanka'da 2 adet sıbyan mektebi bulunurken⁶⁶⁵ 1887-1888 yıllarında birkaç tane olduğu bilgisi ile yetinilmiş⁶⁶⁶, 1893-1900 yılları arasında hizmet veren iki sıbyan mektebinde 25 erkek 95 kız talebe mevcut öğrenim görmüştür⁶⁶⁷.

e. Gayrimüslim Mektepler

1896-1900 yıllarında kaza merkezinde 100 erkek 45 kız talebesi olan bir Hristiyan mektebi ile Konupençe, Petraliç, Gradiç Köyler'inde toplam 45-50 talebesi olan üç adet Hristiyan mektebi bulunmaktadır⁶⁶⁸.

f. Medreseler

Palanka'da bir medrese bulunduğu sadece 1883-1885 ve 1893 yılları salnâmelerinde görülmektedir⁶⁶⁹. 1900 yılı Maârif Salnâmesi 10 talebesi olan bu medresenin ismini Bayrampaşa Medresesi olarak zikretmiştir⁶⁷⁰.

6. Koçana Kazası

Koçana; vilâyetin güneydoğu sınırında olup batı ve kuzaybatsısında İştîp ve Kıratova, kuzeydoğusunda Bulgaristan, doğusunda ve güneyinde Selanik Vilâyeti ile çevrilidir⁶⁷¹.

Nüfusu 1879 yılında 4.232'si Müslüman 6.205'i Hristiyan, 230'u Kıbtî olmak üzere 10.667 iken⁶⁷², 1900 yılında 11.390'ı Müslüman, 17.635'i gayrimüslim olmak üzere toplam 29.025'e ulaşmıştır⁶⁷³.

a. Maârif Komisyonu

Koçana'da 1885 yılında oluşturulan Maârif Komisyonu Reisi Abdülhalim Efendi, azaları; Adil Efendi, Rasim Ağa, Mustafa Ağa'dır⁶⁷⁴. 1887-1888 yıllarında Abdülhalim Efendi komisyondan ayrılmış yerine Adil Efendi komisyon reisi

⁶⁶⁵ KVSr, 1296, s.124-125.

⁶⁶⁶ KVSr, 1304, s.211; 1305, s.194.

⁶⁶⁷ KVSr, 1311, s.117; 1314, s.272; 1318, s.465, 473.

⁶⁶⁸ KVSr, 1314, s.279; 1318, s.473.

⁶⁶⁹ KVSr, 1300, s.134-135; 1302, s.153-154; 1311, s.234-235.

⁶⁷⁰ SNMU, 1318, s.1510-1511.

⁶⁷¹ Şemseddin Sami, "Koçana", age, c.V, s.3715.

⁶⁷² KVSr, 1296, s.121.

⁶⁷³ KVSr, 1318, s.483.

⁶⁷⁴ KVSr, 1302, s.117.

olmuştur⁶⁷⁵. 1893 yılındaki komisyon Reis Mehmed Efendi, aza; Şakir Efendi ve Adil Efendi, Kâtip İbrahim Efendi'den oluşmuş⁶⁷⁶, 1896 yılında İbrahim Efendi yerine Sadık Efendi komisyonun kâtibi olmuştur⁶⁷⁷. 1900 yılına gelindiğinde komisyonun idareci kadrosunu; Reis-i Evvel Kaymakam (Hasan Sabri) Efendi, Reis-i Sâni Müftü (Mehmed Emin) Efendi, Naib (Nimetullah) Efendi, azalarını; Hamdi Efendi, Hacı Hamza Efendi, Mahmud Ağa oluştururken Hafız Hamid Efendi komisyonun kâtibidir⁶⁷⁸.

b. Rüşdiye Mektepleri

Koçana'daki rüşdiyede 1887 yılında Muallim-i Evvel Mehmed Efendi ve Rik'a Muallimi Ali Rıza Efendi faaliyet göstermektedir⁶⁷⁹. 1888 yılında ise Ali Rıza Efendi görevine devam ederken muallim-i evvel olarak Hasan Efendi kapıcı olarak Molla Receb rüşdiyenin kadrosuna katılmıştır⁶⁸⁰. 1893-1896 yıllarında Muallim Hasan Şevki Efendi'nin 40 talebesi bulunurken⁶⁸¹ 1900 yılında bu mevcut 21'e düşmüştür. Bu yılda rüşdiyeye kapıcı olarak Hafız Şerif Efendi hizmet vermektedir⁶⁸².

c. İbtidâiye Mektepleri

Koçana'da 1887 yılı itibariyle 1 ibtidâiye bulunurken⁶⁸³, 1893'te Maârif İdaresi'nden alınan cetvele göre kazada toplam 30 erkek ibtidâiyesinde 30 muallimin 1104 talebeye, 1 kız ibtidâiyesinde 1 muallimenin 271 talebeye eğitim-öğretim verdiği görülmektedir⁶⁸⁴. 1893 -1896 yıllarında bir ibtidâiye mektebinde Muallim-i Evvel Halil Sıdkı Efendi'nin 62 talebesi mevcuttur⁶⁸⁵. 1900 yılında mektebin 149 talebesini Muallim-i Evvel Hasan Asaf Efendi, Muallim-i Sâni Halil Efendi, Muallim-i Sâlis Ahmed Hamdi Efendi yetiştirmektedir. Koçana'nın köylerinde ise 1900 yılında 12 ibtidâi mektebi bulunmaktadır⁶⁸⁶.

⁶⁷⁵ KVSr, 1304, s.203; 1305, s.186.

⁶⁷⁶ KVSr, 1311, s.105.

⁶⁷⁷ KVSr, 1314, s.282.

⁶⁷⁸ KVSr, 1318, s.478.

⁶⁷⁹ KVSr, 1304, s.203.

⁶⁸⁰ KVSr, 1305, s.187.

⁶⁸¹ KVSr, 1311, s.106; 1314, s.284.

⁶⁸² KVSr, 1318, s.481.

⁶⁸³ KVSr, 1304, s.204; 1305, s.187.

⁶⁸⁴ KVSr, 1311, s.224-225.

⁶⁸⁵ KVSr, 1311, s.106; 1314, s.284.

⁶⁸⁶ KVSr, 1318, s.481.

d. Sıbyan Mektepleri

1879 yılında Koçana'da 18 İslâm mektebi bulunmaktadır.⁶⁸⁷, 1885 yılında mekteplerin 593 erkek 299 kız talebesi mevcut olup⁶⁸⁸ 1887-1888 yıllarında sıbyan mektebi sayısı 2'ye düşmüştür⁶⁸⁹. 1893-1896 yıllarında Muallim Hamdi Efendi 40 erkek 4 kız talebeye⁶⁹⁰, 1900 yılında ise 63 kız talebeye eğitim-öğretim vermektedir⁶⁹¹.

e. Gayrimüslim Mektepler

1887-1896 yılları arasında Koçana'da bir gayrimüslim sıbyan mektebi bulunmaktadır⁶⁹². 1900 yılında gayrimüslim mektepleri 19 erkek 6 kız mevcuduyla Rum mektebi, 21 erkek 5 kız mevcuduyla Ulah mektebi, 135 erkek 68 kız mevcuduyla Bulgar mektebi, 18 erkek, 15 kız mevcuduyla Sırp Ortodoks mektebi olmak üzere 4'e yükselmiştir⁶⁹³.

f. Medreseler

Koçana'da 1883-1900 yılları arasında bir medrese bulunmakta ⁶⁹⁴ ve 1900 yılı Maârif Salnâmesi'nde 13 talebeli medresenin ismi Evsat Medresesi olarak geçmektedir⁶⁹⁵. Ekrem Hakkı Ayverdi ise burada Maden Emîni Hasan Bey Medresesi'nin mevcudiyetinden bahseder⁶⁹⁶

7. Kıratova Kazası

Kıratova; kuzeyinde Palanka, batısında Kumanova, güneyinde İştîp ve Koçana, doğusunda Bulgaristan ve Selanik'in Siroz sancağıyla sınırdır⁶⁹⁷.

Nüfusu 1879 yılında 1.037 Müslüman 3.287 Hristiyan 61 Kıbtî olmak üzere 4.385 iken⁶⁹⁸, 1900 yılında toplam 21.065'e ulaşmıştır⁶⁹⁹.

⁶⁸⁷ KVSr, 1296, s.224-225.

⁶⁸⁸ KVSr, 1302, s.118.

⁶⁸⁹ KVSr, 1304, s.204; 1305, s.187.

⁶⁹⁰ KVSr, 1311, s.106; 1314, s.284.

⁶⁹¹ KVSr, 1318, s.481.

⁶⁹² KVSr, 1304, s.204; 1305, s.187; 1314, s.286.

⁶⁹³ KVSr, 1318, s.481.

⁶⁹⁴ KVSr, 1300, s.134-135; 1302, s.153-154; 1304, s.204; 1305, s.187; 1314, s.286, 1318, s.484.

⁶⁹⁵ SNMU, 1318, s.1510-1511.

⁶⁹⁶ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri Yugoslavya*, c.III, s.85.

⁶⁹⁷ Şemseddin Sami, "Kıratova", age, c.V, s.3639.

⁶⁹⁸ KVSr, 1296, s.121.

⁶⁹⁹ KVSr, 1318, s.507.

a. Maârif Komisyonu

Kıratova Maârif Komisyonu'nun 1883-1900 yılları arasındaki başkan ve üyeleri şöyledir:

Tablo 34: 1883-1900 Yılları Arasında Kıratova Maârif Komisyonu Başkan ve Üyeleri

Yıl	Reis	Aza	Aza	Aza	Aza	Aza	Aza	Aza	Aza
1883 ⁷⁰⁰	Süleyman Neşati Efendi	Mahmud Efendi	Nureddin Efendi	Süleyman Efendi	Mustafa Efendi	Hacı Hüsmen Ağa			
1885 ⁷⁰¹	Mehmed Hamid Efendi	Hurşid Efendi	Süleyman Bey	Emin Efendi	Necib Efendi	Ahmed Efendi	Raşid Ağa	Hüseyin Efendi	Eyyüb Sabri Efendi
1887-1888 ⁷⁰²	Mehmed Hamdi Efendi	Hurşid Efendi	Süleyman Bey	Emin Efendi	Ahmed Efendi	Raşid Ağa	Hüseyin Efendi	Eyyüb Sabri Efendi	-
1893-1896 ⁷⁰³	Nureddin Efendi	Hurşid Efendi	Hüseyin Efendi	Fezullah Efendi	Mahmud Efendi	-	-	-	-
1900 ⁷⁰⁴	Nureddin Efendi	Ahmed Efendi	Tekeci Ahmed Ağa	Abdürrahim Efendi	-	-	-	-	-

b. Rüşdiye Mektepleri

1879'da kurulan⁷⁰⁵ rüşdiye mektebinin kadrosu ve talebe mevcudu şöyledir:

Tablo 35: 1883-1900 Yılları Arasında Kıratova Rüşdiye Mektebi'nin Kadrosu ve Talebe Mevcudu

Yıl	Muallim-i Evvel	Rik'a Muallimi	Bevvâb	Talebe
1883 ⁷⁰⁶	Süleyman Neşati Efendi			
1885 ⁷⁰⁷	Süleyman Neşati Efendi	Hüseyin Efendi	Molla Yakub	50
1887-1888 ⁷⁰⁸	Süleyman Neşati Efendi	Bekir Efendi	Molla Yakub	44
1893 ⁷⁰⁹	Süleyman Neşati Efendi	Ahmed Efendi	Yakub Efendi	30
1896 ⁷¹⁰	Süleyman Neşati Efendi	Ahmed Efendi	Yakub Efendi	45
1900 ⁷¹¹	Muallim Vekili Hafız Hasan Efendi	Hüseyin Efendi	Molla Yakub	13

⁷⁰⁰ KVSR, 1300, s.84.

⁷⁰¹ KVSR, 1302, s.119.

⁷⁰² KVSR, 1304, s.213; 1305, s.196.

⁷⁰³ KVSR, 1311, s.119; 1314, s.295.

⁷⁰⁴ KVSR, 1318, s.503.

⁷⁰⁵ SNMU, 1316, s.1147.

⁷⁰⁶ KVSR, 1300, s.85.

⁷⁰⁷ KVSR, 1302, s.121.

⁷⁰⁸ KVSR, 1304, s.215; 1305, s.198.

⁷⁰⁹ KVSR, 1311, s.120. (KVSR, 1311 s.224-225'teki tabloda rüşdiyedeki talebe miktarı muhtemelen sıfıra tekabül eden nokta işaretinin atlanması suretiyle 3 olarak verilmiştir.)

⁷¹⁰ KVSR, 1314, s.296.

⁷¹¹ KVSR, 1318, s.505.

c. İbtidâiye Mektepleri

Kıratova'da 1883 yılında 2 adet ibtidâî mektebi kurulmuş⁷¹², bu mekteplerden Şadırvan İbtidâî Mektebi'nde Muallim-i Evvel Mustafa Efendi 1885 yılında 35 erkek 20 kız talebeye⁷¹³, 1887-1888 yıllarında 50 erkek 40 kız talebeye⁷¹⁴, 1893-1896 yıllarında aynı mektepte Muallim Ahmed Efendi 69 talebeye⁷¹⁵, 1900 yılında ise 76 talebeye eğitim-öğretim vermiştir⁷¹⁶.

Bu ibtidâiyeden başka Maârif İdaresi'nden alınan cetvele göre Kıratova kazası genelinde 1893 yılında 6 erkek ibdiâî mektebinde 6 muallimin 194 talebesi, 1 kız ibtidâî mektebinde 1 mualliminin 60 talebesi mevcuttur⁷¹⁷.

d. Sıbyan Mektepleri

1879 yılında kazada 2 adet İslâm mektebi bulunmaktadır⁷¹⁸. Bir tanesi Hacı Yahya Efendi'nin kurduğu ve onun adına nispet edilen Hacı Yahya Efendi Mektebi'dir⁷¹⁹. 1885-1888 yılları arasında bu mektebin Muallim-i Evveli Osman Efendi 50 erkek 7 kız talebeyi yetiştirmektedir⁷²⁰. 1893 yılında Yahya Efendi kız sıbyan mektebinde 60 talebeyi yetiştirirken erkek sıbyan mektebinde 40 talebenin muallimi Osman Efendi olmuştur⁷²¹. 1896 yılında erkek talebe 40'tan 65'e kız talebe ise 60'tan 70'e yükselmiştir⁷²². 1900 yılında iki ayrı mektepte Muallim Abdurrahman Efendi, 59 erkek, 58 kız talebeye eğitim-öğretim vermiştir⁷²³.

e. Gayrimüslim Mektepler

Kıratova'da 1885 yılında Muallim-i Evvel Harfin Efendi ve Muallim-i Sâni Dimitri Efendi'nin 100 erkek 20 kız talebeyi yetiştirdiği bir Hristiyan mektebi bulunmaktadır⁷²⁴. 1887 yılında kadrosunu Muallim-i Evvel Vislin Efendi ve Muallim-i

⁷¹² SNMU, 1316, s.1148.

⁷¹³ KVSr, 1302, s.121.

⁷¹⁴ KVSr, 1304, s.215; 1305, s.198.

⁷¹⁵ KVSr, 1311, s.120; 1314, s.296.

⁷¹⁶ KVSr, 1318, s.505.

⁷¹⁷ KVSr, 1311, s.224-225.

⁷¹⁸ KVSr, 1296, s.124-125.

⁷¹⁹ Asimov, "Kosova Salnamelerinde Yazıldığına Göre Kosova Vilâyetindeki Mektepler", s.34.

⁷²⁰ KVSr, 1302, s.121; 1304, s.215; 1305, s.198.

⁷²¹ KVSr, 1311, s.120

⁷²² KVSr, 1314, s.297, 299.

⁷²³ KVSr, 1318, s.506, 509.

⁷²⁴ KVSr, 1302, s.121.

Sânî Pavle Efendi'nin oluşturduğu mektebin mevcudu bu yıl 97,⁷²⁵ ertesini yıl ise 98'dir⁷²⁶.

1893-1896 yıllarında Kıratova'da 2 gayrimüslim mektep bulunmaktadır. Balıkpazar Varoş Bulgar Mektebi'nde Muallim Pavle, Muallim Yosef, Muallim Dimitri, Muallim Yordan Efendiler ve Muallime Sofya 150 erkek 35 kız talebeye eğitim-öğretim vermektedir. Çarine Varoş Mektebi'nde ise Muallim Damyan, Muallim Yuvan Efendiler ve Muallime Eleni 22 erkek 33 kız talebeyi yetiştirmektedir⁷²⁷.

Maârif Salnâmesi'ne göre rüşdiye derecesinde bir gayrimüslim okulu olan Bulgar Mektebi'nin⁷²⁸ 1900 yılında 150 erkek 50 kız talebesi mektebe devam ederken müdürü Trayça Antof, muallimleri; Sarafem Toşo, Pavle Semerci, Yordan Anastas, İstoel Anto, Hüseyin Efendi, muallimleri; Vasilka Karasova, Yordana Traykova, Sara Gorgiyova'dır.

Salnâmelerde ilk kez 1900 yılında ismi zikredilen Rum Ortodoks Mektebi'ne 30 erkek 29 kız talebe devam etmekte, kadrosu Müdür Yuvan Popovik, Muallim Efnem Girik, Muallim Yuvanpop İstefanevik, Muallime Soltana Girik, Muallime Dragana Lazikva'dan oluşmaktadır⁷²⁹.

f. Medreseler

Kıratova'da 1879-1900 yıllarında Kosova Salnâmeleri'nde ismi verilmeyen bir medrese mevcuttur⁷³⁰. 1893 yılında 1 müderrisin 5 talebeyi yetiştirdiği medresenin⁷³¹ ismi 1900 yılı Maârif Salnâmesi'nde 26 talebesi olan Mustafa Bey Medresesi olarak nakledilirken⁷³², Ekrem Hakkı Ayverdi Kosova Salnâmesi'nde bahsi geçen bu medresenin ismini Sufi Mehmed Paşa Medresesi olarak zikreder⁷³³.

⁷²⁵ KVSr, 1304, s.216.

⁷²⁶ KVSr, 1305, s.198.

⁷²⁷ KVSr, 1311, s.120-121; 1314, s.297.

⁷²⁸ SNMU, 1316, s.1142-1143.

⁷²⁹ KVSr, 1318, s.506.

⁷³⁰ KVSr, 1296, s.124-125; 1300, s.134-135; 1302, s.153-154; 1304, s.216; 1305, s.199; 1311, s.224-225; 1314, s.299; 1318, s.509.

⁷³¹ KVSr, 1311, s.224-225.

⁷³² SNMU, 1318, s.1510-1511.

⁷³³ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri Yugoslavya*, c.III, s.93.

8. Köprülü Kazası

Köprülü; Üsküp'ün güneybatısında İştîp'in güneyinde, Tikveş'in güneydoğusunda, Pirlepe'nin güneybatısında Vardar Nehri üzerinde yer alır⁷³⁴.

Veles olarak bilinen bu şehrin tarihi MÖ 168 yılına kadar dayanır. Balkanlar'daki diğer şehirlerle benzer kaderi paylaşan şehir Slav, Bizans, Bulgar, Sırp hakimiyetinin ardından diğer Balkan şehirleriyle yaklaşık aynı tarihlerde Osmanlı Devleti idaresine girmiştir⁷³⁵.

Önceleri Selanik vilâyetine bağlı olan Köprülü, 1900 yılında Kosova vilâyeti Üsküp sancağının bir kazası olarak karşımıza çıkmaktadır. Nüfusu ise 17.457 kişidir⁷³⁶.

a. Maârif Komisyonu

1900 yılında komisyonun reisi Şeyh Naci Mustafa Efendi, azaları; Mal Müdürü (Abdülkadir) Efendi, Hacı Hüseyin Efendi, Belediye Reisi Ahmed Hamdi Efendi, Ali Bey, Veli Bey olup kâtip ve sandık emini Hafız Emin Efendi'dir⁷³⁷.

b. Rüşdiye Mektepleri

1900 yılında Köprülü'deki rüşdiyede Muallim-i Evvel Abdullah Hilmi Efendi, Muallim-i Sâni Ahmed Rifat Efendi, Muallim-i Sâlis Süleyman Efendi, Rik'a Muallimi Mehmed Necib Efendi ve Bevvâb Hasan Ağa faaliyet göstermektedir⁷³⁸.

c. İbtidâiye Mektepleri

1893 tarihli Selanik Vilâyet Salnâmesi ve Şemseddin Sâmi Köprülü'de üç ibtidâiye olduğundan bahsederken⁷³⁹, 1895 yılı Selanik Vilâyeti Salnâmesi'ne göre Havliler Mahallesi, Yopara Mahallesi, Perçorek Mahallesi, Fazliye Kız İbtidâiye mektepleri bulunmaktadır⁷⁴⁰.

1900 tarihli Kosova Vilâyet Salnâmesi'ne göre ise Yopara İbtidâi Mektebi'nde Muallim-i Evvel Yaşar Zühdü Efendi ve Muallim-i Sâni Said Efendi 90 erkek 40 kız talebeye, Havliler İbtidâi Mektebi'nde Muallim-i Evvel Hasan Sabri Efendi ve Muallim-i Sâni Hafız Bekir Efendi 105 erkek 25 kız talebeye, Tekke İbtidâi

⁷³⁴ KVSr, 1318, s.428.

⁷³⁵ Kiel, "Köprülü", *DİA*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2016, c.EK-2, s.80.

⁷³⁶ KVSr, 1318, s.429.

⁷³⁷ KVSr, 1318, s.413.

⁷³⁸ KVSr, 1318, s.420.

⁷³⁹ SVSR, 1311, s.316; Şemseddin Sami, "Köprülü", age, c.V, s.3606.

⁷⁴⁰ SVSR, 1313, s.175-176.

Mektebi'nde Muallim-i Evvel Mehmed Dahil Efendi ve Muallim-i Sâni Veli Efendi 80 erkek 40 kız talebeye, Perçorek İbtidâi Mektebi'nde Muallim-i Evvel Osman Efendi ve Muallim-i Sâni Hafız Ahmed Efendi 105 erkek 35 kız talebeye, Kız İbtidâi Mektebi'nde Muallime Fatıma Hanım 60 talebeye eğitim öğretim vermektedir. Kız İbtidâi Mektebi'nde kapıcı olarak Bevvâbe Hadice Hanım görev yapmaktadır⁷⁴¹.

d. Sıbyan Mektepleri

İlk Selânik Vilayet Salnâmesi olan 1877 tarihinde 5 adet olan sıbyan mektebi⁷⁴², 1893-1895 yıllarında 2'ye düşmüştür⁷⁴³. Kazada küçük olan 5 köyden başka bütün köylerde birer mektep bulunmaktadır⁷⁴⁴. Ekrem Hakkı Ayverdi kazadaki iki mektebin ismini Ahmed Ağa Mektebi, Hacı Hüsrev Mektebi olarak zikreder⁷⁴⁵.

e. Gayrimüslim Mektepler

Selânik Salnâmeleri'nin ilkinde göre Köprülü'de 2 Hristiyan, 1 Yahudi mektebi bulunmaktadır⁷⁴⁶. 1900 yılında Köprülü merkezinde Hristiyan mektepleri; üç Bulgar, iki Rum, bir Ulah, bir Sırp Ortodoks Mektebi'nden ibarettir⁷⁴⁷.

Bulgar mekteplerinden Yopara Mahallesi'nde Asoti Gebril Bulgar Rüşdi Mektebi kadrosunu Muallim Dimitri Vodemcarof, Muallim Hristo Çekolof, Muallim Tarayça Goçef, Muallim Milanyop Ordanof, Muallim Dimitri Nencif, Muallim Petro Dayakof, Muallime Tenkano Kostova, Muallime Todora Orofçanef, Muallime Bilagord Senetlagonef oluşturmaktadır. Aynı mahallede Eski Metropolidhane Mektebi'nin eğitimcileri ise Muallim Lef Ognalof, Muallime Yavline Vaskova, Muallime Yavline Mecanova, Muallime Tarya Razdova, Muallime Tamyâ Naydora'dır. Perçorek Mahallesi'nde Asoti Gorki Mektebi'nde Muallim Nikola Zarzef, Muallim İliya Lefkof, Muallim Nikola Mençef, Muallim Petro Boşnakof, Muallim Karaste Görgef, Muallim Atnaspop İstefanof, Muallim Todor Şolef, Muallime Donka Doynova, Muallim Yankola Çenkoşef faaliyet göstermektedir⁷⁴⁸.

⁷⁴¹ KVSr, 1318, s.420-421.

⁷⁴² SVSR, 1294, s.77.

⁷⁴³ SVSR, 1311, s.316; 1313, s.276.

⁷⁴⁴ KVSr, 1318, s.433.

⁷⁴⁵ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri Yugoslavya*, c.III, s.92.

⁷⁴⁶ SVSR, 1294, s.77

⁷⁴⁷ KVSr, 1318, s.433.

⁷⁴⁸ KVSr, 1318, s.422.

Köprülü'nün köylerinde resmi izinle kurulan Bulgar ibtidâiyeleri ve muallimleri şöyledir:

- Paşa Köyü Mektebi: Muallim Dimitri Andon, Muallim Panopop Çemref ve Muallime Bandora Kalaycova
- Bogomil Mektebi: Muallim Anderyapop Arso
- Rahodol Köyü Mektebi: Muallim Mança Taşo
- Orofça Köyü Mektebi: Muallim Dimitri Kilisarof
- Neveçan Köyü Mektebi: Muallim Nikola Todor
- Besteriçe Köyü Mektebi: Muallim Hristo Mançef
- Karaniçe Köyü Mektebi: Muallim Nikolof Dimitri
- Eskaçança Köyü Mektebi: Muallime Pandaro Koçava
- Saleb Köyü Mektebi: Muallim Gorgi Dimekof
- Çiçve-i Zir Köyü Mektebi: Muallim Hristo Bakalof
- Grançeşte Köyü Mektebi: Muallim Radoslaf Raşatnalı
- Tehve Köyü Mektebi: Muallim Lazar Oramof
- Rodnik Köyü Mektebi: Muallim Trayço Kantarciyof
- Koniçe Köyü Mektebi: Muallim İvan Karaçof
- Papradişte Köyü Mektebi: Muallim Slaviko Mançef
- Sput Köyü Mektebi: Muallim Temleko Nedelkof⁷⁴⁹.

Rum mekteplerinden Tekke Mahallesi Rum Rüşdiye Mektebi'nde 10 talebeyi Muallim Vasil Nagopolos yetiştirmektedir. Rum İbtidâî Mektebi'nde 24 talebeye Muallim Andon Maşo ve Muallime Maryangi Akriropolos eğitim-öğretim vermektedir

Yopara Mahallesi'nde Ulah İbtidâî Mektebi'nde Muallim Mando Petro, Muallim Taşko Kazgancı, Muallime Dominika Culi ve Osmanlı Muallimi Asım Efendi'nin 35 erkek 12 kız talebesi mevcuttur.

Sırp Mektebi'nde 43 talebeyi Müdür Yuvan Yoyiçeviç, Muallim Dimitri Nikola, Muallim Todor Kosta Asmilan, Muallime Sofya Lazo İstefanovik, Muallime Livsaya Davidevik yetiştirmiştir⁷⁵⁰.

⁷⁴⁹ KVSR, 1318, s.424.

⁷⁵⁰ KVSR, 1318, s.422-423.

Köprülü'nün köylerinde resmi izinle kurulan Sırp ibtidâiyeleri, muallimleri ve talebe mevcutları şöyledir:

Tablo 36: 1900 yılı Köprülü Kazası Köylerindeki Sırp İbtidâiyeleri, Muallimleri ve Talebe Mevcutları⁷⁵¹

Mektebin Adı	Muallimleri	Talebe
Bogomil Köyü Mektebi	Agnamya Popoviç	50
Rahodol Köyü Mektebi	Duşan Popoviç	43
Kapinova Köyü Mektebi	Pano Talakarof ve Petro Radolviç	25
Paşaköy Mektebi	Yuvan Kirkoviç, Zaharya Gorgoviç ve Muallime Darinka Kerkoviç	46
Orofça Köyü Mektebi	Manol Corceviç ve Luka Rayçovik	20
Mokrana Köyü Mektebi	Antonyo Milosalviç	40
Tehve Köyü Mektebi	Yuvan İstoyfeviç	30
Nejilova Köyü Mektebi	Pança Kostik	36
Rodnik Köyü Mektebi	Panvayiz Lataraviç	38

f. Medreseler

Kazada 1877 yılında 2 adet medrese bulunurken⁷⁵², 1886 yılında medrese miktarı 4'e yükselmiştir⁷⁵³. 1900 yılında bu 4 medresede 34 talebe eğitim-öğretim görmektedir⁷⁵⁴. Ekrem Hakkı Ayverdi Köprülü'deki medreselerden birinin ismini günümüze kadar ulaşmamış olan Hacı Mehmed Medresesi olarak verir⁷⁵⁵.

9. Osmaniye Kazası

Koçana'ya bağlıyken ilga olan Maleş ve Beyançe nahiyelerinin padişahın iradesiyle birleştirilmesi suretiyle H. 1309 (1891) tarihinde Osmaniye ismiyle kurulan kazanın merkezi Behçova'dır⁷⁵⁶.

Osmaniye kurulmadan önce 1883 yılında Maleş ve Beyançe'nin toplam nüfusu 10.224 iken⁷⁵⁷, kaza kurulduktan sonra 1896 yılında 20.552'ye⁷⁵⁸ 1900 yılında 9.251 Müslüman 15.607 Hristiyan olmak üzere toplam 24.858'e ulaşmıştır⁷⁵⁹.

⁷⁵¹ KVSr, 1318, s.426.

⁷⁵² SVSR, 1294, s.77.

⁷⁵³ SVSR, 1303, s.267.

⁷⁵⁴ KVSr, 1318, s.433.

⁷⁵⁵ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri Yugoslavya*, c.III, s.92.

⁷⁵⁶ KVSr, 1314, s.291; 1318, s.495.

⁷⁵⁷ KVSr, 1300, s.138.

⁷⁵⁸ KVSr, 1314, s.291.

⁷⁵⁹ KVSr, 1318, s.495.

a. Maârif Komisyonu

Osmaniye Maârif Komisyonu'nu 1900 yılında reis-i evvel Naib (Mehmed Rıfat) Efendi, reis-i sâni Müftü (Mehmed Fevzi) Efendi (Edirne Müderrisliği), azalar Mahmud Efendi ve Ahmed Efendi, Kâtip Vergi Kâtibi Mahmud Efendi oluşturmaktadır⁷⁶⁰.

b. İbtidâiye Mektepleri

Osmaniye kazası henüz kurulmadan 1893 yılında Maleş'te 20 kız ibtidâiye talebesi ile 2 erkek ibtidâiyesinde 2 muallimin 30 erkek talebesi bulunmaktadır⁷⁶¹. 1900 yılında ise Behçova merkezindeki ibtidâiyede Muallim-i Evvel Ahmed Efendi, Muallim-i Sâni Hüseyin Efendi'nin 140 talebesi bulunmakta mektepte kapıcı olarak Bevvâb Hafız Mustafa Efendi görev yapmaktadır.

Osmaniye'nin köylerindeki ibtidâiyelerden Brova Köyü Mektebi'nde Muallim Salih Efendi 41 talebeyi, Çırnık Köyü Mektebi'nde Muallim Veli Efendi 60 talebeyi, Çarova Mektebi'nde Muallim-i Evvel Ali Efendi 65 talebeyi, Gabrova Köyü Mektebi'nde Muallim Şaban Efendi 15 talebeyi, Grad Köyü Mektebi'nde Muallim Zeynel Efendi 40 talebeyi, İzokre Köyü Mektebi'nde Muallim Mustafa Efendi 35 talebeyi yetiştirmektedir⁷⁶².

c. Sıbyan Mektepleri

Maleş'te 1893-1896 yıllarında 30 erkek ve 20 kız talebeli bir sıbyan mektebi, Behçova'da ise aynı yıllarda iki sıbyan mektebi bulunmaktadır⁷⁶³.

d. Gayrimüslim Mektepler

1900 yılında Behçova merkezinde biri erkek biri kız olmak üzere iki Bulgar mektebi bulunmaktadır. Bulgar Erkek Mektebi'nde Muallim Todor ve Muallim Eftim Müladin 150 talebeyi, Bulgar Kız Mektebi'nde Muallime Panaşka ve Muallime Mariya 30 talebeyi yetiştirmektedir. Behçova'da karma eğitim veren Rum Mektebi'nde Muallim Müladin'in 18 talebesi mevcuttur.

Aynı yıl Brova Köyü'ndeki Bulgar Mektebi'nde Muallim Dimitri Goço ve Muallim Ordan'ın 160 erkek, Muallime Elenü'nün 20 kız talebesi mektebe devam etmektedir. Köyde 80 talebesi olan Rum Erkek Mektebi'nin kadrosunu Muallim Radoş,

⁷⁶⁰ KVSr, 1318, s.489.

⁷⁶¹ KVSr, 1311, s.224-225.

⁷⁶² KVSr, 1318, s.492-493.

⁷⁶³ KVSr, 1311, s.123; 1314, s.291.

Muallim Yordan, Muallim Yefto oluştururken 50 talebesi olan Rum Kız Mektebi'nde sadece Muallime Sofya faaliyet göstermektedir⁷⁶⁴.

e. Medreseler

1883-1885 yıllarında Maleş ve Beyançe'de birer medrese bulunurken⁷⁶⁵, 1900 yılında Osmaniye kazası merkezi Behçova'da tek medrese mevcuttur⁷⁶⁶.

10. Orhaniye Kazası

Orhaniye; 1891 yılına kadar Üsküp'e bağlı Kaçanik Nahiyesi olarak bilinirken görülen lüzum üzerine padişahın emriyle Orhaniye ismiyle kaza olmuştur ve merkezi yine Kaçanik'tir⁷⁶⁷. Kaçanik; Üsküp'ün 35 km. kuzeybatısında Şar Dağları ve Karadağ'ın arasında müstahkem bir bölgede kurulmuş⁷⁶⁸ şimdiki adı ise tespit edilememiştir⁷⁶⁹.

Kaçanik nahiyesi iken 1885 yılında 2.771 Müslüman'dan oluşan nüfusu⁷⁷⁰, Orhaniye kazası olduktan sonra 1900 yılında 8.065'i Müslüman 74'ü Hristiyan olmak üzere 8.139'a ulaşmıştır⁷⁷¹.

a. Maârif Komisyonu

1893-1896 yıllarında Maârif Komisyonu Reisi Esad Efendi, Aza Bekir Efendi, Aza Hasan Efendi ve Kâtib Maksud Efendi oluşturmuştur⁷⁷². 1900 yılında ise Maârif Komisyonu Reisi Naib (Mehmed Sıdkı) Efendi olup azaları Bekir Efendi ve Hasan Efendi, komisyon kâtibi Maksud Efendi'dir⁷⁷³.

b. İbtidâiye Mektepleri

1888 yılında Kaçanik İbtidâî Mektebi'nde Muallim Elmas Efendi'nin 67 talebesi mevcutken⁷⁷⁴, kaza olduktan sonra 1893 yılında talebesi 40'a düşmüş⁷⁷⁵, 1896-1900 yıllarında tekrar 67'ye yükselmiştir⁷⁷⁶.

⁷⁶⁴ KVSr, 1318, s.493-494.

⁷⁶⁵ KVSr, 1300, s.134-135; 1302, s.153-154.

⁷⁶⁶ KVSr, 1318, s.495.

⁷⁶⁷ KVSr, 1314, s.304; 1318, s.516.

⁷⁶⁸ Şemseddin Sami, "Kaçanik", age, c.V, s.3603-3604.

⁷⁶⁹ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimâri Eserleri Yugoslavya*, c.III, s.148.

⁷⁷⁰ KVSr, 1302, s.157.

⁷⁷¹ KVSr, 1318, s.516.

⁷⁷² KVSr, 1311, s.124; 1314, s.303.

⁷⁷³ KVSr, 1318, s.514.

⁷⁷⁴ KVSr, 1305, s.154.

⁷⁷⁵ KVSr, 1311, s.124, 224-225.

⁷⁷⁶ KVSr, 1314, s.303; 1318, s.515

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KOSOVA SANCAKLARINDA EĞİTİM-ÖĞRETİM

I. PRİZREN SANCAĞI

Roman şehri Theranda'nın devamı olarak kabul edilse de arkeolojik araştırmalarda Bizans döneminden daha eski verilere rastlanmamış olan Prizren'in adı ilk kez 1019'da Ortodoks psikoposluk merkezi olarak geçer. Prizren 1169 yılından Osmanlı fethine kadar Bizans ve Sırlar arasında sık sık el değiştirmiş⁷⁷⁷, I. Kosova Savaşı'yla Osmanlı hakimiyetine geçse de tam manasıyla 1455 yılında II. Mehmed döneminde Osmanlı şehri olmuştur⁷⁷⁸.

Metohiya Dukacin ovasının güneyinde yer alan şehir, Şar Dağları yamaçlarında, 412 metre deniz yüksekliğindedir. Şehrin adı çeşitli dönemlerde "Prizdiriyan, Prizdiriyan, Prizrendi, Porzerin, Porserin, Perserin, Prizrin, Prezrin, Perserin şeklinde de geçmiştir⁷⁷⁹. Merkez vilâyet olan Üsküp'ün 55 kilometre kuzey batısında Manastır'a 140 kilometre mesafede ve İşkodra'nın 125 kilometre doğusunda yer alır⁷⁸⁰.

Prizren H. 1296 (1879) Kosova Salnâmesi'nde Kosova vilâyetine bağlı iken Debre Sancağı ile birlikte Manastır vilâyetine bağlanmış daha sonra 1888 yılında tekrar Kosova vilâyeti sınırlarına dahil olmuştur⁷⁸¹. 1879 yılında Prizren; Kalkandelen, Yakova, Gosine, Luma kazaları ve Kalkandelen'e bağlı Gostivar ve Prizren'e bağlı Rahofça nahiyeleri sancak sınırlarındayken⁷⁸², Prizren Manastır vilâyetine geçtikten sonra Yakova ve Gosine kazaları İpek sancağı sınırlarına dahil olmuşlar⁷⁸³, 1893 yılı sonrası Prizren sancağı; Kalkandelen, Luma kazaları ile Prizren'e bağlı Rahofça, Kalkandelen'e bağlı Gostivar, Luma'ya bağlı Kalis nahiyelerinden oluşmuştur⁷⁸⁴.

Ele aldığımız dönemin başlangıcı olan 1879 yılında Prizren kazaları dahil nüfusu; 74292 Müslüman, 24297 Hristiyan, 2820 Kıbtî olmak üzere 101.409 iken⁷⁸⁵ 1900 yılında kaza ve nahiyelerle birlikte sadece erkeklerden oluşan nüfus; 75.265

⁷⁷⁷ Kiel, "Prizren" *DİA*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2007, c.34, s.349.

⁷⁷⁸ Şemseddin Sami, "Prizren", age, c.II, s.1496.

⁷⁷⁹ Raif Vırmiça, *Prizren'de Rotlalar Hakimiyeti ve Vakfiyesi*, Prizren: Kosova Türk Araştırmacıları Derneği Yay., 2008, s.8-9

⁷⁸⁰ Şemseddin Sami, "Prizren", age, c.II, s.1495-1496.

⁷⁸¹ Skender, agm, s.669.

⁷⁸² KVSr, 1296, s.92-96.

⁷⁸³ KVSr, 1300, s.111-116.

⁷⁸⁴ KVSr, 1311, s.154-160; 1314, s.525-559; 1318, s.769-808

⁷⁸⁵ KVSr, 1296, s.122.

Müslüman, 17.322 Ortodoks, 6.087 Katolik olmak üzere 98.674 kişiden oluşmuştur. Bu sayıya kadın nüfusu da ilave ettiğimizde şehrin nüfusu 200 bini geçecektir⁷⁸⁶. Bu rakamlara göre şehrin nüfusu 21 yıl içinde neredeyse % 100 oranında artmıştır.

A. PRİZREN SANCAĞI MERKEZİNDE EĞİTİM ÖĞRETİM

Prizren'de eğitim-öğretim faaliyetleri fetihle birlikte başlamıştır. Bu kısımda önce Prizren merkezi sonra ise kazalarındaki 1879-1900 yılları arası arası eğitim-öğretim faaliyetlerini inceleyeceğiz.

1. Maârif Komisyonu

1893 yılında Prizren Maârif Meclisi reisi Müderris Halim Efendi idi. Azaları ise Belediye Reisi Şefik Bey, Vergi Memuru İsmail Efendi, Defter-i Hakanî Başkâtibi Veli Efendi, vücuhtan Ramiz Ağa, Meclis İdare Kâtibi Veli Efendi, Davud Ağa, Hacı Eyyüb Ağa, Tahir Ağa'dan oluşuyordu⁷⁸⁷. 1896 yılında Vergi Memuru İsmail Efendi yerine Vergi Memuru Rasim Efendi getirilmiştir⁷⁸⁸. 1900 yılında ise Maârif Meclisi reisi Müderris Abdülhalim Efendi iken azaları; Belediye Reisi Ramiz Bey, Defter-i Hakanî Kâtibi Veli Efendi, Davud Ağa, Meclis Başkâtibi Veli Efendi, Belediye Azası Tahir Ağa, Hacı Eyyüb Ağa olup Kâtip ve Sandık Emni Kazım Efendi'dir⁷⁸⁹.

2. Rüşdiye Mektepleri

Prizren merkezinde bulunan rüşdiye mektebinin 1896 yılında yeniden yapıldığı anlaşılmaktadır⁷⁹⁰. 18 Ekim 1898 tarihli sadrazam imzalı belgede bir yıl önce yapılamaya başlanan Prizren'deki rüşdiyenin inşaatının tamamlanması için gereken 9.581 kuruşun Prizren'in maârif bütçesinden karşılanması kararlaştırılmıştır⁷⁹¹.

1879 yılında rüşdiyede Muallim-i Evvel Salih Efendi, Muallim-i Sâni Receb Efendi, Muallim-i Sâlis Hafız Adem Efendi, Rik'a Muallimi Hüsnü Efendi ve Bevvâb Abdurrahman Efendi görev yapmakla birlikte mevcut talebe 93'tür⁷⁹².

⁷⁸⁶ KVSR, 1318, s.813

⁷⁸⁷ KVSR, 1311, s.151.

⁷⁸⁸ KVSR, 1314, s.508.

⁷⁸⁹ KVSR, 1318, s.747.

⁷⁹⁰ KVSR, 1314, s.519.

⁷⁹¹ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti*, İstanbul: Düzey Matbaacılık, 2007, s.309.

⁷⁹² KVSR, 1296, s.91.

1893-1896 yıllarında rüşdiyenin mevcudu 119 olup 4 muallim görev yapmaktadır. Rüşdiyenin eğitim kadrosunu Muallim-i Evvel Şevki Efendi, Muallim-i Sâni Hızır Efendi, Muallim-i Sâlis Hacı Osman Efendi, Rik'a Muallimi Yaşar Hüsnü Efendi oluşturmuştur⁷⁹³.

1900 tarihinde ise rüşdiyenin mevcudu 85 e düşmüş muallim kadrosu ise tamamen değişmiş Muallim-i Evvel Cafer Efendi, Muallim-i Sâni Adem Efendi, Muallim-i Sâlis Musa Efendi, Rik'a Muallimi Hafız Zeki Efendi olmuştur⁷⁹⁴.

3. İbtidâiye Mektepleri

Prizren kazasında 1893 yılında toplam 1.304 talebeli, 30 muallimin görev yaptığı 30 erkek ibtidâi mektebi, 765 talebeli 16 muallimenin faaliyet gösterdiği 16 kız ibtidâi mektebi mevcuttur⁷⁹⁵. 1896 yılında Prizren merkezinde ibtidâi mekteplerinde öğrenim gören talebe mevcudu 800 iken⁷⁹⁶, 1900 yılına gelindiğinde neredeyse yarı yarıya azalmış 453 olmuştur⁷⁹⁷.

1893-1896 yıllarında faaliyet gösteren ibtidâilerden bazılarının muallimleri ve talebeleri şöyledir: Birinci İbtidai Mektebi'nde Muallim Mehmed Faik Efendi'nin 72 talebesi, Rahilin Mektebi'nde Muallim Hafız Esad Efendi'nin 73 talebesi, Terzi Mahallesi Mektebi'nde Muallim Hafız Adem Efendi'nin 73 talebesi, Kâtib Sinan Mahallesi Mektebi'nde Muallim Mehmed Efendi'nin 60 talebesi mevcuttur⁷⁹⁸. 1900 yılına gelindiğinde Birinci İbtidai Mektebi'nin muallimi Hafız Esad Efendi olup talebesi 120 ye yükselmiş, Rahilin Mahallesi Mektebi'nin muallimi Kemal Efendi olup talebe mevcudu 77 ye ulaşmış, Terzi Mahallesi Mektebi'nin muallimi Hafız Hacı Şaban Efendi olup talebesi artarak 120'yi bulmuş, Kâtib Sinan Mahallesi Mektebi'nin muallimi Hafız Mehmed Efendi olup talebe mevcudu iki katına çıkmış 120'ye ulaşmıştır. Ayrıca 1900 yılı salnâmesinde ilk kez görülen İlyas Koka Mahallesi Mektebi'nin muallimi Hafız Abdullah Efendi'nin 25 talebesi mevcuttur⁷⁹⁹.

⁷⁹³ KVSR, 1311, s.153; 1314, s.511.KVSR, 1311, s.226-227'deki Maârif İdaresi'nden alınan tabloda muallim sayısı 3 talebe mevcudu 121 olarak verilmiştir.

⁷⁹⁴ KVSR, 1318, s.754.

⁷⁹⁵ KVSR, 1311, s.226-227.

⁷⁹⁶ KVSR, 1314, s.520.

⁷⁹⁷ KVSR, 1318, s.762.

⁷⁹⁸ KVSR, 1311, s.153; 1314, s.511

⁷⁹⁹ KVSR, 1318, s.754.

4. Sıbyan Mektepleri

1879 yılında Prizren merkezindeki İslâm mektebi sayısı 21 dir⁸⁰⁰. 1893-1896 yıllarında Prizren’de usûl-i atîka olarak tarif edilen eski usul eğitim veren 9 adet sıbyan mektebinde⁸⁰¹, 423 erkek, 737 kız talebe mevcuttur⁸⁰².1900 yılına gelindiğinde Prizren merkezinde 7 erkek sıbyan mektebinde 212 talebe, 7 kız sıbyan mektebinde 325 talebe yetiştirilmektedir⁸⁰³.

Prizren’e bağlı köylerde ise toplam 20 adet sıbyan mektebi 670 erkek, 28 kız talebeye eğitim-öğretim vermektedir⁸⁰⁴. 1900 yılında 542 talebeli 21 erkek sıbyan mektebi, 108 talebeli 5 kız sıbyan mektebi bulunmaktadır⁸⁰⁵.

5. Gayrimüslim Mektepler

Prizren’de 1879 yılında 2 adet Hristiyan mektebi mevcut olup⁸⁰⁶, 1896 yılında usûl-i atîka dairesinde eğitim veren 7 gayrimüslim sıbyan mektebi bulunmaktadır. Hristiyan mekteplerinin en büyüğü; Simo isminde birinin vasiyeti üzere ondan kalan para ve Hristiyan vatandaşların desteğiyle yatılı olarak inşa edilmiştir. Bu mektebe 140 talebe devam etmekte yatılı kısmı bir müdür ve altı muallim tarafından idare edilmektedir. Diğer köylerde de bulunan Hristiyan mektepleriyle birlikte toplam Hristiyan talebe sayısı ise 400’ün üzerindedir⁸⁰⁷.

6. Medreseler

1879 yılında Prizren merkezinde 4 medrese bulunmaktadır⁸⁰⁸. 1893 yılında gelindiğinde medrese sayısı 3’e düşerken bu 3 medresenin 3 müderrisi 112 talebesi mevcuttur⁸⁰⁹. 1896 yılında bu sayı yeniden 4 e yükselip⁸¹⁰ 1900 yılında bu 4 medresenin 180 talebesi bulunmaktadır⁸¹¹.

⁸⁰⁰ KVSr, 1296, s.126-127

⁸⁰¹ KVSr, 1314, s.520.

⁸⁰² KVSr, 1311, s.154; 1314, s.511

⁸⁰³ KVSr, 1318, s.755.

⁸⁰⁴ KVSr, 1311, s.154; 1314, s.511

⁸⁰⁵ KVSr, 1318, s.755.

⁸⁰⁶ KVSr, 1296, s.126-127.

⁸⁰⁷ KVSr, 1314, s.520; 1318, s.763.

⁸⁰⁸ KVSr, 1296, s.126-127.

⁸⁰⁹ KVSr, 1311, s.226-227.

⁸¹⁰ KVSr, 1314, s.518.

⁸¹¹ KVSr, 1318, s.754.

Medreselerin isimleri Kosova Salnâmeleri'nde geçmemekle birlikte Maârif Salnâmesi'nde 1900 yılında Prizren'de 91 talebeli Mehmed Paşa, 72 talebeli Sinan Paşa, 65 talebeli Saraçhane ve 35 talebeli Terzi Mahallesi Medresesi'nin varlığından bahsedilmiştir⁸¹². Raif Virmiça, Gazi Mehmed Paşa Medresesi, Sinan Paşa Medresesi, Emin Paşa Medresesi, Mahmud Paşa Medresesi ve sonradan mescide çevrilen Müderris Ali Medresesi'nin, ⁸¹³ Ekrem Hakkı Ayverdi ise Emin Paşa Medresesi, Mehmed Paşa Medresesi, Mustafa Paşa Medresesi, Sufî Sinan Paşa Medresesi, Hacı Mahmud Ve Hacı Mehmed ve Molla Nuh Medresesi bir de Yavuz Mehmed Emin İbrahim b. Abdullah Medresesi isimlerini zikreder⁸¹⁴.

B. PRİZREN SANCAĞI KAZA VE NAHİYELERİNDE EĞİTİM-ÖĞRETİM

1. Kalkandelen Kazası

Kalkandelen; Üsküp'ün 40 kilometre batısında, Şar Dağları'nı aşmak suretiyle Prizren'in 40 kilometre doğusunda, Gostivar'ın 30 kilometre kuzeyinde, Şar Dağları eteğindedir. 1896-1900 yıllarında 152 köyü ile birlikte 30.348'i Müslüman 5.528'i Rum 10.175 Bulgar'dan oluşan erkek nüfusuna yaklaşık bir değerle kadın nüfus da ilave edildiğinde kazanın toplam nüfusunun 100 bini geçtiği tahmin edilir⁸¹⁵.

Eğitim bakımından Kalkandelen ileri bir seviyededir. Halkının ilme ve fenne olan alakası sayesinde burada mükemmel talebeler yetişmekte ve bunlar İstanbul'da eğitimlerini tamamlayıp icâzetlerini aldıktan sonra tekrar memlektelerine ilmi yaymak üzere geri dönmektedirler. Kazada toplam 200'e yakın talebe olduğu bilinmektedir⁸¹⁶.

a. Maârif Komisyonu

1893 yılında Kalkandelen'in Maârif Komisyonu'nun reisi Müftü Hacı Şehsuvar Efendi iken azaları; Mustafa Bey, Ahmed Efendi, Hasan Efendi, Abdülhamid Efendi olup kâtip Tevfik Efendi'dir⁸¹⁷. 1896 yılında komisyonun sadece reisi Müftü Mustafa

⁸¹² SNMU, 1318, s.1512-1513.

⁸¹³ Raif Virmiça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, Ankara: TTK Basımevi, 1999, s.182-187.

⁸¹⁴ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri Yugoslavya*, c.III, s.180-209.

⁸¹⁵ KVSR, 1314, s.535-537; 1318, s.778-780.

⁸¹⁶ KVSR, 1314, s.546.

⁸¹⁷ KVSR, 1311, s.156.

Safi Efendi ve kâtibi Ragıb Efendi olarak değişmiş azalar aynı kalmıştır⁸¹⁸. 1900 yılına gelindiğinde kadro tamamen değişmiş reis Müftü Hacı Abdullah Efendi iken azaları; Rafet Efendi, Halim Bey, Abdülmecid Efendi, Abdül Efendi, Behlül Efendi, Mustafa Bey, Ragıb Efendi, Abdülhamid Efendi, Eyyüb Efendi olup kâtip Cevdet Efendi'dir⁸¹⁹.

b. Rüşdiye Mektepleri

Kalkandelen'de eğitim süresi 4 yıl ile sınırlı⁸²⁰ rüşdiyede 1893-1896 yılları arasında Muallim-i Evvel ve Rik'a Muallimi Zeynelabidin Efendi, Muallim-i Sâni Hasan Efendi, Sülüs Muallimi Raşid Efendi faaliyet gösterirken talebe mevcudu 86'dır⁸²¹. 1900 yılında Muallim-i Evvel, Rik'a Muallimi Zeynelabidin Efendi yerine Şevki Efendi getirilmiş, bevvâb olarak İslâm Ağa görev almış talebe mevcudu ise 86'dan 44'e düşmüştür⁸²².

1893 yılında Maârif idaresinden alınan bilgilere göre Kalkandelen kazası genelinde iki rüşdiye bulunup bu ikisinin 190 talebesine 5 muallim eğitim-öğretim vermektedir⁸²³.

c. İbtidâiye Mektepleri

Kalkandelen'de 1900 yılına kadar bir ibtidâi mektebi mevcut değildir. Bu sebeple talebeler sıbyan mektebini bitirdikten sonra rüşdiye mektebine devam edebilmektedirler⁸²⁴.

1900 yılında bu zamana kadar sıbyan mektebi olarak hizmet veren 4 mektebin ibtidâi mektebine çevirildiği görülmektedir. Bu mekteplerden Cedid Mahallesi Mektebi'nin muallimi Hafız Selim Efendi olup erkek talebe sayısı sıbyan mektebi döneminde 45 iken 60'a yükselmiştir. Cami'î Atik Mahallesi Mektebi'nin muallimi ise Hafız Kamil Efendi olup erkek talebesi sıbyan mektebi döneminde 40 iken 120 olmuştur. Köprü Mahallesi Mektebi'nin muallimi Hafız Hasan Efendi'dir ve talebe

⁸¹⁸ KVSİR, 1314, s.531.

⁸¹⁹ KVSİR, 1318, s.774.

⁸²⁰ KVSİR, 1314, s.546.

⁸²¹ KVSİR, 1311, s.158; 1314, s.533

⁸²² KVSİR, 1318, s.777.

⁸²³ KVSİR, 1311, s.226-227.

⁸²⁴ KVSİR, 1314, s.546-547. Ancak KVSİR, 1311, s.226-227 deki tabloda Kalkandelen'de 2.351 talebeli 47 muallimin görev yaptığı 46 adet erkek ibtidai mektebi, 383 talebeli 9 muallimenin görev yaptığı 9 kız ibtidai mektebi mevcut olduğu görülmektedir. Bu bilgilerin sonraki salnâmlerdeki bilgilerden farklı olması tablodaki rakamların sıbyan mekteplerinin kazadaki toplamı olabileceği düşüncesini doğurmuştur.

mevcudu ibtidâî olduktan sonra 10 kişi artarak 40 olmuştur. Salih Çelebi Mahallesi Mektebi'nin muallimi Hafız Hüseyin Efendi'dir ve ibtidâî olduktan sonra talebesi 160'tan 150 ye düşmüştür. Ayrıca sıbyan mektebi iken toplam 170 kız talebe mevcudu bulunan adı geçen okullar ibtidâî olduktan sonra kız talebe mevcuduna yer vermemiştir.⁸²⁵. 4 adet ibtidâî mektebinin ismine yer verilmiş olsa da kazada 5 adet ibtidâî olduğu bilgisi aynı salnâmede mevcuttur⁸²⁶.

d. Sıbyan Mektepleri

1879 yılında Kalkandelen'de 7 İslâm mektebi mevcuttur⁸²⁷. 1893-1896 yıllarında isimlerini kurdukları mahalle ve kurucularının adından alan⁸²⁸, 150 erkek 80 kız talebe mevcutlu Saat Mektebi, 30 erkek 110 kız talebeli Köprü Mektebi, 160 erkek 25 kız talebesi olan Salih Çelebi Mektebi, 70 erkek talebe ile Tekke Mektebi, 30 erkek 25 kız talebe mevcutlu Doğancı Mektebi, 40 erkek 10 kız talebesi olan Cami'i Atik Mektebi, 45 erkek 25 kız talebeli Cedid Mektebi, 36 erkek 30 kız talebe mevcuduyla Varoş Müslim Mektebi sıbyan mektebi olarak faaliyet göstermiştir⁸²⁹. 1900 yılında ise bu okullardan Cedid Mahallesi Mektebi, Cami'i Atik Mektebi, Köprü Mahallesi Mektebi, Salih Çelebi Mahallesi Mektebi ibtidâî mektebine dönüştürülmüşlerdir⁸³⁰.

e. Gayrimüslim Mektepler

Kalkandelen'de 1879 yılında bir adet Hristiyan mektebi⁸³¹, 1896 yılında sayısı tam bilinmemekle birlikte birkaç gayrimüslim mektebi mevcuttur⁸³². Maârif Salnâmesi ise Kalkandelen'de rüşdiye derecesinde 1898 yılında 200 erkek talebesi olan bir Bulgar mektebinden bahseder⁸³³.

e. Medreseler

1893 yılında Kalkandelen'de 172 talabesi 6 müderrisi olan 6 medrese mevcuttur⁸³⁴. 1896 ve 1900 yılları aralığında ise Kalkandelen'de medrese sayısı 4'tür.⁸³⁵

⁸²⁵ KVSR, 1318, s.777.

⁸²⁶ KVSR, 1318, s.788.

⁸²⁷ KVSR, 1296, s.126-127.

⁸²⁸ Asimov, "Kosova Salnâmelerinde Yazıldığına Göre Kosova Vilâyetindeki Mektepler", s.36.

⁸²⁹ KVSR, 1311, s.158; 1314, 534.

⁸³⁰ KVSR, 1318, s.777.

⁸³¹ KVSR, 1296, s.126-127.

⁸³² KVSR, 1311, s.545.

⁸³³ SNMU, 1316, s.1142.

⁸³⁴ KVSR, 1311, s.226-227.

⁸³⁵ KVSR, 1314, s.545; KVSR, 1318, s.787.

Maârif Salnâmesi 1900 yılında Kalkandelen'deki medreseleri; 72 talebe mevcuduyla Saat Medresesi, 71 talebesiyle Köprü Medresesi olarak nakletmiştir⁸³⁶. Ekrem Hakkı Ayverdi ise sadece Yukarı Çarşı Medresesi ismini zikreder⁸³⁷

2. Luma Kazası

Luma; doğusunda Prizren, batısında İşkodra, kuzeyinde Yakova, güneyinde Debre ile sınırdır. 1879 yılındaki nüfusu 5.756 Müslüman 2 Kıbtî olmak üzere 5.758 iken⁸³⁸ 1896-1900 yıllarında 30 köyü ile birlikte erkek nüfusu 8.281'dir⁸³⁹.

a. Rüşdiye Mektepleri

Luma'da 1879 yılında bir rüşdiye mektebi olduğu bilgisi dışında talebe ve muallim hakkında herhangi bir bilgi sonraki yıllarda da bulunmamaktadır⁸⁴⁰.

b. İbtidâiye Mektepleri

1893 yılında Luma'da 79 talebe mevcutlu 4 muallimin görev yaptığı 4 adet ibtidâî mektebi mevcuttur⁸⁴¹.

c. Sıbyan Mektepleri

1896-1900 yıllarında kazada 6 sıbyan mektebi bulunmaktadır⁸⁴².

3. Rahofça Nahiyesi

Prizren'e bağlı Rahofça nahiyesi Prizren'in kuzeyinde bulunup etrafı tepeciklerle sınırlanmıştır⁸⁴³. 1893 yılında nüfusu; 1.312 Bulgar, 3.144 Müslüman erkek ve buna yaklaşık kadın nüfusu da ilave edildiğinde 8.912'dir⁸⁴⁴.

a. Sıbyan Mektepleri

1893-1896 yıllarında Rahofça nahiyesinde Çarşı Mahallesi Mektebi'nin ve Kasım Mahallesi Mektebi'nin 25'er erkek talebesi mevcuttur⁸⁴⁵. 1900 yılında ise Çarşı Mahallesi Mektebi'nin 150, Kasım Mahallesi Mektebi'nin 100 erkek talebesiyle toplam

⁸³⁶ SNMU, 1318, s.1512-1513.

⁸³⁷ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri Yugoslavya*, c.III, s.78.

⁸³⁸ KVSŞ, 1296, s.122.

⁸³⁹ KVSŞ, 1314, s.557.– KVSŞ, 1318, s.802.

⁸⁴⁰ KVSŞ, 1296, s.126-127.

⁸⁴¹ KVSŞ, 1311, s.226-227.

⁸⁴² KVSŞ, 1314, s.556; 1318, s.802.

⁸⁴³ KVSŞ, 1314, s.526.

⁸⁴⁴ KVSŞ, 1311, s.220-221.

⁸⁴⁵ KVSŞ, 1311, s.154; 1314, s.525.

sıbyan mektebi mevcudu 250'dir⁸⁴⁶. Nahiyyede gayrimüslim mektebiyle birlikte toplam 4 sıbyan mektebi faaliyet göstermektedir⁸⁴⁷.

b. Gayrimüslim Mektepler

Rahofça'da 1893-1896 yılları arasında Varoş Mahallesi Mektebi'nde 15 gayrimüslim erkek talebe eğitim-öğretim görmektedir⁸⁴⁸. 1900 yılında mektep talebe mevcudunu bir hayli arttırarak 50'ye ulaşmıştır⁸⁴⁹

4. Gostivar Nahiyesi

Kalkandelen kazasına bağlı Gostivar nahiyesi Kalkandelen'in güneyinde Vardar Nehri sahilinin sol tarafında bulunur⁸⁵⁰. 1893 yılında 2.261'i Bulgar, 2.202'si Rum, 12.253'ü Müslüman olan erkek nüfusa yaklaşık kadın nüfusu da ilave edildiğinde kazanın tahminen 33.432⁸⁵¹ sakini bulunmaktadır⁸⁵².

a. Rüşdiye Mektepleri

Gostivar'da 1893 yılında 93 talebeli muallimi Osman Efendi olan bir rüşdiye mektebi mevcuttur⁸⁵³. Bu rüşdiyenin mevcudu ve muallimi 1896 yılında da değişmemiş⁸⁵⁴, 1900 yılına gelindiğinde Muallim Nasuh Efendi, Rik'a Muallimi Kani Efendi olmuş bevvâb olarak Mehmed Ağa göreve başlamıştır⁸⁵⁵.

b. Sıbyan Mektepleri

1893-1900 yılları arasında Gostivar köylerinde toplam 765 erkek 60 kız talebe mevcutlu 19 sıbyan mektebi bulunmaktadır⁸⁵⁶. Gostivar merkezinde ise 2 adet sıbyan mektebinin bulunup mevcudu 100 talebeden fazladır⁸⁵⁷.

⁸⁴⁶ KVSR, 1318, s.768.

⁸⁴⁷ KVSR, 1314, s.526.- KVSR, 1318, s.769.

⁸⁴⁸ KVSR, 1311, s.154; 1314, s.525.

⁸⁴⁹ KVSR, 1318, s.768.

⁸⁵⁰ KVSR, 1314, s.550.

⁸⁵¹ 23433 olarak verilen hatalı toplam düzeltilmiştir.

⁸⁵² KVSR, 1311, s.220-221.

⁸⁵³ KVSR, 1311, s.159.

⁸⁵⁴ KVSR, 1314, s.549.

⁸⁵⁵ KVSR, 1318, s.793.

⁸⁵⁶ KVSR, 1311, s.159; 1314, s.552; 1318, s.796.

⁸⁵⁷ KVSR, 1314, s.552.- KVSR, 1318, s.796.

c. Gayrimüslim Mektepler

Gostivar'da 1900 yılında Mekâtib-i Hristiyanîye ismiyle 2 adet mektep bulunmaktadır⁸⁵⁸.

d. Medreseler

Gostivar'da mevcut 2 medrese, müderrisin ilminden azamî derecede faydalanmak isteyen ilim talebesi ile doludur⁸⁵⁹. 1900 yılı Maârif Salnâmesi talebe yoğunluğu vilâyetin en üst seviyesinde olan Gostivar'daki Saat Mahallesi Medresesi'nin 110, Cami'-Cedid Medresesi'nin 73, talebesi bulunduğunu nakleder⁸⁶⁰.

5. Kalis Nahiyesi

Luma kazasına bağlı Kalis nahiyesi, Luma kazasının güneybatısında yer alır. Nüfusu tam sayılmış olmasa da 1896-1900 yıllarında 300 hane kadar sakini olduğu tahmin edilmiştir⁸⁶¹.

a. Sıbyan Mektepleri

Kalis'te 1893-1900 yılları arasında 250 erkek 100 kız talebesi olan 7 sıbyan mektebi mevcuttur⁸⁶².

II. YENİPAZAR SANCAĞI

Yenipazar sancağı Bosna ile Kosova vilâyetleri arasındaki bölgede, doğusunda Sırbistan batısında Karadağ ile sınırdır⁸⁶³. Deniz seviyesinden 496 m yükseklikte olan bölgede eski çağlarda İliryalılar yaşamıştır. Roma döneminde Azinos olarak bilinen bir askerî istihkam bölgesi olup Slavların Yenipazar'a yerleşmesi VI. ve VII. yüzyıldadır. Yenipazar da diğer Kosova sancakları gibi 1390'lı yıllarda fethedilmişse de asıl hakimiyet 1454 yılında Osmanlılar ile Sırplar arasında yapılan anlaşmayla sağlanmıştır⁸⁶⁴.

⁸⁵⁸ KVSr, 1318, s.793.

⁸⁵⁹ KVSr, 1314, s.551-552; 1318, s.795-796; Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimâri Eserleri Yugoslavya*, c.III, s.41.

⁸⁶⁰ SNMU, 1318, s.1510-1511.

⁸⁶¹ KVSr, 1314, s.560.; KVSr, 1318, s.809.

⁸⁶² KVSr, 1311, s.160; 1314, s.559; 1318, s.808.

⁸⁶³ Şemseddin Sami, "Yenipazar", *Kâmûsu'l-A'lâm*, c.6, İstanbul: Mihran Matbaası, 1898, s.4803.

⁸⁶⁴ Muhammed Aruçi, "Yenipazar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., c.43, 2013, s.468

Yenipazar'ın sancak olarak tarih sahnesinde bulunması 1864 yılıdır⁸⁶⁵. Yenipazar Sancağı 1879 yılında merkezi Seniçe olmak üzere Yenipazar, Taşlıca, Prepol, Yenivaroş, Akova, Moykovaç, Mitroviçe, Berane, ve Tirgovişte olmak üzere dokuz kazaya münkasımdır⁸⁶⁶. 1883 yılında Taşlıca kazasının sancak olması ve Prepol'ün Taşlıca'ya bağlanması⁸⁶⁷, Berane'nin yeni sancak olan İpek'e bağlanması⁸⁶⁸, Moykovaç'ın Kolaşin-i Zir ile birleştirilmesi sebepleriyle Yenipazar sancağı Seniçe merkezi kazaları; Yenipazar, Mitroviçe, Yenivaroş, Akova, Tirgovişte, Kolaşin-i Zir'den oluşmuştur⁸⁶⁹. 1885 yılında kazalardaki azalmalar devam etmiş; Mitroviçe, Priştine Sancağı'na⁸⁷⁰, Tirgovişte, İpek sancağına⁸⁷¹ bağlandıktan sonra Yenipazar sancağı Seniçe merkezi, Yenipazar, Akova, Yenivaroş Kolaşin-i Zir kazalarıyla son halini almış 1900 yılına kadar bu sınırları korumuştur⁸⁷². Bu kısımda Yenipazar Sancağı'nın Seniçe merkezli Yenipazar, Akova, Yenivaroş ve Kolaşin-i Zir kazalarını inceleyeceğiz.

Sancak merkezi Seniçe olan Yenipazar'ın 1879 yılındaki kaza ve nahiyeleriyle birlikte nüfusu; 45.158'i Müslüman, 38.712'si Hristiyan, 88'i Yahudî, 22'si Kıbtî olmak üzere 83.980'dir⁸⁷³. Kazalarının sancak değiştirmesi sebebiyle sonraki yıllarda nüfusta azalma olduysa da 1900 yılına gelindiğinde 55 bini Müslüman kalanı Yahudî ve Kıbtî olmak üzere toplam nüfus 89.611'dir⁸⁷⁴.

A. YENİPAZAR SANCAĞI MERKEZİ SENİÇE'DE EĞİTİM-ÖĞRETİM

Seniçe kazası Yenipazar sancağının ortasında bulunan coğrafi konumu sebebiyle Yenipazar sancağının kuruluşundan beri hep sancak merkezi olmuştur⁸⁷⁵. 1879 yılı toplam nüfusu 7.910 iken⁸⁷⁶, 1900 yılına gelindiğinde 3.780'e düşmüştür⁸⁷⁷.

⁸⁶⁵ KVSR, 1318, s.661.

⁸⁶⁶ KVSR, 1296, s.100-108.

⁸⁶⁷ KVSR, 1300, s.102-106.

⁸⁶⁸ KVSR, 1300, s.114.

⁸⁶⁹ KVSR, 1300, s.87-101.

⁸⁷⁰ KVSR, 1302, s.67.

⁸⁷¹ KVSR, 1302, s.135-136.

⁸⁷² KVSR, 1302, s.73-89; 1304, s.121-157; 1305, s.112-144; 1311, s.162-177; 1314, s.424-501; 1318, s.650-742.

⁸⁷³ KVSR, 1296, s.123.

⁸⁷⁴ KVSR, 1318, s.739.

⁸⁷⁵ KVSR, 1314, s.433.

⁸⁷⁶ KVSR, 1296, s.123.

⁸⁷⁷ KVSR, 1318, s.661.

Merkez kaza olması sebebiyle Seniçe halkı ilim nurundan faydalanmakta sıkıntı çekmemektedir.

1. Maârif Komisyonu

1879 yılında Seniçe’de Maârif Komisyonu’nun Reis Vekili Müftü (Mustafa Hamdi) Efendi olup azaları; Süleyman Bey, İbrahim Ağa, Hacı Ahmed Hulusi Efendi, Metropolit (Asnafo) Efendi, Naşo Ağa, Yusufbego Ağa’dır⁸⁷⁸. 1883 yılında Maârif Komisyonu Reisi Müftü (Mehmed Hilmi) Efendi olup azaları; Hacı Ahmed Ağa, diğer Hacı Ahmed Ağa, Osman Efendi, Abdülkerim Efendi, Ali Efendi, Amir Bey, Süleyman Efendi, Hafız Adem Efendi olarak değişmiştir⁸⁷⁹. 1885 yılında önceki iki komisyondan karma bir ekiple Maârif Komisyonu Reisi Müftü (Mehmed Hilmi) Efendi, azaları; Abdülkerim Efendi, Hacı Ahmed Ağa, Hacı Ahmed Hulusi Efendi, Süleyman Efendi, Metropolit Vekili Vaso Efendi, Naşo Ağa görev almıştır⁸⁸⁰. 1887-1888 yıllarında komisyon büyük oranda aynı kalmış reis Müftü (Ahmed Hilmi) Efendi olmak üzere azalara Müderris Yusuf Efendi ile Naşo Ağa yerine İspiro Ağa ilave edilmiştir⁸⁸¹. 1893 yılında reis Müftü Ahmed Edib Efendi olup azaları; Hacı Yusuf Efendi, Hurşid Efendi, Ahmed Efendi, Said Efendi, Davud Efendi olarak değişmiş Kâtip olarak Murad Efendi görev almıştır⁸⁸². 1896 yılında ise tek değişiklik aza olarak Hurşid Efendi yerine Şemsi Efendi’nin getirilmesidir⁸⁸³. 1900 yılına gelindiğinde Maârif İdaresi reisi olarak Müftü Ahmed Edib Efendi ve azalardan Ahmed Efendi bu göreve devam ederken Amir Efendi, Zeynel Efendi, Yusuf Efendi, Mehmed Efendi, Maksim Ağa aza olarak göreve başlamışlar, kâtip ise Tahrirat Kalemi Mübeyyizi Murad Efendi olmuştur⁸⁸⁴.

2. Rüşdiye Mektepleri

Seniçe’de 1883’te Muallim-i Evvel Osman Efendi ve Muallim-i Sâni Eyyüb Sabri Efendi’nin 65 talebeye eğitim verdiği bir rüşdiye mevcuttur⁸⁸⁵. Seniçe’deki rüşdiye mektebinin kuruluşuyla ilgili 1887 tarihli salnâmede bu tarihten dört sene önce

⁸⁷⁸ KVSR, 1296, s.97.

⁸⁷⁹ KVSR, 1300, s.87.

⁸⁸⁰ KVSR, 1302, s.73.

⁸⁸¹ KVSR, 1304, s.122; 1305, s.114.

⁸⁸² KVSR, 1311, s.165.

⁸⁸³ KVSR, 1314, s.428.

⁸⁸⁴ KVSR, 1318, s.654.

⁸⁸⁵ KVSR, 1300, s.90.

inşa edildiği bilgisi rüşdiye mektebinin 1883'te kurulduğunu doğrulamaktadır⁸⁸⁶. 1885 yılında ise rüşdiyede Muallim-i Evvel Abdullah Hayri Efendi, Muallim-i Sâni Vekili Mehmed Ali Efendi 60 öğrenciyeye eğitim verirken Bevvâb Ali Ağa kapıcı olarak görev yapmaktadır⁸⁸⁷. 1887-1888 yıllarında rüşdiyede Muallim-i Sâni Vekili olarak görev yapan Mehmed Ali Efendi yerine Muallim-i Sâni Emin Efendi'nin görevlendirilmesinden başka bir değişiklik olmamıştır⁸⁸⁸. 1893 yılında Muallim-i Evvel ve Rik'a Muallimi Said Efendi, Muallim-i Sâni Arif Efendi, yine 60 öğrenciyeye eğitim vermişlerdir⁸⁸⁹. 1896 yılında Muallim-i Sâni olarak Mustafa Efendi'nin görevlendirilmesinden başka bir değişiklik olmamış⁸⁹⁰, 1900 yılında Muallim-i Evvel Mustafa Behçet Efendi, Muallim-i Sâni Mustafa Remzi Efendi göreve getirilirken kapıcı olarak Bevvâb Ali Ağa görevine devam etmiş talebe miktarı 50'ye düşmüştür⁸⁹¹.

Ayrıca Seniçe'de köprü başında bulunan mekteb-i rüşdiyenin kapasitesi mevcut talebeye yetmediğinden ve su kenarından bulunmasından dolayı telgrafhane ve belediye binası arasına 12.000 kuruş harcanarak uzunluğu 20 genişliği 15 yüksekliği 8 zira genişliğinde iki katlı her katta birer derslane, ikişer oda, birer salonu ve müştemilatı bulunan bir rüşdiye mektebi yapıp mevcut talebe buraya aktarılmıştır⁸⁹².

3. İbtidâiye Mektepleri

Seniçe'de 1885 yılında kız talebelerin muallimi Hafız Adem Efendi ve Yakup Efendi, erkek talebelerin muallimi Ahmed Hulusi Efendi ve Mehmed Efendi'nin görev yaptığı bir ibtidâi mektebi bulunmaktadır⁸⁹³. 1893 yılında Seniçe kazasında toplam 551 talebe mevcutlu 17 muallimi olan 17 erkek ibtidâi ve 257 kız talebe mevcuttur⁸⁹⁴.

4. Sıbyan Mektepleri

Seniçe'de 1879 yılında 125 İslâm mektebi talebesi bulunmaktadır⁸⁹⁵. 1885 yılında ise 44 adet İslâm mektebinde 963 erkek 121 kız talebe mevcuttur⁸⁹⁶. 1887'de 30

⁸⁸⁶ KVSR, 1304, s.127. Demir, agm, s.19'da Yenipazar'da 1853 yılında bir rüşdiyenin varlığından söz edilmektedir.

⁸⁸⁷ KVSR, 1302, s.77.

⁸⁸⁸ KVSR, 1304, s.126; 1305, s.117.

⁸⁸⁹ KVSR, 1311, s.166.

⁸⁹⁰ KVSR, 1314, s.430.

⁸⁹¹ KVSR, 1318, s.660.

⁸⁹² KVSR, 1318, s.667-668.

⁸⁹³ KVSR, 1302, s.77.

⁸⁹⁴ KVSR, 1311, s.226-227.

⁸⁹⁵ KVSR, 1296, s.126-127.

erkek sıbyan mektebi ve 3 kız sıbyan mektebi açılmasıyla eğitimde büyük bir atılım gösterilmiştir⁸⁹⁷. 1893 yılında Seniçe merkezinde 155 erkek 125 kız talebeli 9 Müslüman sıbyan mektebi mevcut olup⁸⁹⁸, 1896 yılında Hamidiye, Nikşik, İmam, Çavik, Viraneş ve Butuk Mahalleleri'nde bulunan bu 9 İslâm mektebin toplam talebesi 195'i erkek 145'i kız olmak üzere 340'a⁸⁹⁹, 1900 yılında ise bu mahallelerdeki mektep sayısı 13'e erkek talebe 230 kız talebe ise 181'e yükselerek toplam 411'e ulaşmıştır⁹⁰⁰.

Ekrem Hakkı Ayverdi mekteplerden beşinin isimlerini Derviş Bey Mektebi, Hacı Ali b. Balaban Mektebi, Hayrüddin b. İlyas Mektebi, Sinan b. Asım Mektebi, Altın Alem Mektebi olarak zikreder⁹⁰¹

1893 yılında merkeze bağlı köylerde 373'ü erkek 132'si kız olmak üzere toplam 505 talebesi olan 16 mektep bulunmaktadır⁹⁰². 1896 yılında köylerle birlikte kaza dahilinde toplam mektep sayısı 855 talebeli 29 erkek, 3 kız olmak üzere 32 İslâm sıbyan mektebine ulaşmıştır⁹⁰³. 1900 yılına gelindiğinde köylerle birlikte kaza dahilinde toplam 23 İslâm sıbyan mektebi bulunup bu mekteplerin 825'i erkek, 213'ü kızlardan oluşan toplam 1038 talebesi mevcuttur⁹⁰⁴.

5. Gayrimüslim Mektepler

Seniçe'de 1879 yılında 45 Hristiyan mektebi talebesi bulunurken⁹⁰⁵, 1885 yılında ise 1 Hristiyan mektebinin 42 erkek talebesi mevcuttur⁹⁰⁶. 1893-1896 yıllarında Seniçe merkezinde bir gayrimüslim sıbyan mektebi 35 erkek, 15 kız talebeyi yetiştirmektedir⁹⁰⁷. 1900 yılına gelindiğinde Seniçe'de tek olan gayrimüslim mektebi 2'ye çıkmış talebe mevcudu da yükselerek 47 erkek 23 kızdan oluşmuştur⁹⁰⁸.

⁸⁹⁶ KVSR, 1302, s.77.

⁸⁹⁷ KVSR, 1304, s.129; 1305, s.120.

⁸⁹⁸ KVSR, 1311, s.167.

⁸⁹⁹ KVSR, 1314, s.430, 439.

⁹⁰⁰ KVSR, 1318, s.660, 666.

⁹⁰¹ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri Yugoslavya*, c.III, s.318, 320.

⁹⁰² KVSR, 1311, s.167.

⁹⁰³ KVSR, 1314, s.430, 439. (s.430'da 16 köy okulunun mevcudu 855 olarak verilirken s.439'da kazanın toplam talebe mevcudu 855 olarak verilmiştir. İki bilgiden birinin hatalı olması muhtemeldir.)

⁹⁰⁴ KVSR, 1318, s.660, 666-667.

⁹⁰⁵ KVSR, 1296, s.126-127.

⁹⁰⁶ KVSR, 1302, s.77.

⁹⁰⁷ KVSR, 1311, s.167; 1314, s.430, 439.

⁹⁰⁸ KVSR, 1318, s.660, 667.

6. Medreseler

1879-1883 yıllarında Seniçe’de medrese bulunmamakla birlikte⁹⁰⁹, 1885 yılından 1900 yılına kadar Seniçe’de bir medrese eğitim-öğretim vermekte⁹¹⁰, bu medresenin 1893 yılında 12 talebesi ve 1 müderrisi bulunmaktadır⁹¹¹. 1900 yılında 15 talebesi olan medresenin ismi Maârif Salnâmesinde Cami‘-i Şerif Medresesi olarak zikredilmektedir⁹¹². Ekrem Hakkı Ayverdi ise Eski Medrese, Sinan b. Asım Medresesi, Sinan Çelebi Medresesi ve Yeni Medrese isimlerinde dört medresenin varlığından bahseder⁹¹³

B. YENİPAZAR SANCAĞI KAZALARINDA EĞİTİM ÖĞRETİM

Yenipazar sancağı merkezi her ne kadar ilim nurundan bolca faydalanıyorsa da kazalarda durum aynı değildir. Kaza ve köylerdeki çocukların tahsilleri sınırlı olmakla birlikte halk çocuklarının iyi bir eğitim almasını istemekte ilme önem vermektedir⁹¹⁴.

1. Yenipazar Kazası

Sancağa adını veren bu kasaba Seniçe’nin 42 km. güneydoğusunda Mitroviçe’nin kuzeybatısında yer almaktadır⁹¹⁵. 1879 yılında 33.914 iken⁹¹⁶ 1900 yılında 34.615⁹¹⁷ olan şehrin köyleri dahil nüfusu büyük bir değişiklik göstermemiştir⁹¹⁸.

a. Maârif Komisyonu

1879 yılında Yenipazar kazasında maârif komisyonu bilgisine rastlanmazken 1883 yılında komisyonun reisi Hacı Ali Efendi azaları ise Hacı Eşref Efendi, Davud Bey, Bayram Bey, Hasan Efendi, Mustafa Ağa’dan oluşuyordu⁹¹⁹. 1885 yılında reis Müderris Hacı Ali Efendi olarak aynı kalmış azalar; Akif Bey ve Ömer Ağa olmuş Zülfikar Efendi ise komisyon kâtibi olarak göreve başlamıştır⁹²⁰. 1887 yılında

⁹⁰⁹ KVSR, 1296, s.125-126; 1300, s.136-137.

⁹¹⁰ KVSR, 1302, s.155-156; 1304, s.127; 1305, s.118; 1311, s.226-227; 1314, s.438-439; 1318, s.666.

⁹¹¹ KVSR, 1311, s.226-227.

⁹¹² SNMU, 1318, s.1512-1513.

⁹¹³ Ayverdi, *Avrupa’da Osmanlı Mimârî Eserleri Yugoslavya*, c.III, s.319-320, 346.

⁹¹⁴ KVSR, 1304, s.156-157; 1318, s.742.

⁹¹⁵ Şemseddin Sami, age, c.VI, s.4803.

⁹¹⁶ KVSR, 1296, s.123

⁹¹⁷ Hatalı verilen 34.605 toplamı düzeltilmiştir.

⁹¹⁸ KVSR, 1900, s.687.

⁹¹⁹ KVSR, 1300, s.93.

⁹²⁰ KVSR, 1302, s.78.

komisyondaki azalara Emin Bey ilave edilmiş⁹²¹, 1888 yılında ise maârif meclisi reis kadrosunun boş bırakılması dışında bir değişiklik olmamıştır⁹²². 1893-1896 yıllarında Tahir Efendi reis olarak görev yapmış önceki azalar görevlerine devam ederken komisyon kâtibi Adem Efendi olmuştur⁹²³. 1900 yılında ise aza olarak Ömer Ağa'nın yerine Şükrü Efendi görev almış diğer azalar, komisyon kâtibi ve reisi aynı kalmıştır⁹²⁴.

b. Rüşdiye Mektepleri

Yenipazar kazasında bir rüşdiye bulunup usûl-i cedide üzere muntazam bir eğitim vermektedir. İki katlı olarak rüşdiye mektebi için inşa edilen binanın⁹²⁵ alt katı ibtidâî mektebi olarak kullanılmakla birlikte 500 talebeye eğitim-öğretim verebilecek kapasitededir⁹²⁶. 1879 yılında Muallim Mehmed Emin Efendi ve Muallim-i Sâni Nazif Efendi eğitim öğretim vermektedir⁹²⁷. 1883 yılında 22 talebesi olan rüşdiyenin kadrosuna Edirne Müderrisi Mehmed Efendi ve Hacı Nazif Efendi'den başka Rik'a Muallimi Abdülhamid Bey katılmış, Bevvâb Zühdü Efendi göreve başlamıştır⁹²⁸. 1885-1887 yıllarında talebe mevcudu neredeyse ikiye katlanıp 41 olmuş kadrosu ise Muallim Mehmed Sabri Efendi (müderris), Muallim-i Sâni Halil Efendi, Rik'a Muallimi Hamid Bey, Bevvâb Ömer Bey'den oluşmuştur⁹²⁹. 1888 yılındaki tek değişiklik Muallim Mehmed Sabri Efendi yerine Muallim-i Evvel Ömer Efendi'nin (müderris) göreve getirilmesidir⁹³⁰. 1893-1896 yıllarında rüşdiye mektebindeki kadro tamamen değişerek; aynı zamanda maârif komisyonu reisi olan Tahir Efendi muallim-i evvel, Receb Efendi muallim-i sâni, Rik'a Muallimi Abdülhamid Efendi, bevvâb ise Mehmed Efendi olmuş talebe mevcudu ise bu 3 yılda 70 olarak kalmıştır⁹³¹. 1900 yılında ise talebe mevcudu 56'ya düşen rüşdiye mektebinde Muallim-i Evvel Mehmed Tahir Efendi, Muallim-i

⁹²¹ KVSr, 1304, s.131.

⁹²² KVSr, 1305, s.121.

⁹²³ KVSr, 1311, s.168; 1314, s.445.

⁹²⁴ KVSr, 1318, s.677.

⁹²⁵ Mücahit Asim, "Kosova Vilâyetinde İptidaiyeler", çev Ali Aksoy, *Çevren Dergisi*, sy.37, Priştine: Rilindya Basımevi, (1983), s.62.

⁹²⁶ KVSr, 1304, s.137; 1305, s.128; 1314, s.457; 1318, s.689.

⁹²⁷ KVSr, 1296, s.100.

⁹²⁸ KVSr, 1300, s.92.

⁹²⁹ KVSr, 1302, s.81; 1304, s.133.

⁹³⁰ KVSr, 1305, s.124.

⁹³¹ KVSr, 1311, s.170, 226-227; 1314, s.447, 459.

Sânî Receb Recai Efendi, Rik'a Muallimi Adem Vasfi Efendi eğitim-öğretim verirken Bevvâb Vasfi Efendi de kapıcı olarak faaliyet göstermiştir⁹³².

c. İbtidâiye Mektepleri

1885 yılına kadar salnâmelerde Yenipazar kazasında bir ibtidâi mektebi bilgisine rastlanmamaktadır. 1885 yılında Yenipazar kazasında 83 talebeli muallim-i evvel olarak Hasan Efendi, onun muavini Receb Efendi ve kapıcı olarak Bevvâb Elmas Efendi'nin görev yaptığı bir ibtidâi mektebi mevcuttur⁹³³. 1887-1888 yıllarında talebe mevcudu neredeyse iki katına çıkarak 150'ye ulaşan ibtidâiyede Muallim-i Evvel Hasan Efendi, Muallim-i Sânî Receb Efendi, Muallim-i Sâlis Şakir Efendi eğitim-öğretim vermekte Bevvâb Hamid Efendi kapıcılığını yapmaktadır⁹³⁴. 1893-1896 yılları aralığında ise Recep Efendi yerine Şakir Efendi muallim-i sânî olmuş Muallim-i Sâlis Ramazan Efendi göreve başlamış talebe mevcudu 150 olarak aynı kalmıştır⁹³⁵. 1900 yılına gelindiğinde talebe mevcudununun 125'e düşmesi ve Bevvâb Hamid Efendi yerine Bevvâb Halid Efendi'nin göreve başlamasından başka bir değişiklik yoktur⁹³⁶. Üst katında rüşdiye olan mektebin toplam talebe kapasitesi 500 olup usûl-i cedide üzere eksiksiz bir eğitim verdiği iftiharla görülmektedir⁹³⁷.

Ayrıca 1893 yılında Maârif İdaresi'nden alınan cetvele göre Yenipazar kazasında toplam 7 erkek ibtidâi mektebinde 9 muallim 420 talebeye, 2 kız ibtidâi mektebinde 2 muallime 215 talebeye eğitim-öğretim vermektedir⁹³⁸.

d. Sıbyan Mektepleri

1879 yılında Yenipazar kazasında 432 talebe mevcuttur⁹³⁹. 1885 yılında kazada bulunan 23 sıbyan mektebinin 20 muallimi, 3 muallimesi, 508 erkek, 336 kız talebesi bulunmaktadır⁹⁴⁰. 1887 yılında kaza merkezinde 10 adet Müslüman mektebi olup 304 erkek 106 kız talebesi mevcuttur. Köylerde ise 20 İslâm mektebinde 495 erkek 197 kız

⁹³² KVSr, 1318, s.680, 691.

⁹³³ KVSr, 1302, s.81.

⁹³⁴ KVSr, 1304, s.134; 1305, s.125.

⁹³⁵ KVSr, 1311, s.170; 1314, s.447- 458

⁹³⁶ KVSr, 1318, s.680, 691.

⁹³⁷ KVSr, 1304, s.137; 1305, s.128; 1314, s.457; 1318, s.689.

⁹³⁸ KVSr, 1311, s.226-227.

⁹³⁹ KVSr, 1296, s.126-127.

⁹⁴⁰ KVSr, 1302, s.82.

talebe eğitim-öğretim almaktadırlar⁹⁴¹. 1893-1900 yılları arasında Yenipazar kazasındaki İslâm sıbyan mektepleri ve talebe mevcutları şöyledir:

Tablo 37: 1893-1900 Yılları Arasında Yenipazar Kazası Müslüman Sıbyan Mektepleri ve Mevcutları

Mektebin Adı	1893-1896 Yılları Talebe Mevcudu ⁹⁴²		1900 Yılı Arası Talebe Mevcudu ⁹⁴³	
	Erkek	Kız	Erkek	Kız
Hacı Hürrem Mahallesi	80	50	70	65
İskender Çelebi Mahallesi	50	40	25	25
Eski Tereke Pazarı Mahallesi	60	20	60	30
Altun Alim Mahallesi	20	5	20	10
Sufi Memi Mahallesi	30	-	15	5
Kapıcıbaşı Mahallesi	30	-	30	3
Ahmed Voyvoda Mahallesi	-	45	5	95
Palanka Mahallesi	-	55	-	50
Debbağ İshak Mahallesi	-	-	12	58
Toplam	270	215	237	341

e. Gayrimüslim Mektepler

Yenipazar kazasında tek Hristiyan mektebi bulunmakta ve özellikleri yıldan yıla verilmektedir. Varoş Mahallesi'nde yer alan mektep 1885 yılında ibtidâiye olmuştur.1879 yılında 82 Hristiyan talebesi mevcutken⁹⁴⁴, Muallim Radovan Radovik Efendi 1885 yılında 73⁹⁴⁵, 1887 yılında 70 talebeyi yetiştirmiştir⁹⁴⁶.1896 yılında ise 90⁹⁴⁷ talebeye ulaşan mektebe, 1900 yılında 65 erkek 35 kız toplam 100 talebe devam etmektedir⁹⁴⁸.

İlk bilgilerine 1879 yılında ulaştığımız Yenipazar'daki tek Yahudi mektebinde⁹⁴⁹ 1885 yılında Muallim Salamon Efendi 22 talebeye⁹⁵⁰, 1887 yılında 33 erkek 19 kız

⁹⁴¹ KVSR, 1304, s.134.

⁹⁴² KVSR, 1311, s.170-171; 1314, s.448, 459.

⁹⁴³ KVSR, 1318, s.680-681.

⁹⁴⁴ KVSR, 1296, s.126-127.

⁹⁴⁵ KVSR, 1302, s.82.

⁹⁴⁶ KVSR, 1304, s.134.

⁹⁴⁷ KVSR, 1314, s.459.

⁹⁴⁸ KVSR, 1318, s.680, 691.

⁹⁴⁹ KVSR, 1296, s.126-127.

⁹⁵⁰ KVSR, 1302, s.82.

talebeye eğitim-öğretim vermektedir⁹⁵¹. 1896-1900 yılları arasında Yahudi mektebinin 15 talebesi mevcuttur⁹⁵².

f. Medreseler

Kosova Vilâyeti Salnâmeler'inin ilki olan 1879 tarihli salnâme göre Yenipazar'da bir adet medrese bulunmaktadır⁹⁵³. Bu medrese Müderris Hacı Ali Efendi'nin Medresesi olarak bilinmektedir.1887 yılında yetiştirilen 36 talebenin 13'ü Fenârî, 6'sı Tasdikât, 10'u Molla Câmî, 7'si Kazmîr'i takip etmekteydiler⁹⁵⁴. 1893 yılında medresenin 1 müderrisi 50 talebesi bulunmaktadır⁹⁵⁵. Maârif Salnâmesi'nin Altun İlim Medresesi olarak naklettiği bu medrese 1900 yılında 63 talebeyi yetiştirmektedir⁹⁵⁶. Ekrem Hakkı Ayverdi Yenipazar'da Eski (Kadim) Medrese, Sinan b. Asım Medresesi, Sinan Çelebi Medresesi ve Yeni Medrese isimlerinde dört medreseden bahsetmiştir⁹⁵⁷

2. Akova Kazası

Osmanlı Devleti Balkanlar'da kimi zaman hali hazırda var olan şehirleri mimari yapı ve göçlerle Müslümanlaştırmış kimi zaman ise yeni şehirler kurmuştur. Akova da yeni kurulan şehirlerden biridir⁹⁵⁸. Yenipazar'ın kuzeyinde yer alan Belopole ismiyle bilinen bir kasabanın civarının fethedilmesinden sonra Osmanlı Akova mevkiine bir cami (Fethiye Cami) inşa etmek suretiyle kasabanın merkezini buraya kaydırmıştır⁹⁵⁹. 1879 yılında 3.522'si Hristiyan 6.661'i Müslüman olan kaza nüfusu⁹⁶⁰, 1900 yılında 9.749'u erkek 8.219'u kadın olmak üzere 17.968'dir. Bunun üçte ikisini Müslümanlar, üçte birini Hristiyanlar, pek azını da Kıbtîler oluşturmaktadır⁹⁶¹.

⁹⁵¹ KVSr, 1304, s.134.

⁹⁵² KVSr, 1314, s.459; 1318, s.691.

⁹⁵³ KVSr, 1296, s.126-127.

⁹⁵⁴ KVSr, 1304, s.134

⁹⁵⁵ KVSr, 1311, s.226-227.

⁹⁵⁶ SNMU, 1318, s.1512-1513.

⁹⁵⁷ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri Yugoslavya*, c.III, s.319-320.

⁹⁵⁸ Abidin Temizer, "Osmanlı'nın Balkanlarda Kurduğu Bir Şehir: Akova", *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri*, Ankara: Gece Kitaplığı Yay., c.III, 2017, s.1348.

⁹⁵⁹ KVSr, 1318, s.707.

⁹⁶⁰ KVSr, 1296, s.123.

⁹⁶¹ KVSr, 1318, s.707-708.

a. Maârif Komisyonu

Akova'da 1883 yılında maârif komisyonunun reisi rüşdiye muallimlerinden biridir (Musa Efendi ya da Emrullah Efendi). Azaları ise Osman Ağa, Hüseyin Efendi, Hacı İbrahim Ağa, Abdullah Efendi'den oluşmaktadır⁹⁶². 1885 yılında komisyon reisi Musa Efendi olup azaları; Şakir Efendi ve Yevo Ağa'dır⁹⁶³. 1887-1888 yıllarında Musa Efendi komisyon reisliğine devam etmiş Hasan Efendi, Halil Ağa, Mehmed Efendi, Hacı İbrahim Ağa, Mahmud Ağa aza, Yusuf Efendi de kâtip olarak görev yapmışlardır⁹⁶⁴. 1893-1900 yılları aralığında Maârif Komisyonu reisi Musa Efendi azaları ise; Salih Efendi, Murad Ağa, Mehmed Efendi olmuştur⁹⁶⁵.

b. Rüşdiye Mektepleri

1879 yılında Akova'da bir rüşdiye mektebi bulunup muallimi Musa Efendi'dir⁹⁶⁶. 1883-1888 yılları arasında rüşdiyede Muallim-i Evvel Musa Efendi, Rik'a Muallimi Emrullah Efendi 25 talebeye eğitim öğretim vermiş, Bevvâb Abdullah Efendi kapıcılığını yapmıştır⁹⁶⁷. 1893-1900 yılları arasında rüşdiyede Muallim-i Evvel Musa Efendi ve Rik'a Muallimi Yusuf Efendi eğitim-öğretim vermiş, talebe sayısı ise 27 iken 1900 yılında 26'ya düşmüştür⁹⁶⁸.

c. İbtidâiye Mektepleri

Akova'da ilk ibtidâi mektebi kaydı 1885 yılındadır. Lozna Mektebi⁹⁶⁹ olarak adlandırılan bu mektebin 30 talebesi olup muallimi Nezir Efendi'dir. Aynı yıl Akova'da 725 erkek 245 kız talebesi olan 15 Müslüman ibtidâi mektebi mevcuttur⁹⁷⁰. 1893 yılında Maârif İdaresi'nden alınan cetvele göre kazada toplam 21 erkek ibtidâi mektebinde 21 muallim 457 talebeyi, tek kız ibtidâi mektebinde tek muallime 30 talebeyi yetiştirmektedir⁹⁷¹. 1893-1896 yıllarında Akova'daki ibtidâi mektebinin muallimi

⁹⁶² KVSr, 1300, s.99.

⁹⁶³ KVSr, 1302, s.83.

⁹⁶⁴ KVSr, 1304, s.141; 1305, s.130.

⁹⁶⁵ KVSr, 1311, s.172; 1314, s.468; 1318, s.704.

⁹⁶⁶ KVSr, 1296, s.104.

⁹⁶⁷ KVSr, 1300, s.99, 136-137; 1302, s.84, 155-156; 1304, s.142; 1305, s.131.

⁹⁶⁸ KVSr, 1311, s.173; 1314, s.469; 1318, s.706. KVSr, 1311, s.226-227'deki tabloda rüşdiye mektebinin talebe mevcudu 32 olarak gösterilmiştir.

⁹⁶⁹ Asim, " Kosova Vilâyetinde İptidaiyeler", s.62'de bu mektebin adı Levazım Mektebi olarak verilmiştir.

⁹⁷⁰ KVSr, 1302, s.84-85.

⁹⁷¹ KVSr, 1311, s.226-227.

Osman Efendi olup talebe mevcudu 66'dır⁹⁷². 1900 yılında ise bu ibtidâînin mevcudu 25'e düşmüş muallimi ise Selman Efendi olmuştur⁹⁷³.

d. Sıbyan Mektepleri

Akova'da 1887-1888 yıllarında 16 adet sıbyan mektebi bulunmaktadır⁹⁷⁴. 1893-1896 yıllarında kasaba merkezinde bulunan Yusuf Ağa Mektebi'nde 50, Hazinedar Mektebi'nde 50, Suk Mektebi'nde 50, Atik Mektebi'nde 45, Çarşı Mektebi'nde 45 erkek, Kız Mektebi'nde 25 kız öğrenci olmak üzere toplam 275 öğrenci eğitim-öğretim görmüştür⁹⁷⁵. Bunlardan başka kazanın köylerinde 14 sıbyan mektebiyle birlikte toplam 20 sıbyan mektebi bulunmaktadır⁹⁷⁶. 1900 yılında kaza merkezindeki mekteb miktarı 4'e düşerken Yusuf Ağa Mektebi'nde 56 erkek 35 kız, Hazinedar Mektebi'nde 37 erkek 26 kız, Suk Mektebi'nde 60 erkek 45 kız, Kız Mektebi'nde 12 kız talebe eğitim-öğretim görmektedir. Köylerdeki 14 sıbyan mektebiyle birlikte kazada toplam 18 sıbyan mektebi mevcuttur⁹⁷⁷.

e. Gayrimüslim Mektepler

Akova'da 1885 yılında 56 erkek 16 kız talebesi olan 1 Hristiyan ibtidâî mektebinin⁹⁷⁸ kapıları 1896 yılında da eğitim-öğretime açıktır⁹⁷⁹.

f. Medreseler

Akova'da 1883-1900 yılları arasında bir medrese mevcut olup⁹⁸⁰, bir müderris on talebeye eğitim-öğretim vermektedir⁹⁸¹. Maârif Salnâmesi 1900 yılında 22 talebesi bulunan medresenin ismini Atik Medrese olarak zikretmiştir⁹⁸².

3. Yenivaroş Kazası

Yenivaroş; Yenipazar sancağının kuzey hududunda bir kaza olup kuzeydoğusunda Sırbistan, kuzeyinde Bosna, batısında Taşlaca sancağı, güneyinde

⁹⁷² KVSR, 1311, s.173; 1314, s.469.

⁹⁷³ KVSR, 1318, s.206.

⁹⁷⁴ KVSR, 1304, s.144; 1305, s.133.

⁹⁷⁵ KVSR, 1311, s.173; 1314, s.469.

⁹⁷⁶ KVSR, 1314, s.477.

⁹⁷⁷ KVSR, 1318, s.706, 711

⁹⁷⁸ KVSR, 1302, s.85.

⁹⁷⁹ KVSR, 1314, s.477.

⁹⁸⁰ KVSR, 1300, s.136-137; 1302, s.155-156; 1304, s.143; 1305, s.132; 1311, s.226-227; 1314, s.476; 1318, s.711.

⁹⁸¹ KVSR, 1311, s.226-227.

⁹⁸² SNMU, 1318, s.1512-1513.

sancak merkeziyle sınırdır⁹⁸³. 1879 yılında nüfusu 1.124'ü Müslüman 4.094'ü Hristiyan olmak üzere 5.218 iken 1900 yılında 4.657 erkek, 4.309 kadın olmak üzere 8.966'ya ulaşmıştır⁹⁸⁴.

a. Maârif Komisyonu

1883 yılında Yenivaroş maârif komisyonu reisi Yenivaroş Naibi (Mustafa Şükrü Efendi) olup azaları; Hasan Ağa, Murad Ağa, Şakir Ağa, Salih Ağa'dır⁹⁸⁵. 1885 yılında Yenivaroş Naibi (Mehmed Yaşar Efendi) aynı zamanda maârif komisyonu reisidir. Azaları; Hasan Ağa, Mahmud Bey, Göрге Ağa, Yevram Ağa'dır⁹⁸⁶. 1887 yılında şehrin naibi ve komisyon reisi Mustafa Efendi olmuş azalar 1885 yılıyla aynı kalmıştır⁹⁸⁷. 1888 yılında azalardan Mahmud Bey yerine Mehmed Bey getirilmiş⁹⁸⁸, 1893-1896 yıllarında ise komisyon reisi olarak Ali Rıza Bey görevlendirilmiş azaları Mahmud Bey ile Hasan Ağa olmuştur⁹⁸⁹. 1900 yılına gelindiğinde Yenivaroş Naibi (Müderriş Mehmed Rıza Efendi) aynı zamanda komisyon reisi olup azaları Hüseyin Niyazi Efendi, Mahmud Bey, Yafto Ağa, Süleyman Efendi, Heci Mile Ağa'dır⁹⁹⁰.

b. İbtidâiye Mektepleri

1893 yılında Yenivaroş'ta 40 kız 50 erkek talebenin eğitim aldığı bir muallimin görev yaptığı bir ibtidâî mektebi mevcuttur⁹⁹¹.

c. Sıbyan Mektepleri

1875 yılı Bosna Salnâmesi'ne göre Yenivaroş'ta üç sıbyan mektebi olup⁹⁹² 1879 yılında sıbyan mekteplerinde 60'ı Müslüman talebe mevcuttur⁹⁹³. 1885 yılında erkek mektebinde 150 talebe kız mektebinde 60 talebe mevcutken Muallim Süleyman Efendi, Muallim Mustafa Efendi, Muallim-i Sâni Halil Efendi bu mekteplerde görev yapmaktadır⁹⁹⁴. 1893-1896 yılları arasında İskenderpaşa Sıbyan Mektebi'nde 50 erkek

⁹⁸³ Şemseddin Sami, "Yenivaroş", *Kâmûsu'l-A'lâm*, c.6, İstanbul: Mihran Matbaası, 1898, s.4806.

⁹⁸⁴ KVSR, 1318, s.721.

⁹⁸⁵ KVSR, 1300, s.97.

⁹⁸⁶ KVSR, 1302, s.86.

⁹⁸⁷ KVSR, 1304, s.144.

⁹⁸⁸ KVSR, 1305, s.134.

⁹⁸⁹ KVSR, 1311, s.175; 1314, s.480.

⁹⁹⁰ KVSR, 1318, s.718.

⁹⁹¹ KVSR, 1311, s.226-227.

⁹⁹² BVSR, 1292, s.137.

⁹⁹³ KVSR, 1296, s.126-127.

⁹⁹⁴ KVSR, 1302, s.88.

40 kız talebe mevcuttur⁹⁹⁵. 1900 yılına gelindiğinde Yenivaroş'ta kız sıbyan mektebinde 46, erkek sıbyan mektebinde 100 talebe eğitim-öğretim görmektedir⁹⁹⁶.

d. Gayrimüslim Mektepler

1879 yılında 80 talebesi bulunan⁹⁹⁷ Hristiyan mektebine 1896 yılında 90 talebe devam etmektedir⁹⁹⁸. 1900 yılında ise 5 kız Hristiyan mektebinde 166, tek erkek Hristiyan mektebinde 44 talebe mevcuttur⁹⁹⁹.

4. Kolaşin-i Zir Kazası

Kolaşin-i Zir kazası; Viraneş, Maykovaç, Ronarika nahiyelerinin birleştirilmesiyle 1885 yılında bölgenin en önemli mevkiinde bulunan Şahovik köyünde kurulmuştur¹⁰⁰⁰. Yenipazar sancağının batı hududunda olup Kolaşin kazasının Karadağ'a ilhakından sonra kalan köylerle teşkil olunan bir kazadır¹⁰⁰¹. 1887 yılındaki nüfusu; 3.866'sı Müslüman, 2.321'i gayrimüslim olam üzere 6.187'dir¹⁰⁰². 1900 yılında ise çok fazla bir değişiklik olmamakla birlikte şehir 4.067'si Müslüman, 2.270'i gayrimüslim olmak üzere 6.337 kişiden oluşmaktadır¹⁰⁰³. Şehir eğitim bakımından emsallerine göre fazla gelişmemişse de halkı ahlaklı ve dinine bağlıdır¹⁰⁰⁴.

a. İbtidâiye Mektepleri

Kolaşin'de 1885 yılında 5 Müslüman ibtidâî mektebi olup bu mekteplerde 80 erkek 10 kız talebe mevcuttur¹⁰⁰⁵. 1893 yılında ise kazadaki toplam 3 ibtidâîde 130 talebeye 3 muallim eğitim-öğretim vermektedir¹⁰⁰⁶.

b. Sıbyan Mektepleri

Kazada 1887-1888 yıllarında 5 adet mektep bulunmaktadır¹⁰⁰⁷. 1893-1896 yıllarında kaza merkezi Şahvik'teki tek sıbyan mektebinde 20 talebe, Pavinepol'deki tek

⁹⁹⁵ KVSR, 1311, s.176; 1314, s.481.

⁹⁹⁶ KVSR, 1318, s.720, 723.

⁹⁹⁷ KVSR, 1296, s.126-127.

⁹⁹⁸ KVSR, 1314, s.485.

⁹⁹⁹ KVSR, 1318, s.720, 723.

¹⁰⁰⁰ KVSR, 1314, s.489.

¹⁰⁰¹ Şemseddin Sami, "Kolaşin-i Zir", age, c.V, s.3753.

¹⁰⁰² KVSR, 1304, s.150.

¹⁰⁰³ KVSR, 1318, s.731.

¹⁰⁰⁴ KVSR, 1304, s.149; 1305, s.138; 1314, s.492; 1318, s.732.

¹⁰⁰⁵ KVSR, 1302, s.89.

¹⁰⁰⁶ KVSR, 1311, s.226-227.

¹⁰⁰⁷ KVSR, 1304, s.149; 1305, s.138.

sıbyan mektebinde 35 talebe mevcuttur¹⁰⁰⁸. 1896-1900 yıllarında ise Kolaşin’de toplam 10 sıbyan mektebinin kapıları eğitim-öğretime açıktır¹⁰⁰⁹.

III. TAŞLICA SANCAĞI

Sancak; Kosova vilâyetinin kuzeybatı hududunda, kuzeyinde Bosna, güneybatısında Karadağ, güneyinde İpek, doğusunda Yenipazar sancağıyla sınırdır¹⁰¹⁰. Yüzölçümü yaklaşık 450.000 dekar olan¹⁰¹¹ Taşlıca; ormanlık ve yüksek dağlarla çevrili, deniz seviyesinden yüksekliği 800 metre olan bir arazidir. Sancakla ilgili 1430 yılına ait ilk kayıtlar buranın bir köy olduğu bilgisi vermektedir. Bölge 1465 yılında Osmanlı yönetimi altına girince ismi taşlı arazisi sebebiyle Taşlıca olarak değiştirilmiştir¹⁰¹².

Taşlıca 1879 tarihli Kosova Salnâmesinde Yenipazar sancağına bağlı bir kaza iken¹⁰¹³ 1883 yılı salnâmesinde Yenipazar sancağına bağlı Prepol kazası ve Periboy nahiyesiyle sancak merkezi olarak karşımıza çıkmış, 1900 yılına kadar bu sınırları korumuştur¹⁰¹⁴.

Araştırdığımız dönemin başlangıcı olan Taşlıca’nın kaza olduğu 1879 tarihinde nüfusu; 3.250 Müslüman, 1.717 Hristiyan olmak üzere 4697 kişi iken¹⁰¹⁵, sancak olduktan sonra Prepol kazası ve Periboy nahiyesiyle toplam 8.450’si Müslüman, 9.324’ü gayrimüslim olmak üzere 17774’e yükselmiş¹⁰¹⁶, 1900 yılında nüfus 29.479’u Müslüman, 31554’ü gayrimüslim olmak üzere 61.033e ulaşmıştır¹⁰¹⁷.

¹⁰⁰⁸ KVSR, 1311, s.177; 1314, s.487.

¹⁰⁰⁹ KVSR, 1314, s.492; 1318, s.732.

¹⁰¹⁰ Şemseddin Sami, “Taşlıca”, *Kâmûsu’l-A’lâm*, c.IV, İstanbul: Mihran Matbaası, 1894, s.2987.

¹⁰¹¹ KVSR, 1318, s.915.

¹⁰¹² Kiel, “Taşlıca” *DİA*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2016, c.EK-2, s.587.

¹⁰¹³ KVSR, 1296, s.101.

¹⁰¹⁴ KVSR, 1300, s.102-107; 1302, s.122-128; 1304, s.253-265; 1305, s.230-240; 1311, s.178-188; 1314, s.230-267; 1318, s.888-929.

¹⁰¹⁵ KVSR, 1296, s.123.

¹⁰¹⁶ KVSR, 1300, s.139.

¹⁰¹⁷ KVSR, 1318, s.921. 61.032 olarak hatalı verilen toplam düzeltilmiştir.

A. TAŞLICA SANCAĞI MERKEZİNDE EĞİTİM VE ÖĞRETİM

1. Maârif Komisyonu

1883 yılında Taşlıca Maârif Komisyonu Reisi Emin Efendi olup azaları; Salih Efendi, Hacı Abdullah Efendi, Yusuf Efendi, Salih Bey'dir¹⁰¹⁸. 1885 yılında reis olarak Naib (Süleyman Hali Efendi) getirilmiş, azalar ise Hacı Abdullah Efendi'nin ayrılması dışında aynı kalmıştır¹⁰¹⁹. 1887-1888 yıllarında şehrin naibi Mehmed Rasim Efendi'nin Maârif Komisyonu reisi olması dışında bir değişiklik olmamış¹⁰²⁰, 1893-1896 yıllarında ise Maârif Komisyonu reisliğini vekâleten Tahrirat Müdürü Mehmed Ali Efendi yürütmüş, Belediye Reisi Hamdi Bey, Muhasebe Başkâtibi Hasbi Efendi, Yüzbaşı Mehmed Efendi, Bayrovik Mehmed Efendi azaları olmuştur¹⁰²¹. 1900 yılına gelindiğinde ise vekâleten görev yapan Tahrirat Müdürü Mehmed Ali Efendi komisyon reisi olup Mehmed Bey, Hamdi Bey, Mehmed Hulusi Efendi, Halil Halid Efendi azaları oluşturmuşlar, sandık emini ise Hayreddin Efendi olmuştur¹⁰²².

2. Rüşdiye Mektepleri

Taşlıca'nın Yenipazar Sancağı'na bağlı olduğu 1879 yılında Muallim Salih Sabri Efendi'nin eğitim öğretim verdiği kapıcılığını Bevvâb Hayreddin Efendi'nin yaptığı bir rüşdiye mevcuttur¹⁰²³. Sancak olduktan sonra 1883 yılında rüşdiyenin muallim-i evveli boş olup muallim-i sâni ve rik'a muallimi olarak Salih Efendi görev yapmakta, kapıcı olarak Bevvâb Salih Ağa hizmet vermektedir¹⁰²⁴. 1885 yılında Muallim-i Evvel Mehmed Tevfik Efendi, Muallim-i Sâni Salih Sabri Efendi, Rik'a Muallimi Yüzbaşı Hayreddin Efendi eğitim öğretim vermekte, kapıcılığını Bevvâb Hüseyin Ağa yapmaktadır¹⁰²⁵. 1887 yılında 52 talebesi olan rüşdiyede Muallim-i Evvel Mustafa Efendi, Muallim-i Sâni Arif Efendi, Rik'a Hocası Hayreddin Efendi, Bevvâb Hasan Efendi görev yapmaktadır¹⁰²⁶. 1888 yılında talebe mevcudu aynı kalmış muallim kadrosu; Muallim-i Evvel Abdullah Efendi, Muallim-i Sâni Arif Efendi, Rik'a Hocası

¹⁰¹⁸ KVSŞ, 1300, s.102.

¹⁰¹⁹ KVSŞ, 1302, s.124.

¹⁰²⁰ KVSŞ, 1304, s.256; 1305, s.232.

¹⁰²¹ KVSŞ, 1311, s.181; 1314, s.634.

¹⁰²² KVSŞ, 1318, s.890.

¹⁰²³ KVSŞ, 1296, s.101.

¹⁰²⁴ KVSŞ, 1300, s.105.

¹⁰²⁵ KVSŞ, 1302, s.125

¹⁰²⁶ KVSŞ, 1304, s.257.

Süleyman Efendi olarak değişmiş, Bevvâb Hasan Efendi görevine devam etmiştir¹⁰²⁷. 1893-1896 yıllarında talebe mevcudu 70'e yükselen rüşdiyede Muallim-i Evvel Abdullah Ayni Efendi ile Muallim-i Sâni Arif Efendi görevlerinin sürdürürken Bevvâb Hüseyin Ağa kapıcı olarak göreve başlamıştır¹⁰²⁸. 1900 yılına gelindiğinde, talebe mevcudunun artışı sürerek 93'e yükselmiş Muallim-i Evvel Abdullah Ayni Efendi aynı zamanda rik'a muallimi olmuş, Muallim-i Sâni Arif Hikmet Efendi ve Bevvâb Hüseyin Ağa rüşdiyeye hizmet vermeye devam etmişlerdir¹⁰²⁹.

3. İbtidâiye Mektepleri

Taşlıca'daki ibtidâilerle ilgili ilk bilgi 1893 yılında karşımıza çıkar. Kazada toplam 6 erkek ibtidâi mektebinde 9 muallimin görev yapmakta 308 talebe eğitim-öğretim görmektedir¹⁰³⁰. 1893 yılında bunlardan 150 talebesi olan bir ibtidâiyenin kadrosu ise: Muallim-i Evvel Haşim Efendi, Muallim-i Sâni Abdurrahman Efendi, Muallim-i Salis Hacı Hafız Ali Efendi, Muallim-i Rabi' Şem'i Efendi, Bevvâb İsmail Efendi'den oluşmuş¹⁰³¹, 1896 yılında bu kadro hizmet vermeye devam ederken mevcut ise 66'ya düşmüştür¹⁰³². 1900 yılında mevcut talebe 223'e yükselip muallim-i evvel ve muallim-i sâni kadrosu değişmezken Muallim-i Râbi Şemi Efendi görevinden ayrılmış, muallim-i sâlis olarak Hafız Ramiz Efendi göreve başlamıştır¹⁰³³.

Taşlıca'daki Kız İbtidâi Mektebi'nde 1893 yılında 92 talebe mevcutken¹⁰³⁴ 1900 yılında bu rakam¹²³'e yükselmiştir. Kadrosunu; Muallime-i Ula Zehra Hanım, Muallim-i Sâni Salih Efendi ve Bevvâb Cafer Ağa oluşturmaktadır¹⁰³⁵.

4. Sıbyan Mektepleri

1879 yılında Taşlıca'da 500 Müslüman talebe mevcut olup¹⁰³⁶, 1885'te Müslüman talebeler için 3 mektep hizmet vermektedir¹⁰³⁷. 1893-1896 yıllarında İslâm mektebi sayısı 5'e yükselmiş talebe mevcudu ise 158'i erkek 92'si kız olmak üzere

¹⁰²⁷ KVSR, 1305, s.234.

¹⁰²⁸ KVSR, 1311, s.183; 1314, s.637. KVSR, 1311 s.226-227 de muallim sayısı 3 olarak verilmiştir

¹⁰²⁹ KVSR, 1318, s.896.

¹⁰³⁰ KVSR, 1311, s.226-227.

¹⁰³¹ KVSR, 1311, s.184.

¹⁰³² KVSR, 1314, s.637.

¹⁰³³ KVSR, 1318, s.896.

¹⁰³⁴ KVSR, 1311, s.226-227.

¹⁰³⁵ KVSR, 1318, s.896. Salih Efendi için yazılan muallime-i sâniye tanımı düzeltilmiştir.

¹⁰³⁶ KVSR, 1296, s.126-127.

¹⁰³⁷ KVSR, 1302, s.155-156.

250'ye düşmüştür¹⁰³⁸. 1900 yılında ise merkezdeki 5 İslâm sıbyan mektebinin mevcudu 180, köy ve kazalardaki 34 sıbyan mektebinin toplam mevcudu ise 1250'dir¹⁰³⁹.

5. Gayrimüslim ve Yabancı Okullar

Taşlıca'da 1879 yılında 158 Hristiyan talebeye¹⁰⁴⁰ tek mektep hizmet vermektedir¹⁰⁴¹. 1893-1896 yılında ibtidâiye olarak karşımıza çıkan Hristiyan mekteplerinde ise hem talebe hem okul sayısı artmış kız ibtidâiyesinde 93 talebe eğitim-öğretim görürken erkek ibtidâiyesinde 226 talebe mevcuttur¹⁰⁴². 1900 yılında ise bu mekteplerdeki kız talebe sayısı 55 erkek talebe sayısı 120 olup kadrosu Muallim Todor Efendi, Lisan-ı Osmanî Muallimi Seyfeddin Efendi, Muallime Nateşte Hanım'dan oluşmaktadır¹⁰⁴³.

6. Medreseler

1879-1900 yıllarında Taşlıca merkezinde tek medrese bulunup¹⁰⁴⁴ 1893 yılında bir müderrisi ve 15 talebesinin mevcuttur¹⁰⁴⁵. 1900 yılı Maârif Salnâmesi ise Taşlıca'da 23 talebeyi yetiştiren medresenin ismini Celaleddin Paşa olarak zikreder¹⁰⁴⁶.

B. TAŞLİCA SANCAĞI KAZA VE NAHİYLERİNDE EĞİTİM-ÖĞRETİM

1. Prepol Kazası

Prepol kazası sancak merkezinin doğusunda kalır. Yüzölçümü 160 km. olan kaza Lim Nehri kenarında, doğusunda Seniçe ve Yenivaroş, batısında Taşlıca, ve Bosna sınırı, güneyinde Akova ve Kolaşin, kuzeyinde Sırbistan ile komşudur¹⁰⁴⁷.

Nüfusu 1879 yılında 2.582'si Müslüman 4.029'u Hristiyan olmak üzere 6.611¹⁰⁴⁸, 1900 yılında ise Periboy nahiyesiyle toplam nüfusu 6.811'i Müslüman 9.772'si gayrimüslim olmak üzere 16.583'tür¹⁰⁴⁹.

¹⁰³⁸ KVSR, 1311, s.184; 1314, s.637

¹⁰³⁹ KVSR, 1318, s.897.

¹⁰⁴⁰ KVSR, 1296, s.126-127.

¹⁰⁴¹ KVSR, 1302, s.155-156.

¹⁰⁴² KVSR, 1311, s.184; 1314, s.637.

¹⁰⁴³ KVSR, 1318, s.896.

¹⁰⁴⁴ KVSR, 1296, s.126-127; 1311, s.226-227; 1314, s.639; 1318, s.898.

¹⁰⁴⁵ KVSR, 1311, s.226-227.

¹⁰⁴⁶ SNMU, 1318, s.1512-1513.

¹⁰⁴⁷ KVSR, 1314, s.645.

¹⁰⁴⁸ KVSR, 1296, s.123.

¹⁰⁴⁹ KVSR, 1318, s.907.

a. Maârif Komisyonu

1883 yılında Prepol'un eğitiminden Maârif Komisyonu Reisi Rıza Efendi ve azaları; Hacı Hüseyin Efendi ve Mehmed Bey sorumluydular¹⁰⁵⁰. 1885 yılında komisyonda Rıza Efendi yerine şehrin naibinin (Mehmed Tevfik Efendi) reis olması dışında değişiklik olmamış, komisyonun sermayesi ise 56.796 kuruş olarak belirlenmiştir¹⁰⁵¹. 1887-1888 yıllarında komisyon reisi Naib (Mehmed Vehbi Efendi) olmuş azalar yine aynı kalmıştır. Sadece sermaye 1887 yılında 51.796 kuruş iken 1888 yılında 56.796 kuruşa çıkmıştır¹⁰⁵². 1893-1896 yılları arasında ise Maârif Komisyonu reisi Süleyman Faik Efendi, azaları; Murad Bey ve Mahmud Bey olmuştur¹⁰⁵³. 1900 yılında reis Naib (Ömer) Efendi, azalar; Şerif Ağa, Süleyman Hilmi Efendi, Mahmud Bey, Ömer Efendi, kâtip ve sandık emini Yusuf Bey'dir¹⁰⁵⁴.

b. Rüşdiye Mektepleri

Prepol'de bir rüşdiye bulunup¹⁰⁵⁵, 1879 yılında rüşdiyenin kadrosunda sadece Muallim Hayreddin Efendi faaliyet gösterirken¹⁰⁵⁶ 1885 yılında Muallim Hayri Efendi'den başka kardoya Bevvâb Abdullah Efendi de katılmıştır¹⁰⁵⁷. 1887-1896 yılları arasında rüşdiyenin muallim-i evveli Mehmed Hayri Efendi, muallim-i sâni Mustafa Efendi'dir¹⁰⁵⁸. 1893-1896 yıllarında talebe mevcudu 20 iken¹⁰⁵⁹, 1900 yılında 24'e yükselmiştir. 1900 yılında ise rüşdiye kadrosu muallim Hacı Hayri Efendi, Rik'a Muallimi Ali Rıza Bey, Bevvâb Mehmed Ağa'dan oluşmaktadır¹⁰⁶⁰.

c. İbtidâiye Mektepleri

Prepol'de ibtidâi mektebi ile ilgili ilk bilgiye 1893 yılında rastlanır. Kazadaki toplam 8 erkek ibtidâi mektebinde 9 muallim görev yapmakta 201 talebe eğitim-öğretim görmektedir¹⁰⁶¹. Bu mekteplerden birinin 1893-1896 yıllarındaki muallimi Recep

¹⁰⁵⁰ KVSR, 1300, s.107.

¹⁰⁵¹ KVSR, 1302, s.126.

¹⁰⁵² KVSR, 1304, s.259; 1305, s.235.

¹⁰⁵³ KVSR, 1311, s.186; 1314, s.642.

¹⁰⁵⁴ KVSR, 1318, 903.

¹⁰⁵⁵ KVSR, 1296, s.126-127; 1300, s.136-137; 1311, s.226-227.

¹⁰⁵⁶ KVSR, 1296, s.102.

¹⁰⁵⁷ KVSR, 1302, s.127; 1304, s.259; 1305, s.235.

¹⁰⁵⁸ KVSR, 1304, s.259; 1305, s.235; 1311, s.187; 1314, s.644.

¹⁰⁵⁹ KVSR, 1311, s.187, 226-227; 1314, s.644.

¹⁰⁶⁰ KVSR, 1318, s.905.

¹⁰⁶¹ KVSR, 1311, s.226-227.

Efendi'nin 80 talebesi mevcuttur¹⁰⁶². 1900 yılında ise kadrosu Muallim-i Evvel Tevfik Efendi, Muallim-i Sâni Abdurrahman Efendi, Bevvâb Ahmed Bey'den oluşurken talebe mevcudu ise 96'ya yükselmiştir¹⁰⁶³.

d. Sıbyan Mektepleri

1879 yılında Prepol'de 100 Müslüman talebe mevcut olup¹⁰⁶⁴ bu talebelere 4 mektep eğitim-öğretim kapılarını açmıştır¹⁰⁶⁵. 1893-1896 yıllarında Mahmud Bey Mektebi'nin 42 kız talebesi, Sinan Efendi Mektebi'nin 12 erkek talebesi mevcut olup¹⁰⁶⁶, 1900 yılında kaza merkezinde 150 talebesi olan 5, köyler birlikte toplam 950 talebesi olan 10 sıbyan mektebi bulunmaktadır¹⁰⁶⁷.

e. Gayrimüslim Mektepler

1879 yılında Prepol'de 20 Hristiyan talebe¹⁰⁶⁸, şehirdeki tek Hristiyan mektebinde eğitim-öğretim almaktadır¹⁰⁶⁹. 1900 yılında Hristiyan mektebinin 43 erkek 31 kız talebesi bulunurken kadrosunu; Muallim Refail Efendi, Lisan-ı Osmanî Muallimi Süleyman Efendi, Muallime Sofya Hanım oluşturmaktadır¹⁰⁷⁰.

f. Medreseler

Prepol'de 1883-1885 yılları arasında bir medrese mevcuttur¹⁰⁷¹. Daha sonraki yıllarda salnâmeler de Şemseddin Sami de Prepol'de medrese olduğuna dair bilgi vermemiştir¹⁰⁷². Ekrem Hakkı Ayverdi kazada üç medrese bulunduğundan bahseder¹⁰⁷³.

2. Periboy Nahiyesi

Sancağın kuzeydoğu sınırını oluşturan nahiye Sırbistan ile Bosna sınırında Lim Nehri kenarında Prepol'e bağlı küçük bir kasabadır¹⁰⁷⁴. Nahiye'nin nüfusu 1883 yılında

¹⁰⁶² KVSR, 1311, s.187; 1314, s.644.

¹⁰⁶³ KVSR, 1318, s.905.

¹⁰⁶⁴ KVSR, 1296, s.126-127.

¹⁰⁶⁵ KVSR, 1302, s.153-154.

¹⁰⁶⁶ KVSR, 1311, s.187; 1314, s.644.

¹⁰⁶⁷ KVSR, 1318, s.906.

¹⁰⁶⁸ KVSR, 1296, s.126-127.

¹⁰⁶⁹ KVSR, 1302, s.155-156; 1314, s.645; 1318, s.907.

¹⁰⁷⁰ KVSR, 1318, s.906.

¹⁰⁷¹ KVSR, 1300, s.136-137; 1302, s.155-156.

¹⁰⁷² KVSR, 1311, s.226-227; Şemseddin Sami, "Prepol", *Kâmûsu'l-A'lâm*, c.II., s.1519.

¹⁰⁷³ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri Yugoslavya*, c.III, s.149.

¹⁰⁷⁴ Şemseddin Sami, "Periboy", *Kâmûsu'l-A'lâm*, c.II, s.1520.

608 Müslüman 726 gayrimüslim olmak üzere 1334 iken 1893 yılında 1.363 Müslüman 2.270 Rum olmak üzere 3.604'e ulaşmıştır¹⁰⁷⁵.

b. İbtidâiye Mektepleri

1900 yılında Periboy'da 44 mevcutlu Muallim-i Evvel İbrahim Efendi'nin görev yaptığı muallim-i sâni kadrosunun boş olduğu bir ibtidâi mektebi bulunmaktadır¹⁰⁷⁶.

a. Sıbyan Mektepleri

1893-1896 yıllarında Periboy merkezindeki sıbyan mektebi ve köylerindeki dört sıbyan mektebinde toplam 109 erkek 64 kız talebe mevcuttur. Bu mevcudun 35'i erkek 17'si kız olmak üzere 52 talebesi merkezdeki sıbyan mektebindendir¹⁰⁷⁷.

IV. İPEK SANCAĞI

İpek sancağı, kuzeyinde Yenipazar sancağı, batısında Karadağ sınırı, güneybatısında İşkodra vilâyeti, güneyinde Manastır vilâyeti ve Prizren sancağı ile çevrilidir. Arnavud Alpleri denilen sıradağlar sancağın güneybatısından kuzeydoğusuna kadar uzanır¹⁰⁷⁸.

Arnavutça ve Slavca ismi Pec (Pech) olan şehir Arnavutluk'un Dukagin kısmında bulunan bölgede MÖ I. yüzyılda Plazig-Pelasiçler tarafından kurulduğu tahmin edilmektedir. O dönem İliryalılar tarafından yönetilen şehir Makedonya Devleti'nin Roma Devleti'ne açtığı savaştan mağlup ayrılmasından etkilenecek Roma sonra da Bizans idaresine girmiştir. Ortaçağ'ın başlangıcı sayılan Kavimler Göçü döneminde hiçbir yere tabi olmamış, sonrasında bir süre Venedik Cumhuriyeti ve Zata Krallığı'nın tebaası olduktan sonra Arnavutluk'ta prenslik teşkil eden Dukagin Krallığı'nın idaresine girmiştir¹⁰⁷⁹. Osmanlı hakimiyeti ise Fatih Sultan Mehmed'in 1455 yılındaki Sırbistan seferi akabindedir¹⁰⁸⁰. Önceleri küçük bir kasaba olan İpek Priştine'nin kazasıken 1883 yılı salnâmesinde sancak merkezi olarak karşımıza çıkmıştır.

¹⁰⁷⁵ KVSŞ, 1311, s.222-223.

¹⁰⁷⁶ KVSŞ, 1318, s.913.

¹⁰⁷⁷ KVSŞ, 1311, s.188; 1314, s.649.

¹⁰⁷⁸ Şemseddin Sami, "İpek", *Kâmûsu'l-A'lâm*, c.II, s.1116.

¹⁰⁷⁹ KVSŞ, 1314, s.581-582, 584.

¹⁰⁸⁰ Kiel, "İpek", *DİA*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2000, c.22, s.367.

Şehrin sancak olmadan önce 1879 yılı nüfusu 9.981'i Müslüman, 8.527'si Hristiyan, 1.025'i Kıbtî olmak üzere 19.533 idi¹⁰⁸¹. Sancak olunca bu nüfus kazalarla birlikte 17.160 Müslüman, 9.826 gayrimüslim olmak üzere 26.986'ya yükselmiştir¹⁰⁸². 1900 yılında kayda geçen nüfus 12.977 olsa da kaydı olmayanlarla birlikte toplam nüfusun 50.000 olduğu tahmin edilmektedir¹⁰⁸³.

İpek, 1883 yılında, sancak merkezi olduktan sonra Prizren sancağına bağlı Yakova, Gosine kazalarını ve Yenipazar sancağına bağlı Berane kazasını¹⁰⁸⁴, 1885 yılında Tirgovişte kazasını sınırlarına dahil etmiştir¹⁰⁸⁵. Bu bölümde İpek sancağı ve Yakova, Gosine, Berane, Tirgovişte kazalarındaki eğitim ve öğretimi inceleyeceğiz.

A. İPEK SANCAĞI MERKEZİNDE EĞİTİM-ÖĞRETİM

İpek; eğitim bakımından diğer sancaklar kadar gelişmemiş olsa da 1900 yılı itibariyle ilerleme kaydetmektedir. Önceleri sancağın eğitimine bir bütçe ayrılmadığından muallim ve bina ihtiyacını gidermek, ayrıca mevcut eğitim sisteminin eksiklerini tamamlamak üzere harekete geçilmiş, ilk olarak sıbyan mektepleri ibtidâiye dönüştürülüp eğitimde yeni usule geçme çalışmaları başlamış, biri askerî olmak üzere yeni rüşdiyeler kurulması, İpek'de eğitimini tamamlayan talebelerin İstanbul'a Celile-i Aşiret Mektebi'ne gönderilmesi de planlanmıştır. 150.000 kuruş eğitim bütçesi oluşturulup bunun 100.000 kuruşu Müslüman veya gayrimüslim mektebi olması fark etmeksizin mevcut mekteplerin ıslahı ve yeni mektepler açılmasına ayrılmıştır¹⁰⁸⁶.

1. Maârif Komisyonu

1883 yılında İpek Maârif Komisyonu Reisi Kapıcıbaşı Zeynel Efendi, azaları Müderris Ahmed Efendi, Şaban Bey İslâm Efendi, Şerif Bey Yaşar Ağa'dan oluşmuştur¹⁰⁸⁷. 1885 yılında azalardan Şerif ve Şaban Beyler ayrılmış¹⁰⁸⁸, 1887-1888 yıllarında İslâm Efendi ve Kadri Efendi yerine Şerif Bey ve Abdullah Efendi aza olarak

¹⁰⁸¹ KVSR, 1296, s.121.

¹⁰⁸² KVSR, 1300, s.139.

¹⁰⁸³ KVSR, 1318, s.832.

¹⁰⁸⁴ KVSR, 1300, s.108-116.

¹⁰⁸⁵ KVSR, 1302, s.135.

¹⁰⁸⁶ KVSR, 1318, s.877-879.

¹⁰⁸⁷ KVSR, 1300, s.108.

¹⁰⁸⁸ KVSR, 1302, s.131.

görevlendirilmişlerdir¹⁰⁸⁹. Sonraki yıllarda Maârif Komisyonu ile ilgili bilgiler kesilmiştir.

2. Rüşdiye Mektepleri

İpek’de 1883 yılında bir rüşdiyenin mevcut olduğu görülmektedir¹⁰⁹⁰. 1887 yılında rüşdiyedeki talebe mevcudu 45 olup muallimi Abdullah Efendi’dır¹⁰⁹¹. 1888 yılında Feyzullah Efendi muallim-i evvel, Abdullah Efendi muallim-i sâni olarak görev yapmışlar, talebe mevcudu ise 45’ten 54’e yükselmiştir¹⁰⁹². 1893-1900 yılları arasında talebe mevcudu 33’e düşerken muallim-i evvel kadrosu boş kalmış, Muallim-i Sâni Abdullah Hilmi Efendi, Rik’a Muallimi Şaban Efendi, Bevvâb Molla Yaşar rüşdiye mektebine hizmet vermişlerdir¹⁰⁹³.

3. İbtidâiye Mektepleri

1893 yılında 18 erkek ibtidâi mektebinde 18 muallim 180 talebeye, bir kız ibtidâi mektebinde bir muallime 62 talebeye eğitim-öğretim vermektedir¹⁰⁹⁴. 1900 yılında İpek ‘te bulunan sıbyan mekteplerinin ibtidâiye dönüştürülmesi, 40 yeni ibtidâiyenin açılması ve Ebu’l-Feth, Ali Çavuş, İsmail Efendi, Osman Çavuş, Polazade, Mere Hüseyin Paşa, Sinan Çeribaşı, Gülfem Hatun mahallelerindeki sıbyan mekteplerinin ibtidâiye dönüştürülmesine bunun için bir müfettiş tayinine Maârif Komisyonu’nca karar verilmiştir¹⁰⁹⁵.

4. Sıbyan Mektepleri

Sıbyan mektepleri İpek’de 20. yüzyılın başlarına kadar varlığını sürdürmüştür. 1879 yılında 12 adet İslâm mektebi bulunurken¹⁰⁹⁶, 1893-1896 yıllarında şehir merkezinde 1 kız 16 erkek sıbyan mektebi, köylerde 2 adet sıbyan mektebi hizmet vermektedir¹⁰⁹⁷. Maârif Komisyonu, 1900 yılında sıbyan mekteplerinden bazılarının ödeneği olmadığından muallimsiz kaldığını, bakım ve tamir yapılmadığından atıl

¹⁰⁸⁹ KVSR, 1304, s.227; 1305, s.208.

¹⁰⁹⁰ KVSR, 1300, s.136-137.

¹⁰⁹¹ KVSR, 1304, s.229.

¹⁰⁹² KVSR, 1305, s.210.

¹⁰⁹³ KVSR, 1311, s.193, 226-227; 1314, s.577; 1318, s.827.

¹⁰⁹⁴ KVSR, 1311, s.226-227. Aynı salnâmenin 194. sayfasında sıbyan mektepleri olarak da aynı bilgilerin verilmesi bu mekteplerin İpek’de henüz ibtidâiye dönüşmediği ihtimalini düşündürmektedir.

¹⁰⁹⁵ KVSR, 1318, s.877-879.

¹⁰⁹⁶ KVSR, 1296, s.124-125.

¹⁰⁹⁷ KVSR, 1311, s.194; 1314, s.577.

duruma düştüğünü tespit edip bu okulların evvela ibtidâiyeye çevrilmesi, İsterilçe, İštenik, İsferka, İvarnofçe, Gaş, Vırmıçe, Kõrkõvik-i Kebir, Kalınçe İstok, Yaplança-i Kebir, İvrele, Şoşıçe, İştovil-i Kebir, Ragova-i Atik, Koşotan köylerindeki mekteplerin yenilenmesine karar vermiştir¹⁰⁹⁸.

5. Medreseler

1883 yılı itibarıyla 2 adet medrese bulunmakta¹⁰⁹⁹, 1893 yılında bu medreselerde 2 müderris 64 talebe eğitimi-öğretimi vermektedir¹¹⁰⁰. 1900 yılı Maârif Salnâmesi İpek'te 16 talebe mevcudıyla Bolazade Medresesi ve 25 talebe mevcudıyla Osman Çavuş Medresesi bulunduğunu zikrederken¹¹⁰¹, Ekrem Hakkı Ayverdi İpek'te Atik Medrese, Büyük Yeni Medrese ve Bolazade Medresesi isminde üç adet medresenin bulunduğundan bahsetmiştir¹¹⁰².

B. İPEK SANCAĞI KAZALARINDA EĞİTİM-ÖĞRETİM

İpek sancağı eğitim bakımından çok fazla ilerleyememiş olsa da peyderpey aşama kaydetmektedir. Bu bağlamda maârif komisyonunun 1900 yılında Yakova'da 8, Tirgovişte'de 6 Gosine'de 3, Berane'de 1 mektebin yenilenmesine karar vermesi bölge halkının eğitim ihtiyaçlarının karşılanması için önemli bir adımdır¹¹⁰³.

1. Yakova Kazası

Yakova; İpek'in 35 km güneydoğusunda, Prizren'in 30 km. kuzeybatısında, dağlarla çevrili bir ova kenarında Akdrin'e dökülen Raka nehri üzerinde kaza merkezi bir kasabadır¹¹⁰⁴. Hırvatça Diyakova adıyla bilinen şehrin yerleşim merkezi olarak tarihi 1244'tür. 1536'da Osmanlı hakimiyetine girmiş¹¹⁰⁵, önceleri Prizren'in kazasıyken İpek sancağının kurulmasıyla İpek'in sınırlarına dahil olmuştur. Önceleri Yakoviçe ismiyle bir köy olarak tanınırken Osmanlı Devleti'nin vergi toplamasına hizmet eden Goska köylü Hadim Ağası Süleyman Efendi'nin burada bir cami, kütüphane, mektep,

¹⁰⁹⁸ KVSR, 1318, s.877-879.

¹⁰⁹⁹ KVSR, 1300, s.136-137; 1302, s.155-156, 1304, s.231; 1305, s.210; 1311, s.226-227, 1314, s.587; 1318, s.834.

¹¹⁰⁰ KVSR, 1311, s.226-227.

¹¹⁰¹ SNMU, 1318, s.1510-1511.

¹¹⁰² Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri Yugoslavya.*, c.III, s.45-46.

¹¹⁰³ KVSR, 1314, s.879-880.

¹¹⁰⁴ Şemseddin Sami, "Yakova", *Kâmûsu'l-A'lâm*, c.VI, s.4786.

¹¹⁰⁵ Nenad Moacanin, "Diyakova" *DİA*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1994, c.9, s.454.

muvakkıthane, han ve hamam inşa etmesiyle bölge halkının teveccühünü görmüş ve Yakova ismiyle kaza olmuştur¹¹⁰⁶

1879 yılında 16.553'ü Müslüman, 2.757'si Hristiyan toplam 19.310 nüfuslu bir kasaba iken¹¹⁰⁷, 1900 yılında 9.620 Müslüman 1.476 gayrimüslim olmak üzere toplam nüfus 11.096'ya düşmüştür¹¹⁰⁸.

a. Maârif Meclisi

Yakova'da ilk Maârif Meclisi 1893 yılında kurulmuş ve 1900 yılına kadar bir değişikliğe uğramamıştır. Reisi Müderris Müdür Hasan Efendi, azaları Müderris Mürteza Efendi, Ahmed Hamdi Efendi, Hafız Muhtar Efendi, Yusuf Efendi, kâtip ise Akif Efendi'dir¹¹⁰⁹.

b. Rüşdiye Mektepleri

Yakova'daki rüşdiyenin 1879 yılında 67 talebesi mevcut olup muallim-i evvel olarak Müderris Vehbi Efendi, muallim-i sâni olarak Mehmed Emin Efendi hizmet vermektedir¹¹¹⁰. 1885 yılında rüşdiyede 20'si askerî¹¹¹¹ 72 si sivil 92 talebeye Muallim-i Evvel Cafer Efendi, Muallim-i Sâni Emin Efendi, Rik'a Muallimi İslâm Efendi eğitim-öğretim vermektedir¹¹¹². 1887 yılında muallim kadrosunda Rik'a Muallimi İslâm Efendi yerine Mehmed Efendi'nin göreve başlaması dışında bir değişiklik olmamış¹¹¹³, 1888 yılında rüşdiyeye Bevvâb Ramazan Ağa kapıcı olarak görevlendirilmiştir¹¹¹⁴. 1893 yılında talebe sayısı 120'ye yükselirken İslâm Efendi tekrar rik'a muallimi olmuş, Bevvâb İbrahim Hayrullah Ağa kapıcı olarak göreve başlamıştır¹¹¹⁵. 1896-1900 yılları arasında 120 talebeyi 1885 yılından bu yana rüşdiyede faaliyet gösteren Muallim-i Evvel Cafer Efendi ve Muallim-i Sâni Mehmed Efendi yetiştirmiş, Ali Rıza Efendi rüşdiyenin rik'a muallimliğini yapmış Bevvâb Hayrullah Ağa kapıcı olarak görevini sürdürmüştür¹¹¹⁶.

¹¹⁰⁶ KVSR, 1304, s.235; 1305, s.215; 1314, s.596; 1318, s.843.

¹¹⁰⁷ KVSR, 1296, s.122.

¹¹⁰⁸ KVSR, 1318, s.844.

¹¹⁰⁹ KVSR, 1311, s.195; 1314, s.592, 1318, s.841.

¹¹¹⁰ KVSR, 1296, s.94.

¹¹¹¹ Asker talebe bulunuyor olsa da rüşdiyenin askerî olduğuyla ilgili bir kayıt bulunmamaktadır.

¹¹¹² KVSR, 1302, s.133.

¹¹¹³ KVSR, 1304, s.234.

¹¹¹⁴ KVSR, 1305, s.214.

¹¹¹⁵ KVSR, 1311, s.196.

¹¹¹⁶ KVSR, 1314, s.593; 1318, s.842.

c. İbtidâiye Mektepleri

Yakova'da 1893 yılına kadar ibtidâî mektepleri ile ilgili bilgiye rastlanmamaktadır. 1893 yılında Yakova'da 15 muallimin faaliyet gösterdiği 15 erkek ibtidâî mektebinde 1101 talebe, 4 muallimenin faaliyet gösterdiği 4 kız ibtidâî mektebinde 358 talebe mektebe devam etmektedir¹¹¹⁷.

d. Sıbyan Mektepleri

1879 yılında Yakova'da 17 İslâm mektebi mevcuttur¹¹¹⁸. 1893 yılından 1900 yılına değin 14 erkek sıbyan mektebinde 1051, 4 kız sıbyan mektebinde 358 talebe bulunmaktadır¹¹¹⁹.

e. Gayrimüslim Mektepler

Yakova'da 1879 yılında bir Hristiyan mektebi bulunmaktadır¹¹²⁰. 1896 yılında ise gayrimüslim sıbyan mektebi miktarı ikiye çıkmıştır¹¹²¹.

f. Medreseler

Yakova'da 24 odalı 2 medrese bulunup¹¹²² 1893 yılında bu medreselerdeki 2 müderris 47 talebeyi yetiştirmekte¹¹²³ ve talebeler ikişer üçer defa icazet alacak kadar başarılı olmaktadır¹¹²⁴. Maârif Salnâmesi'nin bahsettiği Büyük Mahalle Medresesi'nde 1900 yılında 36 talebe eğitim-öğretim almaktadır¹¹²⁵. Ekrem Hakkı Ayverdi bu Büyük Medrese'nin 1794'te Recep Pala Ağa tarafından Hadım Cami yanına yaptırıldığını aktarıırken diğer medresenin ismini Küçük Medrese olarak zikreder¹¹²⁶.

2. Berane Kazası

Berane kazası; kuzeyinde Akova ve Tirgovişte kazaları güneydoğusunda merkez kaza İpek, batı ve güneybatısında Karadağ sınırıyla çevrilidir¹¹²⁷. Sık sık isyanlara sahne

¹¹¹⁷ KVSR, 1311, s.226-227. Aynı salnâmenin 196. sayfasında sıbyan mektebi sayısının da aynı olması bu mekteplerin İpek'de henüz ibtidaiye dönüşmediği ihtimalini düşündürmektedir.

¹¹¹⁸ KVSR, 1296, s.126-127.

¹¹¹⁹ KVSR, 1311, s.196; 1314, s.593; 1318, s.842.

¹¹²⁰ KVSR, 1296, s.126-127.

¹¹²¹ KVSR, 1314, s.599; 1318, s.846.

¹¹²² KVSR, 1296, s.126-127; 1300, s.136-137; 1302, s.155-156; 1304, s.235, ;1305, s.215; 1311, s.226-227; 1314, s.599; 1318, s.846.

¹¹²³ KVSR, 1311, s.226-227.

¹¹²⁴ KVSR, 1314, s.599; 1318, s.846.

¹¹²⁵ SNMU, 1318, s.1512-1513.

¹¹²⁶ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri Yugoslavya*, c.III, s.315-316.

¹¹²⁷ Şemseddin Sami, "Berane", *Kâmûsu'l-A'lâm*, c.II, s.1269.

olan bölgede son isyan 1861 senesinde bastırılmış ve buna karşı bazı tedbirler alınmıştır¹¹²⁸.

Berane'nin 1879 yılı nüfusu 680 Müslüman 150 Hristiyan olmak üzere 830 kişi iken¹¹²⁹, 1900 yılında bölgedeki Müslüman nüfus azalıp gayrimüslim nüfus artmış ve kaza 471 Müslüman 1.826 gayrimüslim olmak üzere 2.297 kişiden oluşmuştur¹¹³⁰.

Kaza önceleri Yenipazar sancağına bağlı iken İpek sancağının teşkiliyle İpek sancağı tarafından idare olunmuştur.

a. Maârif Komisyonu

Berane'de Maârif Komisyonu'nun kuruluşu 1887 yılındadır. 1887-1888 yıllarında komisyonun reisi Murad Ağa, azaları Sülü Ağa, Lako Ağa, Filib Ağa'dır. Komisyonun Kâtibi Halid Efendi olup sermayesi 520 kuruştur¹¹³¹. 1893-1900 yılları arasında Mehmed Bey komisyon reisi, Sipaher Ağa, Abidin Şevki Efendi, Simo Ağa komisyonun azalarıdır¹¹³².

b. İbtidâiye Mektepleri

Berane'de 1893 yılına kadar ve sonraki yıllarda bir ibtidâî bilgisine rastlanmaz. 1893 yılı salnâmesine göre 45 kız, 90 erkek toplam 135 ibtidâî talebesi, 3 muallim 3 de erkek ibtidâî mektebi mevcuttur¹¹³³.

c. Sıbyan Mektepleri

Kazada 1879 yılında 100 talebe¹¹³⁴, 1887-1888 yıllarında 10 adet mektep bulunmaktadır¹¹³⁵. 1893-1900 yıllarında 2 sıbyan mektebinin 90 erkek 45 kız talebesi mevcuttur¹¹³⁶. 1896 yılında kaza merkezinde tek sıbyan mektebinin mevcudu 70 iken

¹¹²⁸ KVSR, 1314, s.605;

¹¹²⁹ KVSR, 1296, s.122-123.

¹¹³⁰ KVSR, 1318, s.854.

¹¹³¹ KVSR, 1304, s.238; 1305, s.218.

¹¹³² KVSR, 1311, s.199; 1314, s.602; 1318, s.852

¹¹³³ KVSR, 1311, s.226-227. Aynı salnâmenin 200. sayfasında sıbyan mektebi talebe miktarı da ibtidâiyenin talebe miktarıyla aynıdır. İpek'in diğer kazalarındaki ibtidâiyeye dönüşüm sürecinin henüz tamamlanmadığı düşünülmüştür.

¹¹³⁴ KVSR, 1296, s.126-127.

¹¹³⁵ KVSR, 1304, s.240; 1305, s.219.

¹¹³⁶ KVSR, 1311, s.200; 1314, s.603; 1318, s.853.

1900 yılında mektep miktarı 2'ye mevcut 135'e yükselmiştir. Kaza genelinde ise bundan başka 9 Müslüman 2 Hristiyan sıbyan mektebi bulunmaktadır¹¹³⁷.

d. Gayrimüslim Mektepler

Kazada 1896-1900 yıllarında 2 adet Hristiyan sıbyan mektebi eğitim-öğretime açıktır¹¹³⁸.

3. Gosine Kazası

Gosine; Kosova vilâyetinin kuzeybatı sınırında, güneybatısında İşkodra, güneydoğusunda Yakova, doğusunda İpek merkezi, kuzeyinde Berane, kuzeybatısında Karadağ sınırıyla çevrilidir¹¹³⁹.

1879 yılı nüfusu 2.595 Müslüman 1.125 Hristiyan olmak üzere 3.720¹¹⁴⁰, 1900 yılı nüfusunun ise 4.590'ı Müslüman, 286 gayrimüslim olmak üzere 4.876'dır¹¹⁴¹. Kaza İpek sancağı teşkil oluncaya kadar Prizren sancağınca idare olunmuştur.

a. Maârif Komisyonu

1885 yılı Maârif Komisyonu reisi Naib (Zeynelabidin) Efendi, azaları; Hacı Ali Ağa, Yahya Efendi, Süleyman Ağa, Hayreddin Ağa, Halil Ağa'dır¹¹⁴². 1887-1888 yıllarında ise azalarda değişiklik görülmemiş, naib değişikliği sebebiyle komisyon reisi Naib (Muharrem Efendi) olmuştur¹¹⁴³. 1893-1896 yıllarında komisyon reisi şehrin naibi (Abbas Rüşdü Efendi), azaları; Hacı Ali Efendi, Abdül Ağa, Halil Ağa'dır¹¹⁴⁴. 1900 yılı Maârif Komisyonu kadrosu reis; Naib (Abbas Rüşdü) Efendi, azalar; Hacı Osman Efendi, Halil Ağa, Hacı Abdül Ağa'dan oluşmaktadır¹¹⁴⁵.

¹¹³⁷ KVSR, 1314, s.607; 1318, s.856.

¹¹³⁸ KVSR, 1314, s.607; 1318, s.856.

¹¹³⁹ Şemseddin Sami, "Gosine", *Kâmûsu'l-A'lâm*, c.V, s.3306.

¹¹⁴⁰ KVSR, 1296, s.122.

¹¹⁴¹ KVSR, 1300, s.873.

¹¹⁴² KVSR, 1302, s.137

¹¹⁴³ KVSR, 1304, s.245; 1305, s.223

¹¹⁴⁴ KVSR, 1311, s.201; 1314, s.620.

¹¹⁴⁵ KVSR, 1318, s.871.

b. İbtidâiye Mektepleri

Gosine’de 1893 yılında ve 6 erkek sıbyan mektebinde 6 muallim 474 erkek 111 kız öğrenciye eğitim-öğretim vermektedir¹¹⁴⁶.

c. Sıbyan Mektepleri

1879 yılında Gosine’de üç Müslüman mektebi mevcuttur¹¹⁴⁷. 1887-1900 yılları aralığında kaza genelinde 8 mektep bulunup¹¹⁴⁸, merkezdeki altı tanesinin 1893-1896 yıllarında 474 erkek 111 kız olmak üzere 585 talebesi bulunurken¹¹⁴⁹, bu mevcut 489’u erkek 125’i kız olmak üzere 614’e yükselmiştir¹¹⁵⁰.

4. Tirgovişte Kazası

Etrafını saran sıradağlar arasına kurulmuş bir şehir olan Tirgovişte’nin yüzölçümü yaklaşık 1600 km. olup¹¹⁵¹kuzeyinde Yenipazar sancağı, batısında Berane, güneybatısında İpek, doğusunda Mitroviçe kazalarıyla çevrilidir¹¹⁵².

1879 yılı nüfusu 4.218 Müslüman, 1.254 Hristiyan olmak üzere 5.472¹¹⁵³, 1900 yılı nüfusu toplam 5.269 olup bunun 4.506 Müslüman, 763 Hristiyan’dır¹¹⁵⁴. Tirgovişte 1885 Yenipazar sancağına bağlıyken 1885 yılında İpek sancağı idaresi altına girmiştir.

a. Maârif Komisyonu

1885-1888 yılları arasında Maârif Komisyonu kadrosunu Reis Salih Efendi, azaları Ali Ağa, Murad Efendi, Mehmed Ağa, Kâtip Ahmed Efendi oluştururken komisyonun sandık sermayesi 9.148 kuruştur¹¹⁵⁵. 1893-1896 yıllarında Maârif Komisyonu reisi Fettahovik Ali Efendi, azaları; Osman Efendi, Ömer Efendi, Halid Efendi olmuştur¹¹⁵⁶.

¹¹⁴⁶ KVSR, 1311, s.226-227 Bu salnâmenin 201. sayfasındaki sıbyan mektebi verileriyle ibtidâiye bilgilerinin aynı olması sıbyan mekteplerinin henüz ibtidâiye dönüşmediği ihtimalini düşündürmektedir.

¹¹⁴⁷ KVSR, 1296, s.126-127.

¹¹⁴⁸ KVSR, 1304, s.246; 1305, s.224; 1314, s.622; 1318, s.873.

¹¹⁴⁹ KVSR, 1311, s.201; 1314; s.620.

¹¹⁵⁰ KVSR, 1318, s.872.

¹¹⁵¹ KVSR, 1314, s.618; 1318, s.867.

¹¹⁵² Şemseddin Sami, “Tirgovişte”, *Kâmûsu’l-A’lâm*, c.III, İstanbul: Mihran Matbaası, 1891, s.1639.

¹¹⁵³ KVSR, 1296, s.123.

¹¹⁵⁴ KVSR, 1318, s.864.

¹¹⁵⁵ KVSR, 1302, s.135; 1304, s.242; 1305, s.221.

¹¹⁵⁶ KVSR, 1311, 197; 1314, s.611.

b. İbtidâiye Mektepleri

1893 yılında Tirgovişte'deki 7 erkek ibtidâî mektebinde 7 muallim görev yapmakta 224 erkek 172 kız öğrenim görmektedir¹¹⁵⁷.

c. Sıbyan Mektepleri

Tirgovişte'de 1879 yılında 63 talebe öğrenim gördüğü sıbyan mektepleri¹¹⁵⁸, 1887 ve 1888 yıllarında kaza genelinde 6 adet mevcutken¹¹⁵⁹ 1893 itibariyle 2'si kaza merkezinde olmak üzere 7'ye yükselmiş, 224 erkek 172 kız öğrenci bu mekteplerde öğrenim görmüştür¹¹⁶⁰.

V. DEBRE SANCAĞI

Debre sancağı; batı ve kuzeybatı yönünde İşkodra, kuzeyinde Prizren, doğusunda Manastır, güneyinde Elbasan ile çevrili olup¹¹⁶¹, sancak merkezi olan Debre-i Bâlâ ile birlikte Elbasan, Debre-i Zîr, ve Mat kazalarına münkasımdır. 1879 yılı nüfusu 93.170'i Müslüman 13.350'si Hristiyan olmak üzere 106.520 olan Debre¹¹⁶², daha sonraki yıllarda Manastır vilâyetinin idaresine girmiştir¹¹⁶³

Slavlar'ın Debar, Arnavutların Diber olarak andığı Debre'den ilk kez MÖ 5. yüzyılda Herodot bahseder. Osmanlı'nın 1395 yılındaki fethine kadar şehir Slavlar, Bizanslılar ve Sırp larca idare edilmiştir¹¹⁶⁴.

A. DEBRE-İ ZİR

Debre sancağı kazası olan Debre-i Zîr; doğusunda Rakkalar, güneyinde Debre-i Bâlâ, batısında Mat kazaları, kuzeyinde İşkodra vilâyeti ve Prizren sancağıyla komşudur¹¹⁶⁵. 1879 yılındaki nüfusu ise 25.000 Müslüman 1.500 Hristiyan olmak üzere 26.500 kişiden oluşmuştur¹¹⁶⁶.

¹¹⁵⁷ KVSR, 1311, s.226-227. İpek ve diğer kazaları gibi burada da aynı salnâmenin 198. Sayfasındaki sıbyan mektebi rakamları ile görülen örtüşmeden dolayı bu mekteplerin ibtidâiye henüz dönüşmediği muhtemeldir.

¹¹⁵⁸ KVSR, 1296, s.126-127.

¹¹⁵⁹ KVSR, 1304, s.243, 1305, s.222.

¹¹⁶⁰ KVSR, 1311, s.198; 1314, s.612, 615-616; 1318, s.863, 865-866.

¹¹⁶¹ Şemseddin Sami, "Debre", *Kâmûsu'l-A'lâm*, c.III, İstanbul: Mihran Matbaası, 1891, s.2117-2118.

¹¹⁶² KVSR, 1296, s.122.

¹¹⁶³ MVS., 1308, s.186-198.

¹¹⁶⁴ Kiel "Debre" *DİA*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2016, c.EK-1, s.313.

¹¹⁶⁵ Şemseddin Sami, "Debre-i Zir", age, c.3, s.2119.

¹¹⁶⁶ KVSR, 1296, s.122.

B. ELBASAN

1466 yılında Fatih Sultan Mehmed tarafından bir kontrol kalesi olarak antik Scamba şehrinin kalıntıları üzerinde Shkumbin Nehri kuzeyine kurulmuştur¹¹⁶⁷. 1879 yılı nüfusu 41.500'ü Müslüman 2.350'si Hristiyan olmak üzere 43.850 kişidir¹¹⁶⁸.

C. MAT

Mat; Debre sancağının batı sınırında bir kazası olup doğusunda sancak merkezi, kuzeyinde İşkodra vilâyetinin Mirdite kazası, batısında yine İşkodra'nın Tiran ve Akçahisar kazaları, güneyinde Elbasan ile sınırdır¹¹⁶⁹. 1879 yılı nüfusu tamamı Müslüman olmak üzere 8.170 kişiden oluşmaktadır¹¹⁷⁰.

D. DEBRE MERKEZİ VE KAZALARINDA EĞİTİM-ÖĞRETİM

Debre'nin sonraları Manastır vilâyeti idaresine girmesi sebebiyle araştırmamızın kaynağı olan Kosova Salnâmeleri'nde sadece H. 1296 (1879) yılına ait malumat mevcuttur.

1. Rüşdiye Mektepleri

1879 yılında Debre sancak merkezinde (Debre-i Bâlâ) ve her kazasında (Debre-i Zîr, Elbasan, Mat) birer rüşdiye olmak üzere toplam 4 rüşdiye bulunmaktadır¹¹⁷¹.

Sancak merkezindeki rüşdiye mektebinin birinci sınıfında 9, ikinci sınıfında 17, üçüncü sınıfında 16, dördüncü sınıfında 30 talebe mevcuttur. Bu talebelere Muallim-i Evvel Haşim Efendi ve Muallim-i Sâni Hafız Celal Efendi eğitim-öğretim vermektedir¹¹⁷².

Elbasan kazasındaki rüşdiyenin kadrosu ise Muallim-i Evvel Hüseyin Efendi ve Muallim-i Sâni Aziz Efendi'den oluşmaktadır¹¹⁷³

¹¹⁶⁷ Kiel "İlbasan" *DİA*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2000, c.22, s.79.

¹¹⁶⁸ KVSr, 1296, s.122.

¹¹⁶⁹ Şemseddin Sami, "Mat", age, c.6, s.4109.

¹¹⁷⁰ KVSr, 1296, s.122.

¹¹⁷¹ KVSr, 1296, s.126-127.

¹¹⁷² KVSr, 1296, s.111.

¹¹⁷³ KVSr, 1296, s.112.

2. Sıbyan Mektepleri

Debre merkezinde 22, Debre-i Zîr'de 1, Elbasan'da 5, Mat'ta 8 İslâm mektebi mevcuttur¹¹⁷⁴.

3. Gayrimüslim Mektepler

Hristiyan çocukların eğitimi için Debre merkezinde 2, Elbasan'da 2 adet Hristiyan mektebi bulunmaktadır¹¹⁷⁵.

4. Medreseler

Debre'nin her kazasında bulunmamakla birlikte merkez kazada 7 Elbasan'da 2 medrese eğitim-öğretim vermektedir¹¹⁷⁶.

¹¹⁷⁴ KVSr, 1296, s.126-127.

¹¹⁷⁵ KVSr, 1296, s.126-127.

¹¹⁷⁶ KVSr, 1296, s.126-127.

BEŞİNCİ BÖLÜM

MATBAA GAZETE VE KÜTÜPHANELER

I. MATBAALAR

İbrahim Müteferrika'nın 1727 yılının Temmuz ayında Sultan III. Ahmed'in fermanı ile İstanbul'da evinde kurduğu matbaanın adı Dârü't-Tıbâati'l-Mamûre olarak geçer. II. Meşrutiyet'e kadar matbaanın adı Matbaa-i Âmire olarak bilinir. Sonraları isim değişikliğine uğramış en son 1939 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilip MEB Yay. adını almıştır¹¹⁷⁷. Özel matbaalardan, Tanzimat öncesi veya Tanizmat'ta kurulan modern eğitim kurumlarının matbaaları ve askerî okul matbaaları da fen kitapları basımına katılmışlardır. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, Mekteb-i Harbiye Mekteb-i Bahriye matbaaları bunlardandır¹¹⁷⁸.

Vilâyetlerde devlet matbaaları 1864 Vilâyet Nizamnamesi'nin çıkarılmasından sonra kurulmuştur. Kosova'da ise 1868 yılında Prizren Vilâyeti'nin merkezi Prizren'de bir matbaa kurulmuş, 1877 yılında Kosova vilâyetinin kurulması ve Prizren'in Kosova'ya bağlanmasıyla matbaa da Kosova vilâyeti merkezi Priştine'ye taşınmıştır. 1888 yılında Üsküp'ün vilâyet merkezi olmasıyla matbaa da Üsküp'e nakledilmiştir¹¹⁷⁹.

Mektûbî-i Vilâyet Nezareti altında faaliyet gösteren Kosova Vilâyeti Matbaası'nın Priştine'de bulunduğu yıllardaki kadrosu şöyledir:

Tablo 38: 1879-1888 Yılları Arasında Kosova Vilâyeti Matbaası Kadrosu

Görevi	1879 ¹¹⁸⁰	1883 ¹¹⁸¹	1885 ¹¹⁸²	1887 ¹¹⁸³	1888 ¹¹⁸⁴
Müdür	Rıfat Bey	Şevki Efendi	Mehmed Efendi	Şakir Efendi ¹¹⁸⁵	Osman Nuri Efendi
Litografya Memuru	Kamil Efendi	Kamil Efendi	Kamil Efendi	Kamil Efendi	Kamil Efendi
Litografya Memuru Muavinleri	-	Mehmed Efendi/ Arif Efendi	Said Efendi/ Receb Ağa/ Cemal Ağa	Murad Ağa/ Mehmed Ağa	Murad Ağa/ Şerif Ağa

¹¹⁷⁷ Turgut Kut, "Dârüttübâ", *DİA*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1994, c.9, s.10-11.

¹¹⁷⁸ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", *150. Yılında Tanzimat*, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara: TTK Yay., 1992, s.377-378.

¹¹⁷⁹ İsmail Eren, "Yugoslavya'da Türk Basını", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sy.23, (1969), s.20-23.

¹¹⁸⁰ KVSr, 1296, s.67.

¹¹⁸¹ KVSr, 1300, s.47.

¹¹⁸² KVSr, 1302, s.46.

¹¹⁸³ KVSr, 1304, s.63.

¹¹⁸⁴ KVSr, 1305, s.61.

¹¹⁸⁵ 1887 yılı salnâmesinin (H. 1304 s.314) tashih ve ilave kısmında matbaa müdürü Osman Efendi olarak verilmiştir.

Makinist	Şevki	-	-	-	-
Makine Ustası		Hüseyin Ağa	Hüseyin Efendi	Hüseyin Efendi	Mahmud Ağa
Makine Ustası Yardımcısı	-	Receb Ağa	-	-	-
Müvezzi	İsmail Efendi	-	-	-	-
Umur-i Hesabiye Kâtibi	Salih Efendi	Mehmed Ali Efendi	Latif Efendi	-	-
Ser-mürettib	Akif Efendi	Sandık Emini Sinan Efendi	Sinan Efendi	Sinan Şevki Efendi	Sinan Şevki Efendi
Mürettib-i Sâni	Sinan Efendi	Mustafa Efendi	Mustafa Efendi	Tevfik Efendi	Mahmud Efendi
Mürettib-i Sâlis	Tevfik Efendi	Mehmed Efendi	Yahya Hakkı Efendi	-	-
Mürettib Şakirdi	Mustafa Efendi	2 adet	5	4	4
Gazete Muharriri	Mehmed Vasif Efendi	-	-	Kaşif Hayri Efendi	İsmail Kamil Efendi
Slavca Mürettib	-	-	Tarifo Efendi	-	-
Slavca Mütercim	-	-	Hasan Efendi	-	-
Hattat	-	-	Mustafa Efendi	Hasan Efendi	Hasan Efendi

1885 yılında matbaada Slavca mütercim ve dizgici bulunuyor olması farklı dillerde de basım yapıldığının göstergesidir¹¹⁸⁶. Matbaada Türkçeden başka Fransızca, Bulgarca ve Sırpça eserler¹¹⁸⁷ ve her türlü kitap defter evrak kartvizit de basılmaktadır¹¹⁸⁸.

Matbaanın envanterinde ise 1879 yılında 2 litografya tezgâhıyla 1 hurufat makinesi bulunmaktadır¹¹⁸⁹. 1883-1887 yılları arasında 3 litografya tezgâhı ve 1 hurufat makinesiyle faaliyetlerini sürdüren matbaa¹¹⁹⁰, 1888 yılında bu envantere bir de hurufat tezgâhı eklenmiştir¹¹⁹¹.

¹¹⁸⁶ KVSR, 1302, s.46.

¹¹⁸⁷ KVSR, 1314, 1318 (Salnâmenin son kısmındaki iç kapaktır. Millet Kütüphanesi ve Beyazıt Kütüphanesi dijital kopyalarında bulunmaktadır.); SNMU, 1316, s.1144.

¹¹⁸⁸ KVSR, 1314, 1318.

¹¹⁸⁹ KVSR, 1296, s.67.

¹¹⁹⁰ KVSR, 1300, s.47; 1302, s.46; 1304, s.63.

¹¹⁹¹ KVSR, 1305, s.61.

Vilâyet merkezi olması dolayısıyla Üsküp'e nakledilen matbaa, 1895 yılında kurulan Hamidiye Sanâyi Mektebi'ne gelir getirmesi ve matbaacılığın öğretilmesi amacıyla mektep bünyesine alınmıştır¹¹⁹². Üsküp'te litografya ve hurufat kısmı olmak üzere ikiye ayrılan vilâyet matbaası kadrosu Hamidiye Sanâyi Mektebi bünyesine girince ulum ve sanayi olmak üzere ikiye ayrılmış sanayi kısmı da litografya ve hurufat olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Ulum kısmı teori dersleri muallimlerindenden sanayi kısmı ise matbaa ustalarından oluşmuştur.

1893 tarihinde matbaanın müdürü Halil Rıfat Efendi'dir. Litografya kısmında depo memuru olarak Süleyman Efendi, merdaneci olarak Mustafa Efendi, Murad Ağa ve Mehmed Efendi, merdaneci yardımcısı İsmail Ağa ve mücellid çırağı Osman Efendi yer almaktadır. Hurufat kısmında ser-muharrir İsmail Kemal Efendi, muharrir muavini Mehmed Kamil Efendi ser-mürettip Musa Kazım Efendi, mürettip Ömer Efendi ve Panko, mürettip ve müvezzi Şaban Efendi, makineci Hakkı Efendi çarkçı Mustafa Ağa faaliyet göstermektedir¹¹⁹³.

1896 yılında matbaanın idari kısmında müdür yine Halil Rıfat Efendi, ser-muharrir Tahir Bey, muharrir-i sâni Mehmed Kamil Efendi sandık emini Zekeriya Efendi yer almıştır. Litografya kısmında depo memuru Süleyman Efendi, merdaneci Murad Ağa görevlerini sürdürmüş, İsmail Ağa Murad Ağa'nın yardımcısı, Mustafa Efendi hattat, Mehmed Efendi merdaneci, Hıfzi Efendi Mehmed Efendi'ye yardımcı, Osman Efendi mücellid olarak faaliyet göstermişlerdir. Hurufat kısmında ise ser-mürettip ve mürettipler ile makineci ve çarkçı görevlerini sürdürmüşlerdir¹¹⁹⁴.

1900 yılında Kosova Vilâyeti Matbaası idari kısmında Müdür Halil Efendi, gazete başmuharriri Tahir Bey, gazete muharriri Mehmed Kamil Efendi, hattat Karamzade Ahmed Efendi depo memuru Süleyman Efendi hizmet vermektedir. Litografya kısmında litografya ustası Mahmud Efendi, merdaneci Reşid Ağa bir talebe ve 2 hademeyle, hurufat kısmında ser-mürettip Musa Kazım Efendi, mürettip Halid Efendi ve Yahya Hayati Efendi, makinist Hakkı Efendi 5 talebeyle faaliyet göstermektedir¹¹⁹⁵.

¹¹⁹² KVSr, 1318, s.283.

¹¹⁹³ KVSr, 1311, s.50.

¹¹⁹⁴ KVSr, 1314, s.111.

¹¹⁹⁵ KVSr, 1318, s.295.

II. GAZETELER

Kosova Matbaası 1912 yılına kadar Kosova isminde haftalık resmi bir gazete vilâyete ait sekiz salnâme, Envâr-ı Hürriyet, Şar, Top gazeteleri ve Yeni Mektep ile Yıldız dergilerini basmıştır¹¹⁹⁶. Kosova Vilâyeti Salnâmeleri'nde matbaanın salnâmeleri bastığı bilgisi dışında matbaa memurları kısmında verilen başyazar ve yazar bilgileri vesilesiyle gazete de bastığı görülmektedir. Bu gazetenin 1314-1318 yıllarındaki abone bedeli 57 kuruş olup taşraya gönderilecek olanlardan 12,5 kuruş posta ücreti alınmaktadır¹¹⁹⁷.

Kosova'nın resmi gazetesinin¹¹⁹⁸ yazarları 1879 yılında Mektûbî-i Vilâyet Mümeyyizi Mehmed Vasıf Efendi¹¹⁹⁹, 1887 yılında Kaşif Hayri Efendi¹²⁰⁰, 1888 yılında İsmail Kamil Efendi¹²⁰¹, 1893 yılında başyazar İsmail Kemal Efendi, yazar yardımcısı Mehmed Kamil Efendi¹²⁰², 1896-1900 yıllarında başyazar Tahir Bey ve Mehmed Kamil Efendi'dir¹²⁰³.

III. KÜTÜPHANELER

Osmanlı Devleti her ne kadar fethettiği yerlere mektepler açmayı şehircilik geleneği edinmişse de bu kurumların müesseseleşmesi zaman almıştır. İlk medrese kaydı Orhangazi döneminde ancak bununla birlikte bir kütüphane bilgisine rastlanmamıştır. Hafız-ı kütüp tayininden I. Bayezid (Yıldırım) devrinde Eyne Bey Subaşı'nın Bursa dışına inşa ettiği medresede bir kütüphane bulunduğu anlaşılmaktadır¹²⁰⁴.

Kosova'da ise İshak Bey'in yaptırdığı medrese ile birlikte Kur'ân-ı Kerim tefsiri, ahkâm-ı şer'îye ve birkaç Arapça dinî eserin bulunduğu 30'a yakın kitabı bulunan kütüphane bölgenin ilk kütüphanesidir. İshak Bey'in oğlu İsa Bey de inşa ettiği medrese için 330'dan fazla yazma eser vakfetmiştir. Prizren bölgesinde ise tanınmış şairlerden Sûzî Çelebi'nin kurduğu kütüphanede vakfettiği kitaplar arasında Attar ve

¹¹⁹⁶ Eren, "Yugoslavya'da Türk Basım", s.23-25.

¹¹⁹⁷ KVSR, 1314, 1318 (Salnâmelerin son kısmındaki iç kapaktır.)

¹¹⁹⁸ SNMU, 1316, s.1144; 1317, s.1344; 1318, s.1516.

¹¹⁹⁹ KVSR, 1296, s.67.

¹²⁰⁰ KVSR, 1304, s.63.

¹²⁰¹ KVSR, 1305, s.61.

¹²⁰² KVSR, 1311, s.50.

¹²⁰³ KVSR, 1314, s.111; 1318, s.295.

¹²⁰⁴ Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, 2. bs., İstanbul: Timaş Yay., 2015, s.83-87.

Rûmî'nin eserlerine rastlanmaktadır¹²⁰⁵. 1897 istatistiklerine göre ise Kosova'da 791 yazma 797 matbu eseri ihtiva eden 9 kütüphane bulunmaktadır¹²⁰⁶.

Salnâmelerde de kütüphanelerin önemi üzerine durulmuş Bağdat ve Endülüs kütüphaneleri için dünyayı lâlezâr-ı 'umrân haline getirdiği iftiharla anlatılmıştır. Bununla birlikte Üsküp'te de vaktiyle güzel bir kütüphane bulunduğu fakat bir zorunluluktan dolayı kitapların bir kısmının önce Siroz'a bir kısmının da İstanbul'a gönderildiği eski vali Faik Paşa'nın kitapların iadesinde çalıştığı rivayet edilmiştir¹²⁰⁷.

A. ÜSKÜP SANCAĞI KÜTÜPHANELERİ

Üsküp'te Gazi İsa Bey'in vakfiyesi olup istifade edilemeyen¹²⁰⁸, 150 yazma eseri bulunan¹²⁰⁹, bir kütüphane mevcuttur¹²¹⁰.

Radovişte'de de Darbhâne-i Âmire Başkâtibi Urmiyeli Merhum Ali Efendi'nin vakfettiği¹²¹¹ 579 yazmayı ihtiva eden¹²¹² bir kütüphane bulunmaktadır¹²¹³.

Koçana'da ise 1900 yılında kazadaki 3 camide birer kütüphane hizmete açıktır¹²¹⁴.

Sonradan Üsküp'e dahil olan Köprülü'de 1900 yılında 2 kütüphane bulunmaktadır¹²¹⁵. Selânik Vilâyeti Salnâmesi'ne göre 1886 yılında eski müftü merhum Hacı Mehmed ve müderrislerden Hacı İsmail Efendi'nin yaptırdığı, müderrislerden Mustafa Efendi ve Hacı Hasan Efendi'ye emanet edilen 513 kitaba sahip 2 kütüphane bulunmaktadır. İşin ehli kimseler kitaplardan faydalanmak isterlerse, iade müddeti belirlenip kayıt alınması şartıyla kaç cilt olursa olsun verilmektedir¹²¹⁶. Maârif Salnâmesi kütüphanelerin 1827 ve 1867 yıllarında kurulduğunu zikreder¹²¹⁷.

Kıratova'da 1893 yılında 127'si yazma, 132 kitabıyla hizmet veren bir kütüphane mevcuttur¹²¹⁸.

¹²⁰⁵ Hasan Kaleşi, "Yugoslavya'da İlk Türk Kütüphaneleri", *Türk Kültürü*, sy.38, (1965), s.169-170.

¹²⁰⁶ Güran, age, s.117.

¹²⁰⁷ KVSR, 1314, s.212-214.

¹²⁰⁸ KVSR, 1314, s.214.

¹²⁰⁹ KVSR, 1311, s.224-225.

¹²¹⁰ KVSR, 1300, s.134-135; 1302, s.153-154.

¹²¹¹ KVSR, , 1304, s.199; 1305, s.182; 1314, s.264; 1318, s.455.

¹²¹² KVSR, 1311, s.224-225.

¹²¹³ KVSR, 1300, s.134-135; 1302, s.153-154.

¹²¹⁴ KVSR, 1318, s.484.

¹²¹⁵ KVSR, 1318, s.433.

¹²¹⁶ SVSR., 1303, s.267.

¹²¹⁷ SNMU, 1321, s.637.

¹²¹⁸ KVSR, 1311, s.224-225.

B. PRİZREN SANCAĞI KÜTÜPHANELERİ

Prizren merkezinde 1893 yılında 45 yazma eseri¹²¹⁹, 1900 yılında Mehmed Paşa Medresesinde 224 vakfedilmiş kitabı bulunan¹²²⁰ bir kütüphane bulunmaktadır¹²²¹.

Kalkandelen kazasında 1893 yılında 169 yazma eseriyle¹²²², bir kütüphane¹²²³ Gostivar'da ise iki kütüphane hizmet vermektedir¹²²⁴.

C. TAŞLICA SANCAĞI KÜTÜPHANELERİ

Taşlıca'da yapılış tarihi bir hayli eski olan 30 yazma eseri içeren bir kütüphane bulunmaktadır¹²²⁵. 1896-1900 yıllarında ise bir manastırın içerisinde bulunan kütüphaneden bahsedilmiştir¹²²⁶.

D. İPEK SANCAĞI KÜTÜPHANELERİ

İpek merkezinde Ekrem Hakkı Ayverdi'de Atik kütüphane¹²²⁷ Maârif Salnâmesi'nde Bolazade¹²²⁸ ismiyle geçen bir kütüphane bulunmaktadır¹²²⁹.

Yakova kazasında Goska Köyü'nden vergi memuru, hâdimâğası Süleyman Efendi'nin 1595 yılında Yakova'da cami, mektep, muvakkıthane han ve hamamla birlikte inşa ettirdiği kütüphane¹²³⁰, Yakova'daki tek kütüphane olup¹²³¹, ismi Maârif Salnâmesi'nde Çarşı Mahallesi Kütüphanesi olarak geçmektedir¹²³². Ekrem Hakkı Ayverdi ise 1733 yılında Hadım Kütüphanesi ismiyle aynı isimdeki cami yanına iki katlı bir kütüphane yapıldığından bahsetmiştir¹²³³.

¹²¹⁹ KVSr, 1311, s.226-227.

¹²²⁰ KVSr, 1318, s.754.

¹²²¹ KVSr, 1314, s.518; 1318, s.761; SNMU, 1316, s.1142-1143; 1318, s.1514-1515.

¹²²² KVSr, 1311, s.226-227.

¹²²³ KVSr, 1314, s.545; 1318, s.787.

¹²²⁴ KVSr, 1314, s.551; 1318, s.795-796.

¹²²⁵ KVSr, 1311 s.226-227; SNMU, 1316, s.1142-1143; 1318, s.1514-1515.

¹²²⁶ KVSr, 1314, s.639; 1318, s.898.

¹²²⁷ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri Yugoslavya*, c.III, s.46.

¹²²⁸ SNMU, 1316, s.1142-1143; 1317, s.1342-1343; 1318, s.1514-1515; 1321, s.637.

¹²²⁹ KVSr, 1300, s.136-137; 1302, s.155-156; 1311, s.226-227.

¹²³⁰ KVSr, 1304, s.235; 1305, s.215; 1314, s.596; 1318, s.843.

¹²³¹ KVSr, 1300, s.136-137; 1302, s.155-156.

¹²³² SNMU, 1316, s.1142-1143; 1317, s.1342-1343; 1318, s.1514-1515; 1321, s.637.

¹²³³ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri Yugoslavya*, c.III, s.313-314.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde fethedilen Kosova toprakları merkezden uzak ve ulaşımı zor bir bölgede yer almasına rağmen Osmanlılar, bu toprakları mamur etmiş ve hakim olduğu coğrafyanın tamamında olduğu gibi burada da halkın ihtiyaç duyduğu camilerle birlikte hanlar, hamamlar inşa ettiği gibi mektep ve medreselerin de kurulmasına büyük çaba sarfetmiştir. Zamanla devletin imkânlarının artması ve yöneticilerin gayretleri sayesinde eğitim kurumları da kaza ve köylere kadar ulaşmıştır. Son dönemlerde yapılan yenilikler ve Tanzimat'la getirilen ıslahat düzenlemeleri eğitimi de etkilemiş ve klasik eğitim anlayışı yerine modern usullerle eğitim modeline geçilmiştir.

İlk önce İstanbul'da hayata geçirilen bu yenilikler daha sonra pilot olarak seçilen vilâyetlerde de uygulanmıştır. Kosova birçok alanda olduğu gibi eğitim alanında da pilot olarak seçilen vilâyetler arasında sayılmış ve çoğu vilâyette olmayan okullar Kosova'da hızla yayılmıştır. Bilhassa Sultan II. Abdülhamid döneminde açılan rüşdiyeler, ibtidâiyeler, meslekî ve askerî alanda eğitim veren kurumlar fazlasıyla bu bölgedeki yerlerini almıştır. Bununla birlikte medreseler daha çok dinî eğitim alanında varlığını sürdürmüşlerdir.

Bu imkânlardan vilâyet merkezi olması sebebiyle en çok Üsküp faydalanmıştır. Kosova Vilayeti, Mekteb-i Edeb, Üsküp Askerî Rüşdiyesi, Üsküp İdâdîsi, Hamidiye Sanâyi Mektebi, Üsküp Dâru'l-muallimîni gibi Osmanlı Devleti için önemli addedilen ve her yere açılmayan müesseselerle donatılmıştır.

Ayrıca Balkan coğrafyasında önemli bir unsur olan gayrimüslimlerin eğitimi de son derece önemsenmiş ve Bulgarlar, Rumlar, Sırlar, Ulahlar istedikleri yerlere okullar açabilmişler ya da istemeleri durumunda Müslüman okullarına devam edebilme şansı bulmuşlardır.

Kosova'nın merkez sancağı gibi diğer bütün sancakları da vilâyet merkezi olabilecek kapasitededir. Nitekim birçoğu Kosova Vilâyeti kurulmadan önce başlı başına bir vilâyet idiler. Sancaklarda rüşdiye olmayan yerlere rüşdiyeler kurulmuş, sibyan mektepleri hızla ibtidâiyeye dönüştürülerek merkezdeki faaliyetler köylere kadar ulaşmıştır.

Bir bölgenin eğitim ve kültür seviyesi şüphesiz kütüphanelerinin muhteviyatı ve gelişmişliğinden anlaşılır. Kosova’da bulunan kütüphanelerin adedi ve muhteviyatı, çıkan bütün isyanlar ve savaşlarda yananlar olmasına rağmen ileri seviyede bulunmuştur. Bunlardan başka Üsküp’teki matbaa, burada basılan kitap dergi ve gazeteler de Kosova’nın eğitim durumuna ışık tutmaktadır.

Kosova’daki eğitimin düzeyini anlatacak en önemli unsur, esasında bu kurumlarda yetişenlerdir. Daha kuruluşunda Şeyh Edebalı’nın, “İnsanı yaşat ki devlet yaşasın” şiarını düstur edinen Osmanlı Devleti, Kosova’daki mektep ve medreselerinde yetiştirdiği ve cehalet karanlığından kurtardığı her talebenin millete, devlete ve insanlığa katkılarını sağlamak için gayretlerini esirgememiştir. Ancak Balkanlar’da bunun tam aksinin yaşanmasını isteyen klikler de oluşmuştur. Fransız İhtilali’nin dünyaya yaydığı milliyetçilik furyası Kosova’da büyük oranda karşılığını bulmuş, birçok milleti bünyesinde barındırması aslında bir zenginlik iken bu maalesef düşmanlığa evrilmiştir. Bağımsızlık talepleri ve isyanlar sonucu Balkanlar’ın elden çıkmasıyla bölgede Türkçe eğitim yasaklanmış, eğitim-öğretim sekteye uğratılmış ve bir nesil cehalet içinde bırakılmıştır.

Araştırmamızın kapsamına giren dönem kısa ve bölge dar da olsa nitelik olarak Osmanlılar’ın son döneminde Balkanlar özelinde eğitim-öğretim durumunu gözleme ve değerlendirebilme fırsatı vermekte ve Kosova’nın Balkan coğrafyasının mikro özelliğini taşıması bakımından bazı genel yorumlara ulaşmamıza imkân tanımaktadır. Şüphesiz Kosova salnâmlerindeki 21 yıllık sürece dair verileri aktararak bu zaman dilimindeki maârifî tam anlamıyla yansıtabildiğimiz iddia edemeyiz. Bu konuda daha detaylı ve net bilgilerin, salnâmeler dışında Osmanlı Arşivi’nde yer alan diğer arşiv belgeleri, Vakıflar Genel Müdürlüğü’ndeki mektep ve medrese vakfiyeleri ve diğer arşiv malzemelerinin (şer’iye sicilleri, hurufat defterleri, sicill-i ahval, şahsiyet kayıtları vs.) taranması ve bütün bu bilgilerin harmanlanmasıyla yapılacak çalışmayla mümkün olabilecektir.

KAYNAKLAR

SALNAMELER

Kosova Vilâyeti Salnâme-i Resmîsi (KVSr)

- KVSr 1296 (1879), Def'a 1, Priştine Matbaa-i Vilâyet, ss.1-154.
KVSr 1300 (1883), Def'a 2, Priştine Matbaa-i Vilâyet, ss.1-178.
KVSr 1302 (1885), Def'a 3, Priştine Matbaa-i Vilâyet, ss.1-176.
KVSr 1304 (1887), Def'a 4, Priştine Matbaa-i Vilâyet, ss.1-314.
KVSr 1305 (1888), Def'a 5, Priştine Matbaa-i Vilâyet, ss.1-283.
KVSr 1311 (1893), Def'a 6, Üsküp Matbaa-i Vilâyet, ss.1-239.
KVSr 1314 (1896), Def'a 7, Üsküp Matbaa-i Vilâyet, ss.1-753.
KVSr 1318 (1900), Def'a 8, Üsküp Matbaa-i Vilâyet, ss.1-936.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA): Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT), Dosya No: 1527, Gömlek No: 13.

Bosna Vilâyeti Salnâme-i Resmîsi (BVSr)

BVSr 1292 (1875), Def'a 10, Bosna Matbaa-i Vilâyet, ss.1-180.

Selânik Vilâyeti Salnâme-i Resmîsi (SVSR)

- SVSR 1294 (1877), Def'a 7, Selanik Matbaa-i Vilâyet, ss.1-123.
SVSR 1303 (1886), Def'a 9, Selanik Matbaa-i Vilâyet, ss.1-504.
SVSR 1311 (1893), Def'a 12 Selanik Hamidiye Mektebi Sanayi Matbaası, ss.1-530.
SVSR 1313 (1895), Def'a 14 Selanik Hamidiye Mektebi Sanayi Matbaası, ss.1-469.

Manastır Vilâyeti Salnâme-i Resmîsi (MVSr)

MVSr 1308, (1891), Def'a 2, Manastır Matbaa-i Vilâyet, ss.1-348.

Maârif Nezareti Salnâme-i Umumîsi (MNSU)

- MNSU 1316 (1898) Def'a 1, Matbaa-i Âmire, ss.1-1257.
MNSU 1317 (1899) Def'a 2, Matbaa-i Âmire, ss.1-1496.
MNSU 1318 (1900) Def'a 3, Matbaa-i Âmire, ss.1-1677.
MNSU 1321 (1903) Def'a 6, Matbaa-i Âmire, ss.1-740.

KİTAPLAR

AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, 4. bs., İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2018.

AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, 23. bs., Ankara: Pegem Akademi Yay., 2012.

AŞIKPAŞAZADE, *Tevarih-i Al-i Osman Aşıkpaşazade Tarihi*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1332.

- AYVERDİ, Ekrem Hakkı, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri Yugoslavya*, c.III, İstanbul: Bilmen Basımevi, 1981.
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mi'mârisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*, c.II, İstanbul: Baha Matbaası, 1972.
- BALTACI, Cahit, *XV.-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, c.I, 2. bs., İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2005.
- BEYATLI, Yahya Kemal, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım*, 2. bs., İstanbul: Fetih Cemiyeti Yay., 1976.
- BİLGE, Mustafa, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1984.
- BİNBAŞI M.Nasrullah, Kolağası M. Rüşdü, Mülazım M. Eşref, *Osmanlı Atlası (XX. Yüzyıl Başları)*, haz. Rahmi Tekin, Yaşar Baş, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., 2003.
- CASTELLAN, Georges, *Balkanların Tarihi*, çev: Ayşegül Yaraman-Başbuğu, İstanbul: Milliyet Yay., 1993.
- CİHAN, Ahmet, *Reform Çağında Osmanlı İlimiye Sınıfı*, İstanbul: Birey Yayıncılık, 2004.
- ÇELEBİ, Mevlüt, *Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati*, İzmir: Akademi Kitabevi, 1999.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yay., 2017.
- DUMAN, Hasan, *Osmanlı Sâlnâmeleri ve Nevsâlleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu*, 2. bs., c.I, Ankara: Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı Yay., 2000.
- ERGİN, Osman, *Türkiye Maârif Tarihi*, c.I-II, İstanbul: Eser Matbaası, 1977.
- ERÜNSAL, İsmail E., *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, 2. bs., İstanbul: Timaş Yay., 2015.
- ERÜNSAL, İsmail, *Kütüphanecilikle İlgili Osmanlıca Metinler ve Belgeler*, c.I, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Basımevi ve Film Merkezi, 1990.
- EVLIYA ÇELEBİ, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, c.V, Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1315.
- FERİDUN BEY, *Münşeatü's-Selâtîn*, c.I, İstanbul: Takvimhane-i Âmire, 1274.

- GÜRAN, Tevfik, *Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897*, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1997.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Ankara: TTK Yay., 1991.
- HAMMER, *Devlet-i Osmâniye Târîhi*, çev. Mehmed Ata, c.I, İstanbul: Keteon Bedrosyan Matbaası, 1329.
- HIZLI, Mefail, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Döneminde İlköğretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1999.
- HOCA SADEDDİN, *Tâcü't-Tevârih*, c.I, İstanbul, Tabhane-i Amire, 1279.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev.Ruşen Sezer, İstanbul:Yapı Kredi Yay., 2003.
- JORGA, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.V, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul: Yeditepe Yay., 2005.
- KAZICI, Ziya, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 5. bs. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 2003.
- KIRMIZI, Abdülhamit *Abdülhamid'in Valileri*, İstanbul: Klasik Yay., 2007.
- KODAMAN, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara: TTK Yay., 1988.
- KÜLÇE, Süleyman, *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk*, İzmir: yy., 1944.
- MAHMUD CEVAD İbnü'ş-Şeyh Nâfi, *Maârif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, c.I, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1338.
- MALCOLM, Noel, *Kosova Balkanları Anlamak İçin*, çev: Özden Arıkan, İstanbul: Sabah Kitapçılık, 1999.
- NEŞRİ, Mehmed, *Kitâb-ı Cihan-Nüma*, c.I-II, (haz. Faik Reşit Unat, Mehmet A. Köymen), 2. bs., Ankara: TTK Yay., 1987.
- O'LEARY, De Lacy, *İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri*, 2. bs., çev. Hüseyin Yurdaydın, Yaşar Kutluay, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 1971.
- ORTAYLI, İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, 2. bs., Ankara: Cedit Neşriyat, 2008.
- OSMANLI Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul: Düzey Matbaacılık, 2007.
- ÖZER, Mustafa, *Üsküp'te Türk Mimarisi (XIV.-XIX. Yüzyıl)*, Ankara: TTK Yay., 2006.

- PAKALIN, M.Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.III., yy., İstanbul: MEB Yay., 1983.
- ASIM, Salih, *Üsküb Tarihi ve Civarı*, Üsküb: Halil Kazım Matbaası, 1932 (1351).
- SERTOĞLU, Midhat, *Osmanlı Tarih Lugatı*, 2. bs., İstanbul: Enderun Kitabevi, 1986.
- SHAW, Stanford J. -SHAW Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, c.II., çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: E Yay., 1983.
- SOFUOĞLU, Ebubekir, *Kosova'da Osmanlı Asırları*, İstanbul: Uluslararası Kalkınma ve İşbirliği Derneği Kültür Yay., ty.
- SOLAKZADE MEHMED, *Târîh-i Solakzâde*, İstanbul: Mahmudbey Matbaası, 1298.
- SOMEL, Selçuk Akşin, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, çev. Osman Yener, İstanbul: İletişim Yay., 2010.
- ŞEMSEDDİN SAMÎ, *Kâmûs-i Türkî*, İstanbul: Mihran Matbaası, 1317.
- ŞEMSEDDİN SAMÎ, *Kâmûsu'l-A'lâm*, c.I-VI, İstanbul: Mihran Matbaası, 1891-1899.
- TILIÇ, Doğan, *Milliyetçiliğin Pençesindeki Kartal Kosova*, Ankara: Ümit Yayıncılık, 1999.
- TUĞLACI, Pars, *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul: Milliyet Yay., 1985.
- UNAT, Faik Reşit, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara: MEB Yay., 1964.
- UŞAKLIGİL, Halid Ziya, *Saray ve Ötesi*, c.II, İstanbul: Hilmi Kitabevi, 1941.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara: TTK Yay., 1965.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, c.I, Ankara: TTK Yay., 1947.
- ÜNAL, Uğur, *Meclis-i Kebîr-i Maârif 1869-1922*, Ankara: TTK Yay., 2008.
- ÜNLÜ, Mucize, *Kosova Vilayeti (1877-1912)*, Ankara: Gece Kitaplığı Yay., 2014.
- VIRMİÇA, Raif, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, Ankara: TTK Yay., 1999.
- VIRMİÇA, Raif, *Prizren'de Rotlalar Hakimiyeti ve Vakfiyesi*, Prizren: Kosova Türk Araştırmacıları Derneği Yay., 2008.

MAKALELER

- AĞIRAKÇA, Ahmet, "Birinci Kosova Savaşı İle İlgili Kaynaklar", *I. Kosova Zaferi'nin 600. Yıldönümü Sempozyumu Bildirileri 26 Nisan 1989*, Ankara: TTK Yay., 1992, s.21-27.

- AKTEPE, Münir, “Kosova”, *DİA*, c.XXVI, Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2002, s.216-219.
- ARSLAN, İsmail, “19. Yüzyıl Ortalarında Balkanlarda Bir Osmanlı Kasabasının Sosyo-Ekonomik Yapısı: Vulçitrın”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, sy.12/2, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, 2012, s.403-418.
- ARUÇI, Muhammed, “Vulçitrın” *DİA*, c.XLIII, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yay., 2013, s.132-134.
- ARUÇI, Muhammed, “Yenipazar”, *DİA*, c.XLIII, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yay., 2013, s.468-471.
- ASIM, Mücahit, “Kosova Vilâyetinde İptidaiyeler”, çev. Ali Aksoy, *Çevren Dergisi*, sy.37, Priştine: Rilindya Matbaası, 1983, s.55-66.
- ASIMOV, Mücahit, “Kosova Salnâmelerinde Yazıldığına Göre Kosova Vilâyetindeki Mektepler”, *Çevren Dergisi*, sy.30, Priştine: Rilindya Basımevi, 1981, s.27-37.
- ASIMOV, Mücahit, “Kosova Vilayetinde Rüştüyeler”, çev. Ali Aksoy, *Çevren Dergisi*, sy.39, Priştine: Rilindya Basımevi, 1983, s.35-49.
- ATAY, Hüseyin, “Medreselerin Islahatı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.XXV, sy.1, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1982, s.1-43.
- AYDIN, Bilgin, “Salnâme”, *DİA*, c.XXXVI, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yay., 2009, s.51-54.
- BALTACI, Cahit, “Mektep”, *DİA*, c.XXIX, Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yay., 2004, s.6-7.
- DEMİR, Necati, “Başbakanlık Osmanlı Arşivlerine Göre 1877-1912 Yılları Arasında Kosova’da Eğitim ve Öğretim”, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, c.II, sy.3, 2010, s.5-26.
- DEMİRTAŞ, Zülfü, “Osmanlı’da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.XVII, sy.1, Elazığ: Fırat Üniversitesi Basımevi, 2007, s.173-183.
- DOĞAN, Recai, “Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.XXXVII, sy.1, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1997, s.407-442.

- EMECEN, Feridun, "I. Kosova Savaşı'nın Balkan Tarihi Bakımından Önemi", *I. Kosova Zaferi'nin 600. Yıldönümü Sempozyumu Bildirileri 26 Nisan 1989*, Ankara: TTK Yay., 1992, s.35-44.
- EMECEN, Feridun, "Kosova Savaşları", *DİA*, c.XXVI, Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yay., 2002, s.221-224.
- EREN, İsmail, "Kosova Sanâyi Mektebi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sy.18, İstanbul, 1969, s.34-38.
- EREN, İsmail, "Yugoslavya'da Türk Basını", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sy.23, İstanbul, 1969, s.20-29.
- GENÇOĞLU, Mustafa "1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c.II, sy.1, Çankırı, 2011, s.29-50.
- HIZLI, Mefail, "Osmanlı Eğitim Tarihinin Arşiv ve Yazma Kaynakları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c.VI, sy.12, İstanbul, 2008, s.577-592.
- HIZLI, Mefail, "Osmanlı Medreselerinde Bozulma", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.VI, sy.1, Bursa, 1994, s.71-82.
- HIZLI, Mefail, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.XVII, sy.1, Bursa, 2008, s.25-46.
- HOCA, Nazif, "Üsküb", *İslam Ansiklopedisi*, c.XIII, İstanbul: MEB Yay., 1986, s.122-123.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, "Dârülfünun", *DİA*, c.VIII, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yay., 1993, s.521-525.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", *150. Yılında Tanzimat* Haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara: TTK Yay., 1992, s.335-395.
- İNBAŞI, Mehmet, "Üsküb" *DİA*, c.XLII, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yay., 2012, s.377-381.
- İPŞİRLİ, Mehmet, "Medrese", *DİA*, c.XXVIII, Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2003, s.327-333.
- İPŞİRLİ, Mehmet, "Osmanlılar", *DİA*, c.XXXIII, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2007, s.502-505.

- KALEŞİ, Hasan, “Yugoslavya’da İlk Türk Kütüphaneleri”, *Türk Kültürü*, c.IV, sy.38, Ankara, 1965, s.168-171.
- KIEL, Machiel “Taşlıca” *DİA*, c.EK-II, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yay., 2016, s.587-589.
- KIEL, Machiel, “İştîp”, *DİA*, c.XXIII, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yay., 2001, s.440-442.
- KIEL, Machiel, “Köprülü”, *DİA*, c.EK-II, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yay., 2016, s.80-82.
- KIEL, Machiel, “Kumanova”, *DİA*, c.XXVI, TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yay., Ankara, 2002, s.363-364.
- KIEL, Machiel, “Debre” *DİA*, c.EK-I, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yay., 2016, s.313-315.
- KIEL, Machiel, “Elbasan” *DİA*, c.XXII, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yay., 2000, s.79-81.
- KIEL, Machiel, “İpek”, *DİA*, c.XXII, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yay., 2000, s.366-368.
- KIEL, Machiel, “Priştine” *DİA*, c.XXXIV, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yay., 2007, s.346-348.
- KIEL, Machiel, “Prizren” *DİA*, c.XXXIV, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yay., 2007, s.349-351.
- KORKMAZ, Şerif, “Üsküp Sanayi Mektebi”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi*, sy.25, Çanakkale, 2018 (Güz), s.249-283.
- KUT, Turgut, “Dârüttibâa”, *DİA*, c.IX, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yay., 1994, s.10-11.
- MOACANIN, Nenad, “Diyakova” *DİA*, c.IX, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yay., 1994, s.454-455.
- ÖZTÜRK, Cemil, “İdâdî”, *DİA*, c.XXI, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yay., 2000, s.464-466.
- ÖZTÜRK, Cemil, “Rüşdiye”, *DİA*, c.XXXV, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yay., 2008, s.300-303.
- PARLADIR, Selahattin, “Medrese Hakkında Pedagojik Bir Değerlendirme”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy.4, İzmir, 1987, s.151-182.

- PLANA, Emin, “V. Sultan Mehmet Reşat’ın 1911 Yılında Kosova Vilâyeti’ne Yaptığı Ziyaret”, *V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi İstanbul, 23-28 Eylül 1985*, c.II, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1989, s.541-544.
- RECEPAGİÇ, Yaşar, “Bugünkü Yugoslavya Topraklarında 1912 Yılına Değın Türk Okullarının Gelişimi ve Niteliği”, *Çevren Dergisi*, sy.62, Priştine: Rilindya Basımevi, 1987, s.11-29.
- SARINAY, Yusuf, “Geçmişten Günümüze Kosova”, *KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, c.I, sy.1, Ankara: Kök Stratejik Araştırmalar Vakfı, 1999 (Bahar), s.151-166.
- SKENDER, Rızaj, “Kosova Vilâyeti Teşkilatı”, *VII. Türk Tarih Kongresi*, c.II, Ankara: TTK Yay., 1973, s.665-670.
- SUNGUR, Mutullah, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Taşra İdaresi ve Vilâyet Yönetimi”, *Türkler*, ed.Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, c.XIII, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002, s.754-758.
- TEMİZER, Abidin, “Osmanlı’nın Balkanlar’da Kurduğu Bir Şehir: Akova”, *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri*, c.III, Ankara: Gece Kitaplığı Yay., 2017, s.1343-1368.
- ÜNAL, Uğur, “20.Yüzyıl Başlarında Osmanlı Askerî Mektepleri”, *Belleten Dergisi*, c.LXXIII, sy.267, Ankara: TTK Yay., (Ağustos) 2009, s.581-604.
- ÜNLÜ, Mucize, “II. Abdülhamit Döneminde Üsküp’te İmar Faaliyetleri”, *GAMER*, c.I, sy.1, Ankara, 2012, s.165-186.
- YAZICI, Nesimi, “Kosova Vilâyeti”, *Türk Ansiklopedisi*, c.XXII, Ankara: MEB Yay., 1975, s.245.
- YAZICI, Nesimi, “Osmanlı Son Dönemi Medreselerinde Fen Bilimlerinin Tedrisatı Konusunda Bazı Düşünceler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.XXXVIII, sy.1, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1998, s.109-121.

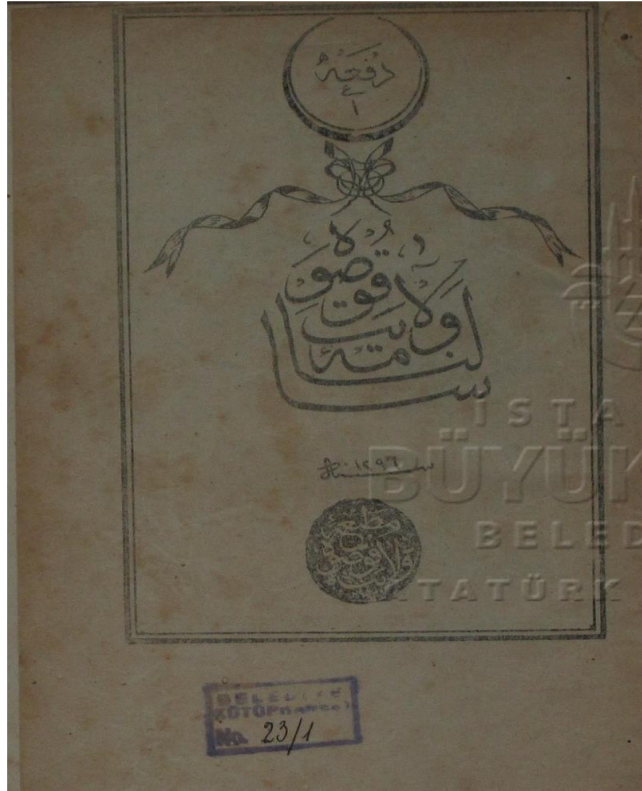
TEZLER

- AHBAB, Yakup, *Üsküp Sancağı’nın İdari ve Sosyoekonomik Yapısı (1876-1911)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE, 2015.
- EKŞİ, Çağlar, *Hudavendigâr Vilayeti salnâmelerine Göre Bursa’da Eğitim-Öğretim*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi SBE, 2017.

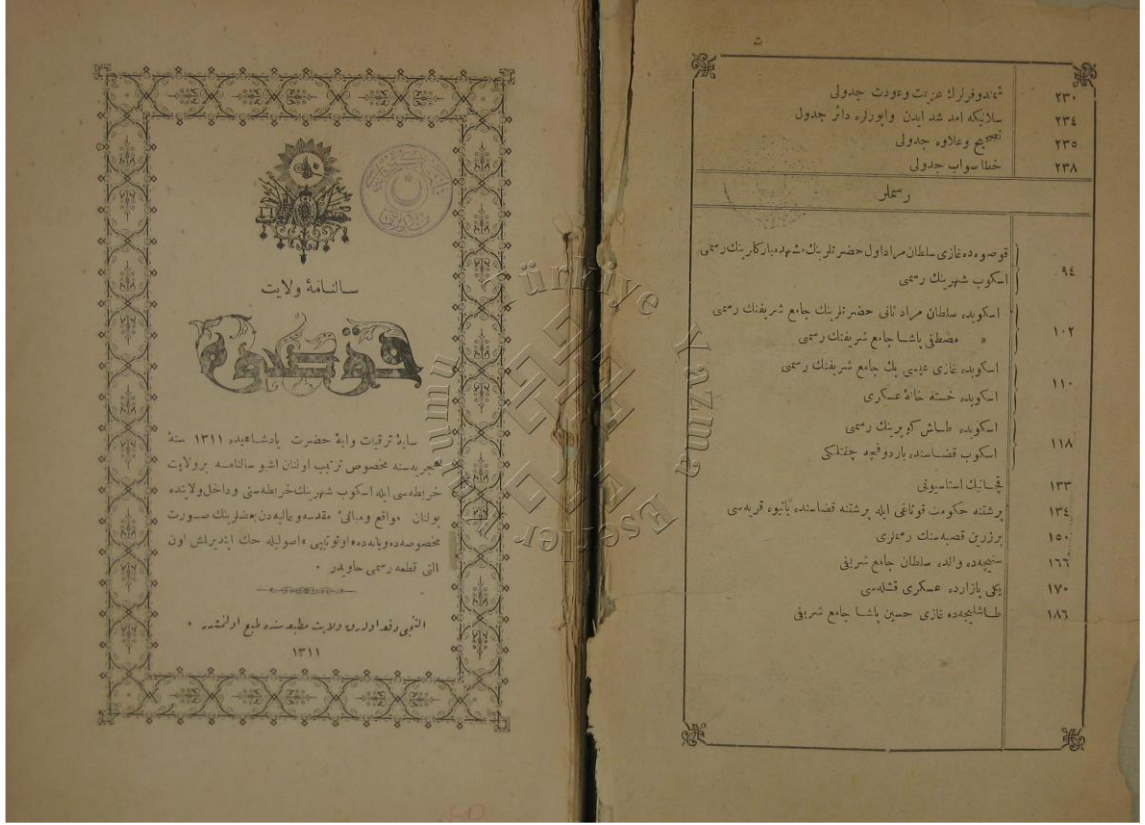
EKLER

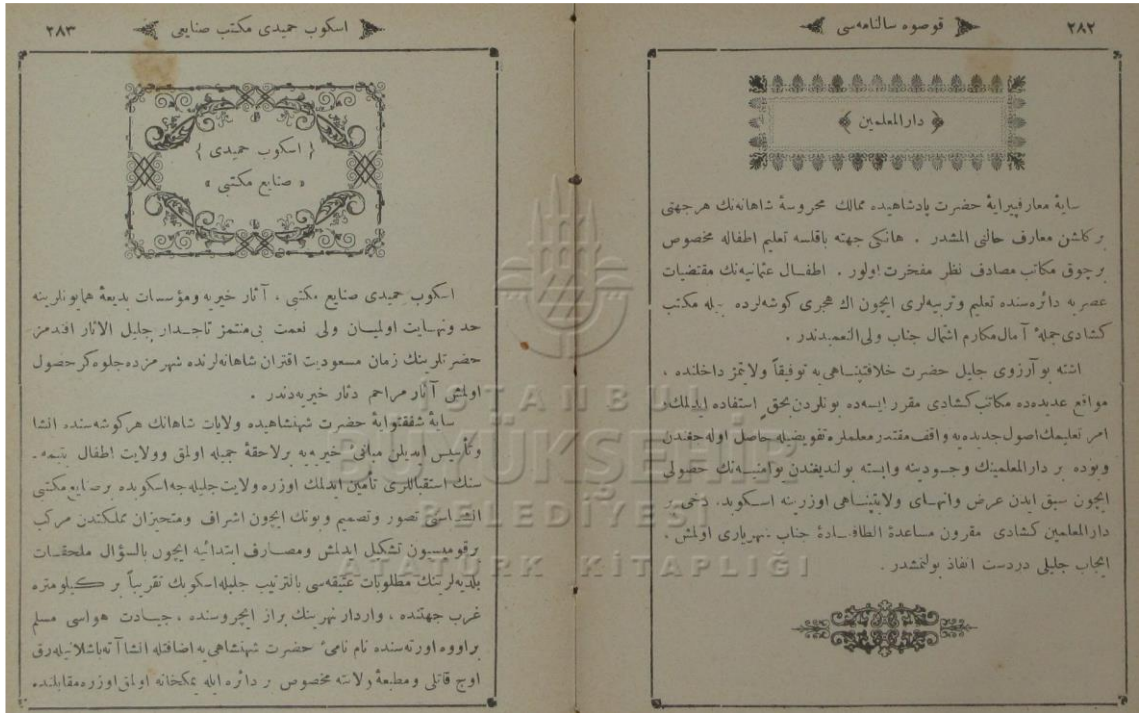
Salnâmenin dış kapağı (1896)

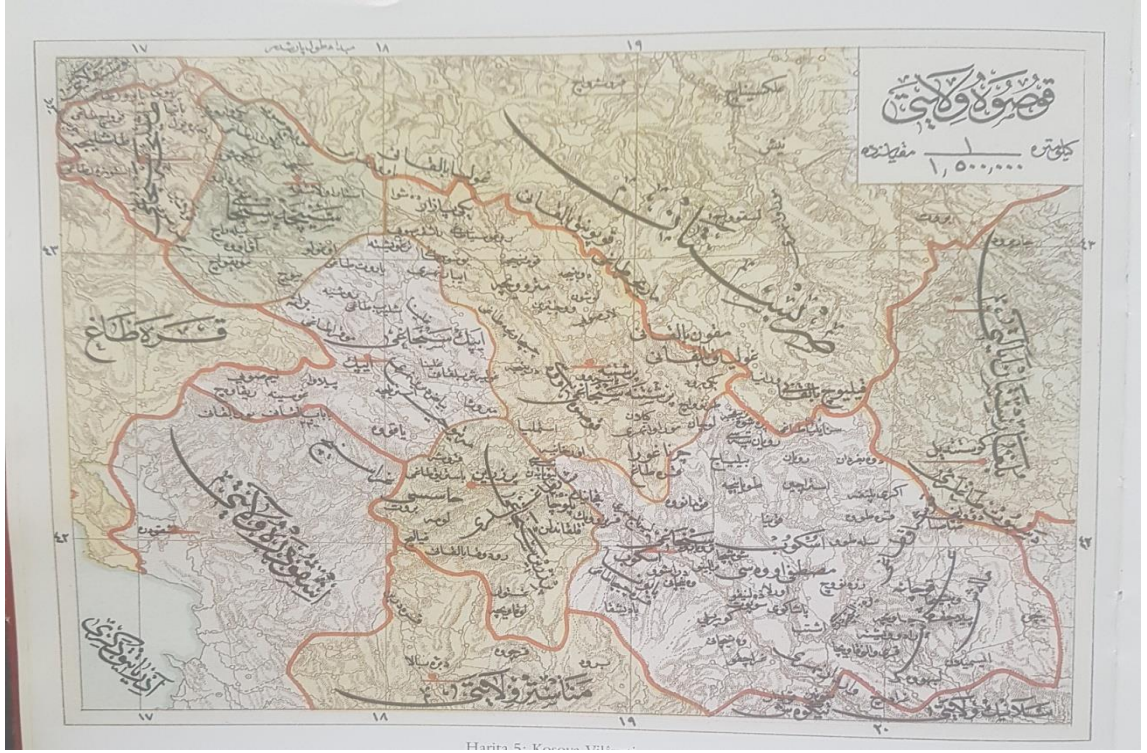
İlk salnâmenin ilk sayfası (1879)

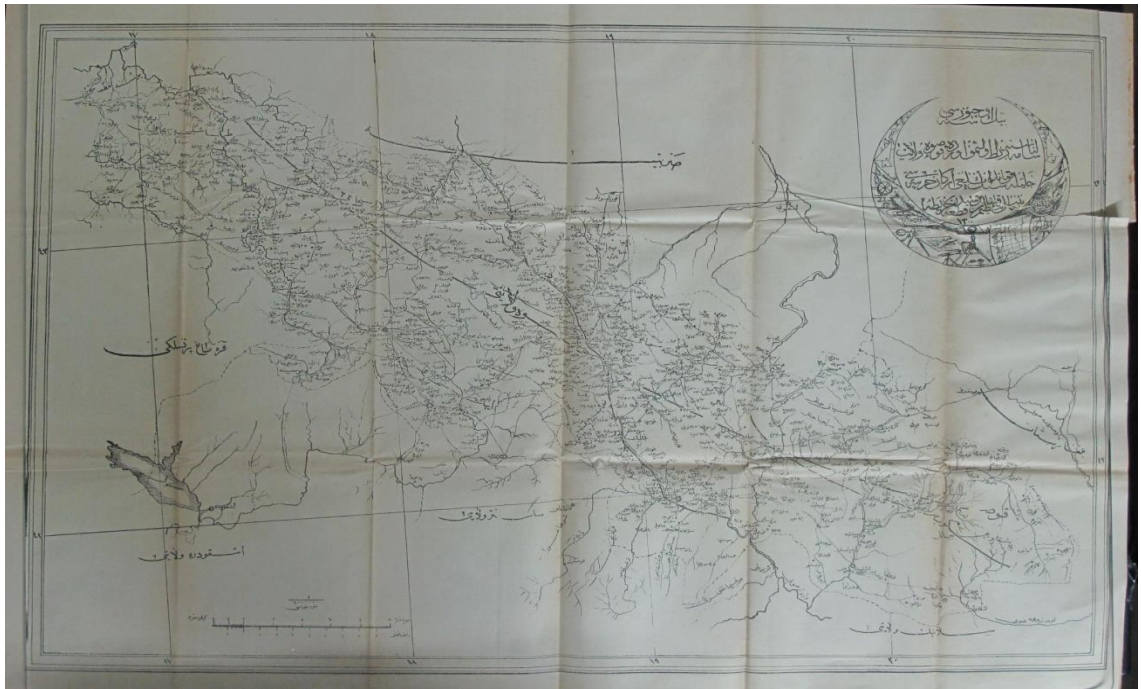
1893 Tarihli salnâmenin iç kapağı

1900 Tarihli salnâmeden bir bölüm

Kosova Vilâyeti Haritası (Binbaşı M. Nasrullah, Kolağası M. Rüşdü, Mülâzım M. Eşref, *Osmanlı Atlası (XX. Yüzyıl Başları)*, haz. Rahmi Tekin, Yaşar Baş, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., 2003, s.28.)

Kosova Vilâyeti Haritası
(Kosova Vilâyeti 1300 tarihli salnâmeden)

Üsküp Mekteb-i İbtidâiyesi
(İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi Yıldız Albümü, 90436-19)

Üsküp Askerî Rüşdiyesi açılış töreni
(İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi Yıldız Albümü, 779-92-11)

Hamidiye Sanâyi Mektebi
 (İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi Yıldız Albümü, 779-73-45)

Hamidiye Sanâyi Mektebi Ödül Töreni
 (İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi Yıldız Albümü, 779-92-1)